

HOLMI

XXVI. évfolyam 2. szám

2014. február

Alapító főszerkesztő: Réz Pál,
szerkeszti: Várady Szabolcs (megbízott főszerkesztő, vers), Radnóti Sándor (bírálat,
értekező próza), Závada Pál (széppróza), Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Farkas Péter*: Roadmovie • 131
Gyuri vagyok. Apokrif interjú Petri Györggyel (1991)
(*Készítette és közreadja Császár László*) • 133
Várady Szabolcs: Füst, köd, jég – és méz • 145
Marno János: Mit köhögök én itt neked? • 149
Az élet • 150
Kiürülten és kiürítve • 151
Kőrös Imre: Fater • 152
Suhai Pál: Kakasvágó • 154
Tomaji Attila: Valaki mondott valamit • 155
Szája tátog • 157
Romain Gary (Émile Ajar): Salamon király (*Részlet*) (*Bognár Róbert fordítása*) • 157
Szolláth Dávid: Szeme olíva • 166
Mező Ferenc: A tengerszem mindent lát? • 173
Cziglényi Boglárka: balatoni este • 173
meghagyott helyek • 174
Szabó Szilárd: A kudarc panoptikuma – átjáró
egy otthonos világba. Bevezető
a „Bukott írók életrajzi
lexikoná”-hoz • 174
* * * Bukott írók életrajzi lexikona
(*Szabó Szilárd fordítása*) • 180
Jónás Tamás: Tekoai jegyzet • 194
Szegedi, de ősz • 194

„A történelem kereke gyorsabban forgott, mint ahogy az én tollam haladt” (II) Kornai Jánossal
Tardos Károly beszélget • 195

FIGYELŐ

- Kőszeg Ferenc:* Az örök félzsidó (Rubin Szilárd: Aprószentek; Keresztesi József: Rubin Szilárd – pályarajz) • 213
- Bazsányi Sándor–Radics Viktória:* Két bírálóat egy könyvről (Pór Péter: Tornyok és tárnák. Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól) • 236
- Csengery Kristóf:* Rangrejtett monográfiák (Fodor Géza: Mi szól a lemezen? II. Operafelvételek – Verdi és Wagner; III. Operafelvételek Offenbachtól Henzéig) • 243
- Kovács András Bálint:* Jancsó Miklós halálára (1921–2014) • 248
- Váradny Szabolcs:* Viola József (1927–2014) • 251

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Farkas Péter

ROADMOVIE*

Mit mondana Petri ma, ezt a legegyszerűbb megválaszolni. Körülnézne – hangsúlyozom: körül – és talán már kissé szórakozottan elmotyogná: „*Rettenthetetlen hülyék kora jó. Pojácák vagy gazemberek? Is-is.*”

Olvasom a verseket, és úgy csúszom vissza az időben, ahogy a vízi hulla süllyed a hideg, iszapos vízben. Nekem nincs más múltam 1982 előtt, ebben éltünk, *mindannyian*, fogoly és foglár, egyazon láger palánkjai mögött. Csak ámulok némelykor, hülyén és bambán, micsoda cifra legendákat képes szőni a hűdéses emlékezet. Aztán 1989/90 és 2000, a kádárizmus és Petri vége. Ma pedig 2013, a rettenthetetlen hülyék kora, mint folyamatos jelen. Continuous present.

Egyetlen nagy költészet sem folytatható. Ellenben minden nagy költészet folytatódik. Folytatódik ott, ahol az ember változatlan, ahol az érintés időtől, tértől, sexustól függetlenül ugyanaz. Éppen így folytatódik Petri *egész* költészete, még a szerencsésebb életterekben gyorsabban szikkadó része, a politikai költészete is, többek között az előbb említett folyamatos jelen által. „*Akár a szomszéd házban is lehetnénk. / Jóllehet ha az (innen nézvést) / szomszéd házban lennénk, / akkor te bugyirózsaszín bugyikat / áztatnál kék műanyag lavórban, / én meg tréningalsóban, atlétában / ellenőrizném a kaktuszokat. / És nem lennének ilyen gondolataim. / Mi volnánk az ország.*”

„*Hóhérok vagy bohócok voltunk?*” Nos, hóhérok semmi esetre sem. Meglehet, csak azért nem, mert nem fértünk hozzá a bitóhoz. Most persze nyilván somolyognál a szakálladba, és azt kérdeznéd: „Olyan biztos vagy te ebben?” Igen, olyan biztos. Persze, a hétköznapi, pitiáner gyilkosságok. Még akkor is, ha valóságos hullák maradtak a nyomukban. Ezért még nem stilizálnám föl magunkat hóhérnak. Valljuk be, ebből a szempontból a történelem kegyeltjei voltunk. Persze nekem például még hátralehet ez-az. Mégis megkockáztatom: a hóhér nincs benne a szereposztásban. Nemzedékem nevében persze nem beszélhetek. De bízom benne, hogy az utánunk jövők, akárhogyan rendezik is el dolgaikat, mielőbb ráébrednek: ez a nemzedék lejárt, mint a túltárolt felsál a bűdösödő hűtőpultokon. És ha netán újra feltáalnák, föláll az asztaltól.

Ha már úgy tetted föl a kérdést, hogy *vagy-vagy*, akkor legyen a bohóc. Valójában nem is helyénvaló a „vagy”, mert a bohóc, a legeslegelső, poétikai szándékkal végrehajtott gesztussal előlép. Az első szó mimikája végérvényesen átalakítja az arcot, és ezt a maszkot az elhallgatás sem veszi le, mert az elhallgatás és a hallgatás nem azonos. És ez a maszk egyben halotti maszkunk is. Ami marad, az a bohóc.

Persze hogy méltányos ítéletet egy nemzedék sem várhat. Sem a tiéd, sem az enyém. (Egyébként vajon miért a hóhérokat méltányolják inkább? Hanyagságból? Vagy mert

* Részlet Forgách András és Nagy Bálint leveléből (2013. 11. 20.): „*December 22-én lenne Petri György 70 éves. Ebből az alkalomból az N&n galéria, amely a költő halála óta irodalmi esteken, kiállításokon rendszeresen foglalkozik Petri életművével, háromnapos eseménysorozatot rendez december 20–22. között a FUGA Budapesti Építészeti Központban. December 20-án, pénteken 15 órától konferenciát tartunk, amelyen a felkért hozzászólóktól azt kérdezzük, mit gondol ma Petriről és az életműről, mit mondana ma Petri? Van-e utókora a költőnek a mottó jegyében („Hóhérok vagy bohócok voltunk?”). Van-e legnagyobb verse, és ha igen, melyik? Folytatható-e Petri költészete? Mit idéz Petriútól?*”

az ember – eredendően? – viszolyog a lúzertől? A költőtől?) A te nemzedéked például – már megbocsáss – vagy beszari szolgaként tengette életét, vagy aranyrögöket bányászott nyelvével zsíros valagokban, vagy kezdetben egy kicsit kollaborált, aztán lázongott, majd újra kollaborált, és elárult minden elárulhatót. A kevés kivétel meghabarodott, elitta az esztét, kitért ablakon, furfangos hurkokon, szögesdrótokon át megszökött, és csak keveseknek jutott nemesebb szerep. Az én nemzedékem, gondolom, hasonló pályát futott be, hiába *lett volna* talán más a terep, és változtak a légköri viszonyok. Meglehet, többükből lett maffiózó és két politikai, társadalmi rendszer elkúrt nászából keletkezett mutáns. Túlzás? Persze hogy túlzás. Ilyen a természetem. Ez esetben sajnálatos körülmény a személyes és a társadalmi természet összeesése.

A legnagyobb vers? Legnagyobb inkább a sportolóknak van, és esetleg a kismestereknek. Petrinek nyilván számos nagy verse van, ahhoz viszont túl közel állnak hozzám, hogy tényleg nagyság szerint tudjak rangsorolni, mint egy irodalmi meós. A szempontjaink *egyébként is* egészen mások lennének. Túl közel állnak hozzám ezek a versek, a szó szoros értelmében fizikailag is. Nincs kritikusi, irodalomtörténeti rálátásom például egy olyan versre, amelyet a szinte teljesnek látszó szellemi elborulás számunkra kifürkészhetetlen bugyrában írt, és innét nyújtott ki, hogy aztán pár nappal később „gépbe mondja”, mert nem tudta maga használni az elektronikus írógépet. Nincs meg a kellő és illő „szakmai” távolság – és nem is akarom, hogy meglegyen – olyan versek esetében, amelyeket munka közben – ő, a költő, én pedig a gazdálkodó – kávécsésze-alátétnek használtunk Dömsödön. „*A jövő héten beadom / az útlevelekérelmem Tetániába. / Az átkelőhelyen majd nagyon vigyáznom kell, / hogy ne legyek túl merev, se túl görcsös. / Nem sok hely maradt már / ezen a világon. / Ez az utam már csak a fény üzése.*”

Ellenben vannak *egészen más és ugyancsak egészen személyes* szempontból leg-verseim. Például a kádárizmus – valószínűleg – legpontosabb szerelmes verse. Az a címe, hogy ÉBER-ÁLOMKÉP MAYÁVAL, GYEREKKEL. A helyszín másnak talán romantikus is lehetne. Kiszolgált dzsentríistálló a hátsó udvarban. Penész- és földszagú, és ha hugyozni akartál, akkoriban éppen egy pallórendszeren kellett kiegyensúlyozni egy Kozma utcai stílusban szabott klozet jéghideg vermébe. Nekem mennyország volt, mert itt szerettem először későbbi feleségemet. Egyébként pontos és felülírhatatlan látélet egy korszakról: „*Öregasszonyhang herseg az udvarban, / álmunk rothadt tökön tapos. / Szeretlek, kedvesem, / tűzvész szemekkel nézel rám, / pillantásodban bozóttűz. / Gyűjtogatás / a gombás lepedőn.*” Majd néhány sorral később: „*A hajnal / ütésrekész. Nem mentesz meg te sem. / Gázóra kattog. Fürdész. Gyerekek / várnak. Hogy tudsz rájuk nézni? / Mindig ezen gondolkozom. És nem tudom... / nem érdekel... Elintézzük magunkban / az életet, aztán esünk egymásnak, / holt a holthoz, sietve, szétesőben.*”

Születésnapra úgy dukál, hogy ajándékot kapjon az ünnepelet. Gondoltam, én is készítek neked valami meglepetést. Bizonyos időközönként rád jött az a képtelen ötlet, hogy megtanulsz vezetni. Dömsödön, az almáskertben, a sorok közötti szántáson aztán „órákat” is vettünk. Görcsösen kapaszkodtál a Trabant kormányába, mereven bámultál előre, és egy idő után már egészen jól haladtunk egyesben. Amikor úgy gondoltam, hogy elérkezett az idő, könnyű fából ácsolt, üres almásládákból egyszerű szalompályát építettem. Aztán beültünk az autóba, és te nyílegyenesen áthajtottál a ládákon. Gyere, tekintsünk el ettől a malórtól, és vágjunk neki az útnak. Meglátod, ragyogóan fog menni. Egy világos, nem túl sportos, inkább elegáns, régi vágású cabriót választottam. Legyen a helyszín mondjuk a 44-es highway, Joplin és Oklahoma City között, innét szinte végig

rá lehet látni a legendás, már csak romjaiban létező 66-osra. Szeretted az ilyen dögös helyszíneket. Bekapcsolom a rádiót, Lightnin' Hopkins énekel, és oldalra pillantok. Lezserül hátradőlve, csak fél kézzel fogod a kormányt, és élvezeg vigyorgással tartod az arcod a forró, száraz szélbe, ahogy száguldunk, vágunk bele a káprázatba, semmit sem hagyva magunk mögött, sehova sem igyekezve, neki a fénynek, a szélnek, a végtelen nap sütötte sávnak. Visszafordulok, és csak úgy magamnak mondom: isten éltesen.

GYURI VAGYOK

Apokrif interjú Petri Györggyel (1991)

Készítette és közreadja Császár László

Háttér: 1991-et írtunk. Münchenben dolgoztam a Szabad Európa Rádiónál. Egyebek mellett a rádió kulturális műsorait szerkesztettem. Petri György (a továbbiakban Petrigyuri és Gyuri) akkor épp Münchenben tartózkodott. A szomszéd házban szállt meg, a régi harcostársnál, Hamburger Miskánál. Gyurival ismertük egymást még Amszterdamból, Wim Swaannal fordítottuk őt hollandra. Néhány napig laktak is nálunk Mayával, az Oude Kerkkel szemben, a kurvanegyed szélén. Ott, egy Űdvhadseregtől kapott kopott zöld kanapén olvasta fel egy ócska magnó beépített mikrofonjába azokat az akkor friss verseit, amelyek először a mi kis kazetta-folyóíratunkban, a *Hangárban* láttak napvilágot. De ez egy másik történet...

Szóval akkor ott Münchenben átjött hozzám, ekkor esett meg ez az interjú. Gondoltam, beszélgessem el a legautentikusabb személlyel – önmagával. Kiválasztottam tizenegy korábbi, szamizdatos versét plusz lezárásként A SÉTÁ-t, amelyet különösen kedvelek. Kértem, kommentálja őket így, a „rendszerváltás” után. Megtette. Az interjúból eredetileg egy ötvenperces műsor készült volna. Nyolcórás vágás után vittem

be „okéztatni” a magyar osztály igazgatójához, aki azt mondta: „Csaszikám, ezt még nagyon kellene tisztogatni.” Vágtam is még egy napig (hol volt akkor még a digitális technika!), ám akkor sem jött meg az a végső oké. Végül nem is kerülhetett adásba. Talán nem azokkal a csúf levegővételekkel megőzésekkel volt igazán probléma, lehet, hogy Gyuri akkor és ott, a rendszerváltás ösztönös eufóriájában sem volt komilfó. Azért az interjút leírtam, és elhelyeztem egy később hányatott életűnek bizonyuló dobozban. Ez a kis láda velem együtt vándorolt albérletről albérletre, pincéből padlásra, garázsból pajtába – benne azzal, amit immár több mint húsz éve más dobozokban kerestem. Aztán most, pontosan egy hete, a legutolsó költözésem végjátékában, felbontottam ezt a bizonyos ládát. Megtaláltam... Tudom, esik itt szó olyan, ma már érdektelen, okafogyott dolgokról is, amelyek akkoriban „forró témák” voltak – de nem volt szívem (és jogom sem, azt hiszem) a szövegből kiirtani őket. Szóval... ez egy eddig publikálatlan Petri-interjú – ilyen vagy olyan. Gyuri most lenne hetven. Úgy érzem, nincs jogom tovább ülni ezen...

Cs. L.

NÉGYSOROS

*Gyuri vagyok. Tudom, mire lettem.
Ellógom, lelógatom életem.
Ha fellógatnak, csak nyérés nekem.
Elveszttem, s visszanyerem életem.*

– „Nem gondolja, hogy a rendszerváltás után az a pesszimizmus, grúny és öngúny, ami a költészetét jellemzi, esetleg ismét nem lesz komilfó?” – kérdezték tőled egy interjúban. Mit érzel az efféle kérdések hallatán?

– Ezt jóslat formájában megkaptam a *Budapester Rundschau* című német nyelvű laptól is. Ők megelőlegezték nekem a bizalmat, hogy semmilyen körülmények között nem leszek semmiféle rendszer apologétája vagy poeta laureatusa. Úgy gondolom, a kérdés annyiban jogos, hogy az illegalitásból/félillegalitásból most felkerültem a „földszintre”. Ugyanakkor soha nem éreztem magam az ellenzék – vagy bármilyen csoport, közösség – elkötelezett költőjének. Megvannak a magam témái, amelyek történetesen részben politikai jellegűek. Úgy gondolom, komoly lehetőségem van arra, hogy horatiusi, juvenalisi vagy heinei értelemben vett, kicsit epikus, leíró satirikus költészetet alakítsak ki. De korántsem vagyok biztos abban, hogy a jövőben ez érdekel majd.

HORATIUSNAK ROSSZ NAPJA VAN

*A szeretettel nem tudok mit kezdeni –
Tartsanak el, és hízelegjenek,
de ugyanakkor hagyjanak békén,
küldjenek pénzt postán.
Azt is unom, hogy hízelegjenek.
Veszítsenek el nagyobb összeget az utcán,
amit én majd véletlenül megtalálok.
Legyenek elragadtatva tőlem a hátam mögött,
hogy én tényleg egészen véletlenül visszahalljam
valakitől, aki nem is tudja, hogy rólam beszél.
Irassák rám a házukat, és haljanak meg.*

– Mit szólna a vers Horatiusa, ha váratlanul, hideg zuhanyként a nyakába zuhanna egy József Attila-díj?

– Mint tudjuk, Horatius a polgárháborúk során Augustus császár ellen harcolt, akinek később a „József Attila-díjasa” lett. Az augustusi békét és aranykort Horatius dicsőítette ugyan, de meglehetősen ambivalens viszonyban volt a császárral, például állandóan elszabotálta az ódák megírásának terminusát. Azt gondolom, ennyiből áll és itt véget is ér a hasonlóság kettőnk között. De nem akarom ilyen hatalmas mintákkal összemérni magam. Mondjuk úgy, hogy ő kispolgári családból származott, és onnan került az „értelmiségi elitbe”, ami akkor csakis a császári udvar lehetett. Gondolom, én is bekerültem az értelmiségi elitbe, csak nem volt már „udvar”. Horatius mint politikai költő az egyik centrális szerzőm, úgy érzem, mentalitásunkban nagyon közel állunk egymáshoz. Akkor

az udvar peremén egyensúlyozni nagyjából ekvivalens volt azzal, amit a Kádár-féle „aranykorban” a marginális, ellenzéki értelmiségi lét jelentett. Ami az én József Attila-díjamat illeti: egyrészt úgy gondolom, nem a díj minősíti a szerzőt, hanem a szerző a díjat. Tudvalevő, hogy ez egy posztumusz díjhullás volt, egy halom Kossuth-díjat adtak halottaknak. Ezt egy kicsit gusztustalan rehabilitációs kampánynak tartom. Megkaptam azt a József Attila-díjat, ami a Kádár-korszakban tökéletesen devalválódott, miután annyi jelentéktelen szerző kapta meg. Én soha nem éreztem, hogy rehabilitációra szorulok, soha nem éreztem úgy, hogy az irodalmi életen kívül vagyok. Számomra ez a díj az „apparátus” magánügye volt, úgy érezhették, tartoznak nekem ezzel a díjjal. Eszembe se jutott visszautasítani, nem is örültem neki különösebben – ez is hozzátartozik a magyarországi irodalmi élet mechanizmusához.

SZISZIFOSZ VISSZALÉP

*Rettenthetetlen hülyék kora jó.
Pojácák vagy gazemberek? Is-is.
Egyszerre félem és röhögöm általlátni:
a szikla óhatatlan visszafelé görög.*

– *Merre görög ma az a szikla?*

– Amikor ezt a verset írtam, nem volt még rendszerváltás, csupán az előszele volt érezhető. Felbomlóban volt minden, elkezdődtek a szerepváltások, az önéletrajzok és a káderlapok átírása. Szándékom szerint ez a vers nem arról szól, hogy morálisan mennyire elfogadhatók ezek a szerepváltások, hanem arról, hogy akik eddig hülyék voltak, hülyék is maradnak. Számomra a központi kérdés az úgynevezett „rendszerváltással” és a kelet-európai demokratizálódási folyamattal kapcsolatban, hogy a sztálinista időszakban és a Kádár-korszakban mennyire deformálódtak az emberek. A struktúraváltás feltétele, hogy az emberek a legjobbat hozzák ki magukból. Kérdés, hogy mennyi maradt. Ez a vers egy nagyon rosszkedvű pillanatomban íródott, és ez a rosszkedvű pillanat mindmáig tart.

PÁLYABÉR

*Nekünk bizony: útlevél, ösztöndíj, USA-farmer,
s mint a mókus.
Fenn a fán.
Nektek meg: gondteher, felelősség, háttartás.
Ó feketesándor-érlelő, gyurkótermő,
próbáltató idők!*

– *Hogyan rendeződik át mostanság a „mókustársadalom”?*

– Van egy komoly aggodalmam, amire bőségesen van okom. Attól tartok, hogy minden irányból önkéntes számonkérőszékek alakulnak, amelyek mindent elkövetnek majd, hogy számon kérjék, ki, mikor és milyen bűnöket követett el. Annak idején, amikor az a szörnyállam fennállt, rendkívül intranzigens voltam ezekkel az emberekkel szemben.

Azt gondolom, most egy nagyon határozott vonalat kellene húzni, és csak azzal törődni, ezután ki mit csinál. Nagyon fontosnak tartom kimondani, hogy mindannyian benne voltunk a pakliban. A Kádár-rendszer működésének az volt az alapja, hogy mindenkit belekevert. Akit nem végeztek ki, aki nem volt börtönben, nem emigrált, az valamilyen módon kénytelen volt a bonyolult alkudozások és kiskapuk rendszerébe belemenni. Az egyszerűség kedvéért jobb lenne, ha mindenki nagylelkűen viselkedne, és elfelejtene mindezt. Nem tagadom, nehezen tudnám szeretni Gyurkó Lászlót. De legyen az ő büntetése, hogy megírta Kádár életrajzát. Ha ránéz a címlapra, látja a címet: „Arcképvázlat történelmi háttérrel”, és a Kádár-portré mögött egy nagy fehér folt van – semmiféle történelmi háttér nincs ott. Minden rossz cselekedet magában hordja a büntetését. Úgy gondolom, ennyi elég.

DÖNTÉS

*Arisztokrata vagy demokrata
ebben a kontraszelektált nyüzsgésben
egyik sem lehetek – – –
Szarok rátok. Leszek,
maradok szarokrata.*

– *Elképzelhetőnek tartod, hogy a mai Magyarországon kikiáltják a szarokráciát?*

– Azt hiszem, hogy nem. De lehet, hogy van egy kis félreértés, hiszen én magamat definiálom szarokratának. Amikor már érezhető volt a rendszerváltás előszele, akkor is azt gondoltam, bánjunk csinján a következő rendszerrel. Alapelvem, hogy az egyetlen helyes politikai mentalitás a politikai bizalmatlanság. Tehát én magamat tartom szarokratának. Shakespeare-nek van egy hőse a TROILUS ÉS CRESSIDÁ-ban, Thersites, nyomorék és mocskos szájú görög. Mindig ő mondja ki a piszkos kis igazságokat. Történik a nagy-nagy dráma, ő meg csak gyanakszik és figyel. Ebben a versben az átlagemberi mentalitást akartam megragadni, az állandó fenntartásomat, az ésszerű bizalmatlanságot. Nem a paranoiát, hanem a distanciát, amit – beleértve a saját pártomat is – minden-nel szemben érzek. Ezt én rettentő fontosnak, a demokrácia alapelemének tartom. Nem lelkesedni, nem vakon bízni, inkább lenni kívülálló, mint együtt masírozónak.

LEHRSTÜCK

*Sokasodnak a
másként-gondolkodók és másként-beszélők.
Lényegesen kisebb mértékben
a másként-gondolkodók és másként-is-beszélők.*

*Másként mondva:
a beszédolló veszedelmesen tágra nyílik.
Persze (mindezidáig),
manikűrollóról beszélhetünk csupán.*

*Ugyanis
a nemigen-tudni-miként-gondolkodók
(merthogy a beszéd-től elszoktatottak)
tömege
nagyjából változatlan.
Mindezidáig.*

– *A manikűröllő a jelek szerint kertészollóvá változott... Más ma a véleményed?*
– Azt gondolom, hogy ez a tulajdonképpen fenyegetőnek szánt záradék, hogy „mind-ezidáig”, még mindig aktuális. Történt egy nagyon fontos dolog: a szocializmusnak irreverzibilis módon vége van, nemcsak Magyarországon, hanem gyakorlatilag egész Kelet-Európában. Máig sincs azonban igazi képviselője a népnek, a képviselőre szorulóknak nincsenek saját extraparlamentáris erőik – legyenek ezek szakszervezetek, megbiztosítók, akármik. Pillanatnyilag – úgy gondolom – teljesen érthetően, minden a pártpolitikai küzdelmekre koncentrálódott. Végül is a választások épp hogy lezajlottak. Nem szabad elfeledkezni arról, hogy – bár ezekre az érdekképviselői szervezetekre minden párt szerint szükség lenne – mégsem jöttek még létre. Ezzel szemben ugyanaz a plebejus bizalmatlanság működik bennem, az a bizonyos „nehogy már meghatódjunk”. Rendben van, most van egy parlamentáris demokráciánk, és elvileg lesz egy piacgazdaságunk – bár gőzöm sincs, hogyan –, de várjuk szépen, várjuk és figyeljük.

NAGY IMRÉRŐL

*Személytelen voltál, mint a többi zakós-
szemüveges vezér, nem volt érces
a hangod, mert nem tudtad, hogy mit is mondjál*

*hirtelenjében a sok egybegyűltnek. Épp a hirtelenje
volt szokatlan számodra. Csalódottan
hallgattalak, cvikkeres öregember,
még nem tudtam*

*a betonudvart, ahol az ügyész
az ítéletet, bizonyára, elhadarta,
sem a kötél durva horzsolását, a végső szégyent.*

*Ki mondja meg, mi lett volna mondható
arról az erkélyről. Elgéppuskázott lehetőségek
vissza nem térnek. Börtön, halál
nem köszörüli ki a pillanat élit,*

*ha kicsorbult. De emlékezniünk szabad
a vonakodó, sértett, tétova férfirra,*

*akibe mégis
fölszívároghatott
düh, káprázat, országos vakremény,*

*mikor arra ébredt
a város: lövik szét.*

– *Láthatjuk-e még Nagy Imrét személytelennek, mint a többi zakós, szemüveges vezért, aki értelen hangon nem tudta, mit is mondjon hirtelenjében a sok egybegyűltnek – vagy átrajzolódik/átrajzolják ezt a képet?*

– Nagyon furcsa viszonyban vagyok ezzel a verssel, mint ahogy a magyar társadalom is valószínűleg furcsa viszonyban van Nagy Imrével. Ez az ambivalencia nagyon érthető. Nagy Imre volt az '53-as kormányprogramja alapján az ötvenes évek egyetlen politikus figurája, akitől valamit remélni lehetett. Ugyanakkor doktriner kommunista volt, másrészt alkatilag inkább tudós, mint politikus – ezért a forradalom felkészületlenül érte őt. Számára ez az egész valami érthetetlen rendbontás volt. Nem véletlen, hogy a kivégzése után elterjedt egy legenda – amit a történészek kétségbe vonnak –, miszerint azt mondta volna: „Kétszer próbáltam megmenteni a kommunizmus becsületét a Kárpát-medencében, egyszer sem sikerült, akkor már nem kell az életem.” A vonakodás, a sértettség, a nehézkesség jellemző volt rá. November 4-én hajnalban a rádióbeszédére és ágyúszóra ébredtem. Akkor az az ember tökéletesen tudta, hogy azon az úton, amin elindult, végig fog menni akármilyen áron. Kilépní a Varsói Szerződésből, kimondani az ország semlegességét, és az utolsó mondat után, hogy „Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van” – bár a kormány nem volt a helyén, elment a jugoszláv követségre – tudnia kellett a moszkvai emigrációban töltött évtizedek után, hogy ez egy végzetes út lesz a számára. Abban a pillanatban megszűnt vonakodónak, sértettnek és tétovának lenni. Azt a kiinduló pillanatot tartottam fontosnak rögzíteni, amikor naggyá vált, azt a stációt, amikor már mindennek vége volt, elvesztettük a forradalmat. A vere-ség napján bontakozott ki igazi politikusként, és ehhez haláláig makacsul ragaszkodott, amiben megmutatkozott a politikai nagysága. Edzett kommunista volt, számos alkalommal gyakorolt önkritikát, ebben az esetben azonban az együttműködés minden formáját megtagadta. Váltig állítom, hogy Nagy Imre mártíromsága nagyon fontos előfeltétele volt annak, hogy most itt tartunk. Ebben az értelemben akár bocsánatot is kérhetnék Nagy Imrétől, ha lenne értelme. A költői fantáziám ezekre a hezitáló pillanatokra irányul – jobban érdekelnek az emberi gyengeség pillanatai, mint a megdicső-ülésé. Nagy Imre szerepének ellentmondásos történelmi feldolgozásához hozzátartozik, hogy újabban épp az MSZMP oldaláról roppent fel a vád, hogy Nagy Imre bizony NKVD-ügynök volt. Lehet, hogy az volt, lehet, hogy nem volt az. Úgy gondolom, majdnem mindenki az volt, legalábbis implicit módon. Azt gondolom, ortodox kommunista oldalról érthetők ezek a vádaskodások, hiszen jó lenne Nagy Imrét lejáratni, bemocskolni, mivel felrúgta a kommunista szabályokat. Nem adott a mundér becsületére, szem-befordult saját pártjával, úgyhogy evidens, hogy saját pártja megbosszulja ezt – holtában is. Gondolom, hogy nemzeti-keresztény-fundamentalista alapon is előbb-utóbb elkezdik majd a szerepét megkérdőjelezni. Szerintem Nagy Imre a november 4-i beszédével pozitív módon írta be magát a történelembe. Tökéletesen mindegy, hogy Malenkov kádere volt vagy másé. Egyszerűen nem lehetett másként politikailag érvényesülni. Mint

ahogy a XVIII. századi Franciaországban az udvar volt az egyetlen politikai életkeret, a negyvenes évek Szovjetuniójában és az ötvenes évek Magyarországon csak a párt volt az a terep, ahol valaki politikai tényezővé válhatott. Úgy gondolom, hogy Nagy Imre november 4-i „politikai teljesítményének” fényében tökéletesen mindegy, hogy milyen volt a múltja.

LEONYID ILJICS BREZSNYEV EMLÉKÉRE

*Felfordult a ferdeajkú vén trotty,
az orosz–magyar monarchiának kezd vége lenni.
Jaru és Csau, a két rossz arcú temetőőr,
Kelet-Európa csódtömeggondnokai,*

*latolgatják, hogy lesz-e borraváló.
Szuszognak, piszmognak a koszorúkkal.
Füülenek: tán már lövik is az üdvöt.*

*Mindenesetre: halott.
Nem veszi elő többé
a húgyfoltos sliccből a Nagy Októberit.*

- *Mit kapnak elő ma pelenkájukból Kelet-Európa csódtömeggondnokai?*
- *Visszakérdeznék, az új forradalmi vagy a reformista vezetőkre gondolsz?*
- *Az előbbiekre.*
- *Azt hiszem, nagyon differenciáltan kell néznünk ezeket a csódtömeggondnokokat. Egyrészt le kell szögeznünk, hogy a csódtömeg nem az ő hibájuk. Ez az oroszoknál hetven, nálunk negyvenöt év öröksége. Mindenekelőtt Gorbacsovról kell szólni. Nagyon sokáig abszolút bizalmatlan voltam vele, show-mannek tartottam. Most azt gondolom, hogy egy nagyon nagy tehetségű külpolitikus, aki felismerte, hogy csökkenteni kell a Szovjetunió katonapolitikai, ezáltal gazdasági túlterheltségét. Hihetetlen nagyvonalú gesztussal lemondott az afrikai és latin-amerikai külbirtokaikról, majd egész Kelet-Európáról. Ez nagyon nagy „teljesítmény” volt, ami azonban nem párosult belpolitikai fantáziával. Valahol félúton maradt ő egy radikális modernizátor és egy ortodox leninista között. Ez valószínűleg krízishelyzetet fog előidézni, illetve máris krízishelyzet van a Szovjetunióban – és láthatóan Gorbacsov nem tud megbirkózni ezzel. A másik póluson van Walesa, aki abszolút hiteles, intakt személyiség. Egy villanszerelőből lett munkásvezér, aki egy tízmilliós szakszervezetet tudott maga mögé állítani, amit a Jaruzelski-diktatúra sem tudott megszüntetni. Azért említettem ezt a két embert egymás után, mert – legyünk realisták – Gorbacsov nélkül ezek a kelet-európai forradalmak vagy radikális reformok, nevezzük bárminek, nem bontakozhattak volna ki. Ugyanakkor Walesa és a Solidarność nélkül nem lett volna egy olyan inspiráló erő, ami felbátorítja Kelet-Európát. Nem a Solidarność hőskorszakára gondolok, hanem arra, hogy gyakorlatilag érintetlen maradt az internálások és a katonai diktatúra ellenére. A Solidarnośćnak soha nem szűnt meg a sajtója, a rádióadói. Az egész hálózat gyakorlatilag épségben maradt, és nem tört meg a lakosság ellenállása sem. A harmadik az a különös dolog, ami Csehszlovákiában történt. Azt, ami náluk, az NDK-ban és Romániában történt, úgy*

gondolom, nevezhetjük forradalomnak, ami nálunk és Lengyelországban, azt nem. Csehszlovákiában nagyon sokat „köszönhettek” Gustav Husáknak, aki egy különlegesen bornírt rendszert teremtett, sikerült az elviselhetetlenségig fokozni a mindennapi életre nehezedő nyomást. A csehszlovák rendszer a saját hülyeségébe fulladt bele, hasonlóképpen a keletnémethez. Romániában triviális, hogy forradalom történt, problematikus kimenetellel. Ezeket azért nevezem forradalomnak, mert itt valóban a tömeg nyomása az utcákon kényszerítette ki pillanatok alatt a radikális változást. Lengyelországban nem ez történt. Ott a Solidarność szívós eróziós munkája volt a legfontosabb bomlasztóerő. A rendszer bukása tulajdonképpen a Jaruzelski-féle puccsal kezdődött. Akkor derült ki, hogy a rendőrállam többé már nem képes féken tartani a társadalmat. A Solidarność intézménye érintetlen maradt, a mozgalmat sose győzték le. Ez olyan megrázó önbizalomhiányt teremtett a rezsim vezetői számára, amire vagy az elnyomás fokozásával reagáltak, mint Husák vagy Honecker, vagy azzal a totális elbizonytalanodással, ami Magyarországra volt jellemző. 1981-ben Magyarországon is változott a helyzet. Bár a gazdasági romlás már a hetvenes évek utolsó harmadában elkezdődött, a Kádár-rendszer tartotta még a „legvidámabb barakk” képét, a látszatot, mintha egy magabiztos rendszer lenne, aki a saját nagylelkűségétől hajtván liberalizál. '81 után kezdett elszabadulni a pokol. Egyre kontrollálhatatlanabbá vált a társadalom. Magyarországon abban az értelemben nem volt forradalom, hogy nálunk nem a tömegnyomás vívta ki néhány pillanat alatt a rendszerváltást, hanem a rendszer szétrohadt önmagától. Szétrohadt, elfogyott az önbizalma, kimerült az intellektuális kapacitása, a fantáziája. Nem az ellenzék utcai tüntetései vívták ezt ki, a párt magától esett szét, feloszlatta önmagát, bejelentette a csődöt. Románia sajátos helyzetben van, ott sosem volt igazán polgári politikai kultúra. Jelenleg is hiányoznak azok a politikai erők, amelyek át tudnák segíteni a Ceaușescu-rendszer okozta hihetetlen szellemi lepusztuláson az országot. Ez a rendszer azért is bűnös, mert azt a kezdődő, nem jelentéktelen polgári kultúrát – ami a két világháború között kétségtelenül megvolt Romániában – kiirtotta. A balkáni Románia-kép nagyon hamis, a szocializmusnak sikerült maradéktalanul balkanizálni Romániát. Nem nagyon hiszem, hogy ennek az Iliescu-féle posztkommunista garnitúrának sikerül elvezetni Romániát egy demokratikus kibontakozás felé. Én a marosvásárhelyi eseményekre való kormányreagálást is azzal magyarázom, hogy egyszerűen félnek a populista erőktől – ahhoz képest, hogy nevezzük bárminek, Megmentés Frontjának, akárminek, ez egy katonai diktatúra. Egy tehetetlen katonai diktatúra, aki nem mer érvényt szerezni az akaratának. Nem hiszem, hogy az Iliescu-kormány egy húron pendülne a Vatra Romanescával, egyszerűen nem mertek lépni. Náluk olyan forradalom volt, mintha egy autóban ülne az ember, amiben sem a fék, sem a sebességváltó nem működik. Bármilyen szörnyű volt nekünk, magyaroknak, ami történt, én bizonyos együttérzéssel figyelem, ahogy a román kormány próbál lavírozni, a saját megvadult, kielégítetlen tömegeivel, egy éhező, boldogtalan országban. Vagyis nem lehet globális választ adni arra, hogy milyenek az új csődtömeggondnokok. A keletnémet „séf” meg az utódja rettentő szerencsés helyzetben van, de sajnos Romániának nincs Nyugat-Romániája, Magyarországnak Nyugat-Magyarországa, Lengyelországnak Nyugat-Lengyelországa. Úgy gondolom, hogy Kelet-Németország öt éven belül felzárkózik a Nyugathoz. Kelet-Európa többi részén – ha nagyon optimista vagyok – ez egy tíz-tizenöt éves periódus lehet.

HIDEGBÉKE

*Béke híján – vélnénk a paraszti eszünkkel:
háború lesz. Háború nem lévén
– a tanult eszünkkel – azt hinnők,
béke van. Ám egyik sincs/lesz.*

– *Lett?*

– Hozzá kell tennem, hogy ezt a verset '86-ban írtam, a berlini fal felépítésének 25. évfordulóján. Meg voltam győződve arról, hogy az úgynevezett reálistan létező szocializmus önkorrekcióra képtelen, önfelszámoló rendszer, és egyszerűen – véres forradalmak vagy szétrohadás útján – csődbe fog jutni. Soha nem gondoltam, hogy ez még az én életemben bekövetkezik. Még húsz-harminc évet adtam a rendszernek, hogy csendesen a szenilitásba dőlve vegetáljon. A hidegbéke, a hidegháború ellenpontja arra vonatkozott, hogy se béke nincs, se háború, ez az úgynevezett „enyhülés” egy képtelen állapot. Az enyhülés ugyanis egy folyamat, amely nem lehet egy társadalom tartós állapota. Még ma sem vagyok biztos benne, hogy nincsenek háborús potenciálok – legalábbis szovjet részről. Azt hiszem, van egy készletese az ortodox katonai és pártvezetésnek arra, hogy háborút robbantson ki. Ugyanakkor azt gondolom, hogy sem a Szovjetunió, sem Kelet-Európának – Nyugat-Európának végképp – nincs olyan problémája, ami háború útján megoldható. Ez egy racionalista remény bennem, hogy most már nem lesz háború, még ha vannak is olyan idióták, akik erre spekulálnak. De '86-ban még nem így gondoltam, akkor eléggé robbanásveszélyesnek éreztem a helyzetet, minden gorbacsovi nyitás ellenére – pontosabban minden gorbacsovi nyitás miatt. Akkor nagyon tartottam egy ortodox katonai hatalomátvételtől, aminek a Szovjetunióban beláthatatlan következményei lettek volna. Most is labilis a helyzet, a Szovjetunió recseg-ropog, ennek ellenére úgy gondolom, hogy elég régóta recseg-ropog ahhoz, hogy a katonák ne tudjanak labdába rúgni. Hát... úgy legyen.

– *Milyennek látod a béke esélyeit?*

– Ne tessék haragudni, béke van. A békét célként kritizálni értelmetlen dolog. A háború elkerülése lehet egy cél, de ahhoz kooperatív külpolitikát, kooperatív gazdaságpolitikát kell folytatni. Önmagában a béke nem cél, az a társadalom normális állapota. Ezért tartottam mindig imperialista és militarista bandának a nemzetközi békevilágmozgalmat. Ez egy képtelenség. Olyan, mintha azért harcolnék, hogy hetven legyen a pulzusom. Hülyeség. Béke van, az esetleg felmerülő konfliktushelyzetek elsimításáért kell lépéseket tenni. Önmagában a béke nem harci cél. Nem véletlen, hogy a faramuci „békeharc” kifejezés épp a sztálinista békemozgalom szülötte. Volt egy vicc az ötvenes években arról, hogy akkora békeharc lesz itt, hogy kő kövön nem marad. Azt mondom, hogy a békének nem esélye van, hanem a béke fennáll. A nagyhatalmaknak tartózkodni kell az olyan lépésektől, amelyek destabilizálják ezt a békét. A békét nem megteremteni kell. Van.

A KUKKOLÓ ÉJI DALA

*Végigvizsgáltam a kis
sportkukkeroddal a még
világos ablakok
mögötti világokat
a szomszéd házban.*

Igazad van, sehol se basznak.

*Mi itt nem baszunk.
Dugom is el a réműlt hernyót.*

*Akár a szomszéd házban is lehetnénk.
Jóllehet, ha az (innen nézvést)
szomszéd házban lennénk,
akkor te bugyirózsaszín bugyikat
áztatnál kék műanyag lavórban,
én meg tréningalsóban, atlétában
ellenőrizném a kaktuszokat.
És nem lennének ilyen gondolataim.
Mi volnánk az ország.*

– *Mi a véleményed az abortuszról és az egykevésszről?*

– Jóllehet számos – orvosi, etikai és vallási – ellenérv hozható fel az abortusz ellen, ennek ellenére úgy gondolom, hogy az abortuszhoz való jog a nők alapvető emberi jogai közé tartozik. Az orvosi ellenérvekkel kapcsolatban kiderült, hogy a fogamzásgátló szerekekkel is nagyon sok probléma van. Ami pedig az etikai és vallási ellenvetéseket illeti: ez az éltszentséggel való érvelés bizonyos fokig gyenge lábakon áll, hiszen – ha úgy tetszik – a spermasejt és a petesejt is élőlény, valamint a mechanikus fogamzásgátlók használata vagy a naptár szerinti számolás alapján gyakorolt házaselet is egy új élet keletkezésének megakadályozásához vezet. Absztraktnak és mesterkéltnak érzem ezt az éltszentségre való hivatkozást, különösen annak tükrében, hogy az élet minősége szempontjából milyen életellenes nem kívánt gyerekeknek életet adni. Úgy gondolom, hogy az abortuszt mindenképpen alapvető emberi jogként kell kezelni – még ha orvosi szempontból, a nők számára pedig pszichésen is problematikus. Hogy is mondjam... az élet általában problematikus és veszélyes üzem.

– *Egykevész?*

– Elfogadom a család- és gyermekpszichológusoknak a többgyermekes családmódel mellett szóló érveit. Valóban több érv szól a két-három gyermek mellett. Ugyanakkor, ha egy társadalom eltartó képessége nem elég ahhoz, hogy normális módon fel lehessen nevelni és iskoláztatni egynél több gyereket, ha olyan kicsik az átlagos lakások, hogy két ember is csak szűkösen fér meg bennük, akkor úgy gondolom, a több gyerek felnevelésével járó komoly együttélési és gazdasági nehézségek legalább akkorák lehetnek, mint az egykehelyzetből fakadó fejlődéslélektani problémák és károsodások. Természetesen egy családnak tisztában kell lennie azzal, hogy az egyetlen gyerekkel több szocializációs probléma jár, de ezeket odafigyeléssel mégis jobban ki lehet védeni, mint a több gyerekkel járó brutális gazdasági, együttélési feszültségeket.

'80 TELÉN

*Negyvenkilenc
éves leszek a most következő
minikorszak végén. Nem tudom,
milyen bugyiminták, lelkiornamentikák
dívna majd akkoriban.
Rég lesz
már, hogy fiatal voltam.
A férgesedő férfi
utána lesz-e és miféle alkuknak már?
Milyen nyelven
olvassa az újságot?
Ugyanarral hál-e,
akivel máig ébredt?*

– *Eltelt az a bizonyos minikorszak. Miféle alkukat kellett kötnöd, és milyen nyelven olvasol ma újságot?*

– Mint mindenkinek a kádári szocializmusban, nekem is meg kellett kötnöm számtalan apró alkut. Sok-sok dologban kellett alkalmazkodnom ahhoz, hogy egyáltalán valamilyen modus vivendit találjak, és gyakorlatilag működtetni tudjam az életemet. Úgy érzem, lényeges kompromisszumokat nem kellett kötnöm. Aránylag szerencsésnek tartom magam, mert mindez nem annyira a rendszer erénye, mint az én idegrendszeremé. Noha az idegeim némileg kirojtosodtak az elmúlt tizenöt évben, alapvetően mégsem váltam boldogtalan és nekikeseredett emberré. Nekem kezdettől fogva világos volt, mivel jár majd az út, amit választottam. Bizonyos értelemben természetesnek vettem a rezsim reakcióit, hiszen én azt a rendszert meg akartam dönteni. Szilárd meggyőződésem volt, hogy a szocializmust fel kell számolni, és ezt elég világosan kifejezésre is juttattam. A retorziókat, amiket egy autoriter, paternalista diktatúrától el kellett viselnem, természetesnek tekintettem.

Változatlanul több nyelven olvasom az újságokat, a magyaron kívül német és angol lapokat követek, de változatlanul Budapesten. Amikor 1986-ban ösztöndíjként Nyugat-Berlinbe kerültem, eljátszottam a gondolattal, mi lenne, ha emigrálnék. Végül úgy érzem, hogy két okból nem vagyok képes ezt megtenni. Egyrészt lírikusként a nyelvi közegre múlhatatlanul szükségem van. Másrészt – bár eléggé beletanultam a nyugat-német belpolitikai életbe – az volt a problémám, hogy az nem igazán érdekelt, csak annyira, mint ahogy szeretek régi sakkjátszmákat lejátszani. Merőben intellektuális érdeklődés volt, hogy a választásoknál próbáltam tippelni, és örültem, hogyha eltaláltam, hogy mi fog történni Észak-Rajna–Vesztfáliában a választásokon. De rádöbbentem, hogy engem igazából mégiscsak a kelet-európai és a magyar politikai helyzet érdekel, azon kívül a politika csak annyiban, hogy az mennyiben fogja befolyásolni Kelet-Európa életét.

A SÉTA

*Lassú sétánk kifelé az életből,
ahogy halad, torlódik az alkalmi társaság,
ahogy elmaradozunk, összebberődünk,
előresietünk és félreállunk
– érdemes figyelmiinkre. Épp mivel
a tapasztalás csak ránk tartozik,
tanulságmentes és kimondhatatlan,
önnön teljesültébe vesző:
fullánk és cukor.*

*„Az édes szúrás diszpozíciója.”
Mondotta volna az ifjúkor, rég,
logikai örömök idejében.
Már a vénülés kedvét nem leli ilyesmiben.
Csak ami elemzetlenül is valami
– egy jó mondat, egy hibátlan kavics –,
az számít. Persze, mi az, hogy „jó”; persze,
mi az, hogy „hibátlan”? Felvethető, hogyné.
Csak éppenséggel nem vetem fel.*

*Az utánunk jövő
tuszkol is, marasztal is, ahogy terel.
De azért megőrizhető némi méltóság.
Irány és tempó
szabadságának több mint látszata.
Lassítás, szaporázás, elkalandozás joga
gyakorolható (még ha mint jogot
nem opportunus is emlegetni).
Sétánk, mindenestre, sétaszerű.
Nem lehet mondani, hogy... Szóval, ezt hagyjuk.*

*Namármost a legvége, a pont,
ahol az eső víz lesz vízeséssé,
a gömbölyű átbukás pillanata – – –
Csak a gránitkáva abszolút síkossága
megfogható. Jól mondom: csak az – amennyire.
Térjünk vissza az útra.
Ha szórakozottságunk szóra bírja
a szóra nem érdemest – nem az út hibája.
Mondjuk: Az út érdekes. Az út szép.
(Valóban az.) Járjunk és lélegezzünk.*

Várady Szabolcs

FÜST, KÖD, JÉG – ÉS MÉZ*

Mint nagy költőknél nemritkán, Petri költészetében fel-felbukkannak, visszatérnek alapképek, -képzetek. Annál is inkább, mert nála kitüntetett szerepe van a nézésnek.

Az utolsó kötet (Márton László szavával) „morzsalékos” világának ritka szilárdságú kivétele közismert:

*„Hovatovább csak egy maradt velem,
de az igen, Istennek hála érte!
A szem mohó, éhes kíváncsisága,
a nézés gyönyöre, hogy minden látvány
a maga más-más módján színöröm”.*

A **füst** például. És itt a látvány nem független az életmódtól. A füst: dohányfüst. A hagyatékban találtunk egy kiselejtezett, ELÉGIA című verset. Így kezdődik:

*„Hová lesznek az elfeketült fejű,
dobozba bosszuságul visszatett
gyufaszálak? az üres szippantás
a két ujjad közt kialudt szivarból?
zsebben kallódó, görbe cigaretták,
a dohánytörekes zsebvarratok?
a töltőszerszámok, hülnik hová?
pipákba köviült réteges hamu
régészete? az almaszeletekre
szelidülni szétterített dohány?
a hideg füst lágy, horpadt gyűrűi,
hová a túltelített hamutálak?”*

Nem tudom, miért hagyta ki első kötetéből (és ha jól emlékszem, meg se mutatta annak idején, amikor pedig sülvé-főve együtt voltunk) ezt az 1970-ben írt verset. Talán mert egy Kálnoky-vers, A KEGYELET OLTÁRÁN parafrázisaként indul? („Hová lettek a családi ereklyék, / a be nem vett orvosságok a polcra, / a titokban iddogált hajszeszek, / alig használt óvszerek, sérvkötők?”)

A vers vége megdöbbenett. Amikor kiderül: a dohányzás ingyenc megszállottja, ennek a huszonhét évesen írt szerepversnek a beszélője gégerákban szenved.

Az egészből egy sort tartott meg Petri, és a második kötetig várt vele, ahol már helye volt egysoros verseknek is: „a hideg füst lágy, horpadt gyűrűi”, és a címe a kötetet nyitó ciklusnak is a címe lett: EMLÉKMŰ.

* Elhangzott 2013. december 20-án a FUGA-ban, a Petri György születésének 70. évfordulóján rendezett konferencián.

Ugyanebben a kötetben olvassuk ezt is: „*kimegyek a szobából / helyemre ül a füst*” – ide majd visszatérek, a folytatásért.

FÜST ALKOHOL ZENE – verscím és kezdősor.

Jóval később, a füst másik arca, a SÁR című kötetben:

„*Mint bevágott
kocsmajtó mögött, izzad, pállik, zümmög
ételszagban és füstben a világ.*”

És mintegy rezignált búcsú az élettől, az utolsó kötetben ez a kis vers:

NAGY KIRÁLY LETTEM VOLNA

*Botladozom, kószálok, csellengek
tétován, mint a cigarettafüst,
s marad utánam életművem:
sok cigarettacsikk és sok sörösdoboz.
Lőjetek sört!*

Végül a búcsúkötet utolsó előtti zárлата:

„*Csak a mozdulatlan füst
várakozik némán.
Csak egy csonk gyertya kanóca
izzik még.
Éjszaka van.*”

A füsttel rokon képzet: a **köd**. „*Szurdokok ködtavában*” – olvassuk a második kötetben. Nyilván kamaszkori alapélmény, ki is derül, amikor visszatér egy másik versben: „*mohón szívja egy szurdok ködszagát*” – és a jelzett rokonság is kiderül a folytatásból: „*a mephistofelesi gimnazista, hulló dohányú, / házitöltésű cigarettáit szíva*”. De már az első kötetben is (a HATVANNYOLC TELE című versben): „*rágyújt, aztán kinéz – s örül, / ha kívül vastag köd gomolyog / ablakáig sűrűn, fehérén.*” És rokon ezzel a későbbi kép Petri egyik legmegbékéltebb versében:

„*Szeretem az őszi hideg szobákat,
ülni kora reggel összehúzott köntösben
a kitárt ablaknál, vagy a tetőn,
párolog a völgy meg a csésze kávé
– ez hűl, amaz melegszik.*”

Másik kedvenc látványa Petrinek: a **jég**. Nem a jégbe zárt hajón köztudottan egymást evő matrózokra gondolok, hanem főleg a *zajló* jégre, amikor tehát a jég nem a lágy füst kemény ellenpólusa, hanem éppen maga is lágyul. Az első kötetből: „*Megrohadt jegen, édes légben / morzsák, sirályok.*” Ugyaninnen:

„A zene kitódult az éj terébe,
sötét folyam, üres hidak fölé,
ahol jégtáblák önkéntes halálát
szoktam figyelni
a tompán remegő hídláb fölött.
Hersegve széthasad egy és a többi,
vak csordaként, fékezni tehetetlen,
rohan belé, halmozva pusztulást – a börleszk
elévülhetetlen szabályai szerint.”

És jóval később az AZT HISZIK-kötetben (1985) ugyanez a látvány már nélkülöz minden iróniát.

„Éjfél tájban
elindultam sétálni, csikorgó lépteimet a havon
egy szellemfűl tekervényei talán őrzik,
a mondott budai helyről a Margit híd felé,
átlábolva az éjféli mise elszivárgó közönségén
a Ferencsek templománál, hogy ácsorogjak a hídláb fölött,
amin bölcs öreg jégtáblák zúzzák szét majd
olvadástól hemzsegő fejüket.”

De nem csak a jégtáblák, a jégcsapok is a világ vigasztaló jelenségei közé tartoznak. Az ÉGVE HAGYOTT VÉN SZIVAR C. versben nélkülözhetetlen kellekei a békés (?) öregkornak: „Dunyhát, jégcsapokat, kocsonyát / az Abszolút Télre.”

A FEBRUÁRI HAJNAL-ban a jégcsapok olvadása a gyönyörűség forrása:

„A fagyott hó helyén most
vizes a párkány,
vizesen ragyog!
Csöpögnek a méteres
jégcsapok.
Ó, lassú, szép, könnyörtelen
fogyatkozás.
Aláfolyik az ablaküvegen
az eleven
víz.”

A SÁR című kötetben a jégcsapok képe a vers-én kétségbe vont, majd feltételesen megengedett létezésének talányosan metafizikus hasonlatává növekszik: „vagy lenni vélek, mint a jégcsapok, / ahogy csöpögve hűtik a Napot.”

És működik a jég metaforaként is, szerelmes versben: „Arcodhoz közeledni, melegén / olvasztani a szem száraz jegét”.

Ha viszont nem olvad, akkor a jég a komor arcát mutatja. Utolsó kötete ezekkel a sorokkal zárul:

„Fejünk fölött
mint izzó jégdarab
delel a téli Nap.”

Keményiség – lágyág. Most, ahogy bóklászom a versek közt, arra jutok, hogy egy másik visszatérő kép is idetartozik. Van két gyönyörű kis vers egymás mellett a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-ban, a SZERELMEK és a SZERETŐK. A jég két alakban is megjelenik az elsőben. A szerelem itt egyrészt „*Jég és aszály közt játszi évszak*”. Másrészt viszont „*holdfénybe fagyasztott lézengés*”. A szeretők képe ugyanilyen artisztikus és egyben világvégi. „*Kíhasadt, mézbelű / szilván halódó méh. / Együtt / pörkölődnek, rohadnak / arannyá, feketévé / az elhagyatott kertben.*” Ismerős a kép, az első kötetből: „*körtehullából buggyant / mézcseppen dongó lakmározik*”. És még ez is: „*A világ fénylik / mint egy halott gyík / mint egy mézcsöpp*”. De sőt, még ez is eszünkbe juthat ismét: „*Megrohadt jegen, édes légben / morzsák, sirályok.*” Rohadnak arannyá – megrohadt jegen – édes légben. Méz és arany. Hullá és méz.

A **méz** egy húron pendül a jéggel a MAYA című versben: „*Sima, tömör, egynemű, telített: / mint a méz. Mint egy kavics, / külön csöndjébe gömbölyödve. // Beálló állapot: megszülető jég.*” (Emlékszünk ugye, ellenirányból, az olvadó jég különféle alakzataira. És egy kivételesen érzelmes pillanataból a költő jégfényű szívére is emlékezhetünk.)

Méz, arany és hullá az ÖT TÉTEL című versnek a **B** jelzetű szakaszában találkozik össze, amelynek már idéztem az elejét, a füst kapcsán. Lássuk egészben:

*„kimegyek a szobából
helyemre ül a füst
ellepik hanghullámok
szék öbléből
illan el testem hője
falon át eltévedt
beszédreszek nyomomban
a döglött oroslán
melléből méz szivárog
oszló világból
édes emberi
hang hullaméze
aranylik”*

Nem tudom, Petri közvetlenül a BIBLIA-ból vette-e az oroslán melléből szivárgó mézet, amely ott (BÍRÁK KÖNYVE, 14,8) a Sámson által széttépett oroslánkölyök tetemében megtelepedett méhrajnak köszönhető, vagy esetleg Aranytól, aki ezt a helyet Görgey Artúr lányára alkalmazza az emlékkönyvébe írt versében („*orszlánnak felszakított / kebeléből mézet*”), de nem is ez a lényeg, hanem az a zenei áramlás és lebegés, amely a korai kötetekben még gyakran ellenpontozza az élet rideg prózáját, illetve önnön morbidityát.

A nézéssel kezdtük, de persze jól tudjuk, hogy a vers szavakból készül. A szép és még biblikus felhanggal is aranyló befejezés mélyén egy szójáték lapul: a hullám hullává alakul: „*hanghullámok*” – „*hang hullaméze*”. („*Nekem minden csak hangzik*”, írta a vége felé Petri, de itt még ezt úgy intézi, hogy akár észre se kell vennünk.)

Marno János

MIT KÖHÖGÖK ÉN ITT NEKED?

Változat egy Petri György-dalra

Üldözik egymást a napok, mint a felhők
a város felett egy tévésorozatban,
mely nem is olyan botrányosan rossz,
mint megszoktad volt még húsz évvel ezelőtt,
vagy akár csak tízzel is, amikor pedig
már ment a Maffiózók, bár ott a felhők
nem játszottak jelentős szerepet. Sem New York
éjszaka felülnézetből, a cikázó fénycsíkok,
hogy a fények is üzzék egymást, ne csak a felhők,
mert közben nem derülhet a szereplőkön
a néző, s meg sem nagyon kedvelheti őket,
főleg nem úgy, mint a maffiózókkal tette,
szívébe zárva végül az összeset, a fasz
emlékszik rá mostanra már, hogy miért;
itt most az nem megy. Itt a sztori húsa
egyetlen gyilkosság magvára épül, s így vala-
hogy ki féregre, ki féregjáratra emlékeztet.
Nem expliciten feltétlenül. Többségében
inkább csak közérzetileg. Aztán kilövöm
a tévét, és átülök ide a gépemhez, a könyved
fölé görbedve, és nyomban erőt vesz rajtam
a köhögés kényszere, mely képzeletemben
kihajt a ködbe, ahol lassan kirajzolódni látlak
egy kádban ülve, összedörzsölve tenyered,
lehántva róla a bőrt, inat s a kevéske húst,
míg a csontját nem éri el a történet. Majd úgy
térek ágyba, hogy a köhögésem sem csillapult.

AZ ÉLET

Petri Györgynek

Az újdonság ebben a kurva hosszú sorozatban az, hogy még a dereka táján szét-esik, ha a sötét rosszkedv mint sötét anyag füstölgő szurok gyanánt egybe nem fogja. A sötét rosszkedv viszkozitása ennél fogva többet ér bármely cseppfolyós avagy gáznemű derűnél, amire persze magas hőfokon a kátrány is képes, az elgázosodásra tudniillik, s hogyha ehhez még köd ereszkedik le a hajnali tájra, attól a köhögés akár halálosan fojtóvá is válhat. Régebbi élményeimből idéződnék így fel könnyebb, mert lejtős jelenetek, valahonnan fentebbről ereszkedek majd-nem fütörészve lefelé egész' magamnak, előbb hugyozva, majd köpködve magam elé, s egyszerre forró és lág, fekete masszába lépek; s e lágyság mégsem riaszt meg avval, hogy másod-percek kérdése, és elnyel. Szándalom megfogja kicsit, és akkor mi van, fél kézzel kifogok rajta, külön élvezetemetelve abban, hogy a jelenet mintha nyomban színpad után kiáltana. Pedig a színházat magát rühellem szívből, a sok rossz színészt benne a legrosszabb világnézetekkel, meg az émelyítő versmondásukkal; a kiáltást tehát csendre inteném, váljék halkuló kiáltozássá, ahogy távolodik tőlem az emlék, enyészve, mint testben a lélek, ha egykori jelenléted parázs jelenetekre bomlik szét. A paraszat ugyan nem értem, mi csúsztathatta ki a számon, cigizni ma már álmomban se cigarettázom, már csak az influenza segít utánoznom hírhedt köhögésedet, mely, mondom, kisvártatva ugatássá, majd nyüsztítésé s végül hörgő vonítássá fajul, hogy a hurut feljöjjön; hogy könyved fölé görbedhetve ismét, ujjbegyemen érezzem szavaidat, mint hullón a pikkelyzetet, mely az iszapból merült föl – ami még a sorozatnak is lassan véget vethet. Egy gyilkos mégsem annyira komoly, ha szörnnyeteg. Csorbítja s ezáltal tompítja az élet.

KIÜRÜLTEN ÉS KIÜRÍTVE

„*Ich habe genug*”
(PGy)

Már csak a lejtő megy nekem, kedves
Halottam, elhaladok lefelé a nemzeti
dohánybolt mellett is, már mióta ott van,
s én még mindig pártirodának nézem,
még hozzá illegálisnak, kérlek. Betérnék mostan
kifújni magam, de hátha fináncnak, mondjuk
Robert Burnsnek néznek? S még megölnének?
Vagy megkedvelnék, s marasztalnának tagnak?
És az rosszabb, mintha idekint a hideg szmog fojt meg?
Ki adná rám akkor kockás takaróját, kérlek?
Ezt azonban most abba hagyom. Többet nem
kérekelek, nem az én modorom, és az ember
gondoljon a korára is, amelyből kivesznek
bizonyos szólásformák, s a helyükön hol kátyú,
hol kráter támad, s akkor megint ott vagyunk,
ahol hamarosan aszfaltozni fognak. Nem
vagyok őszinte híve semmiféle boltnak. Ma egy
újabb epizódot untam végig a Gyilkosságból,
unatkoztam és haldokoltam mordan, neki-
vetve fél vállamat a falnak, és irigyeltelek;
hogy mióta túl vagy már rajta! Belealélтам
a sóvárgó félelembé, meg hogy addig is mi legyen,
ha kinyomtam már a tévét. Tévé után jön
a teafozós? Cigaretta, mondom, hogy nem, igen, nem is
álmodom vele, négy éve egy árva slukk sem
járta meg a légcsővem. Ereszkedtem hát lefelé,
meg sem torpanva a tejüveges pártirodaajtó
mellett, tartva tőle, hogy az Alkotáson át-
kelve sokat súlyosodik majd a rosszullétem,
jobban tenném talán, ha váratlanul bevárok
egy hatvanegyest, s hagyom, hadd haladjon át
rajtam reccsenéssel. Az alkatomhoz jobban menne,
mint egy kórházazás, nővérkézés, adjunktus
urazás. De gyáva voltam lecövekelni, ugyanúgy
húztam át az úttesten, mint fentebb el a párt-
iroda mellett, se pártfoglalás, sem egzisztenciális
döntés, halasztás csak epizódtól epizódig,
egy olyan gyilkos nyomába eredve, akiről ha
kitudódik a kiléte, a kutya sem figyel rá többet.

Ezért nem vagyok oda a krimiért, a Chandlerért sem oly mértékben, mint a TD vagy te, habár ha mégis felütöttem némely könyvét este, azt már csak a kelésidőben, kiürítve és kiürülten, csuktam össze.

Kőrízs Imre

FATER

Két emberrel kapcsolatban jut néha eszembe,
hogymit szólnának bizonyos borokhoz: apám és Petri.
De minthogy tudtommal mindketten mennyiségi ivók voltak,
ráadásul sör- és pálinkahangsúllyal,
önológiai téren (ez az „önológia” – a görög „oinosz” szóból –
a borászat latinosa neve,
és egyben a „teológia” magázó formája),
szóval e téren nem remélhetnék tőlük túl sokat.

Nekem viszont a részegséggel kapcsolatban
nincs túl sok személyes tapasztalatom.*

Kétszer vezettem haza részegzet.
Az egyik jött, nem is kellett vezetni.
Sőt, éppen arra kellett figyelni, hogy ne legyek hozzá túl közel,
mert akkor megállt, és úgy magyarázott nekem,
se túl távol, mert akkor megint csak megállt,
és magában kezdett el beszélni.

A másik, amikor megláttam, a havas járdán feküdt,
a felsőtestével már belógott a latyakos úttestre.
Odavitem a falhoz, de akár vállban,
akár a lapockájánál, akár a fenekénél támasztottam meg,
folyton összecsukszott,
mint valami szőnyegnyi nyakkendőszelvény-köteggel,
nem volt tartása.

* Azt kérte, beszéljek a tiedről,
mert szerettél volna Petrirel egy versbe kerülni.
Hogymondjam el, milyen volt, amikor a negyvenedik születésnapodon
ott ültünk a Csengery utcában a hányásodban,
vagy hogy később, egy céges karácsony végén hogyan ébredtél fel az asztalod alatt,
miközben kicsit odébb, az üres és sötét irodában két kollégád
egy-egy kis lámpa fényénél, az ébredésedre várva, türelmesen laptopozott.

De nem lehetett otthagyni.
Pláne, hogy meg tudta mondani, hol lakik:
háromsaroknyira onnan.

A hóna alá nyúltam, megemeltem,
és megpróbáltam úgy tartani, hogy miközben mentem,
mindig a megfelelő láb lengjen be a törzs alá.

Egy utcával odébb hirtelen hangokat hallottam a hátunk mögül.
„Hol vagy? Megöllek!” „Szétkaplak!” – ilyeneket.
Egyértelmű volt: az embert kilökték a kocsmából,
a támadóinak most megint eszükbe jutott, és keresni kezdték.

Megláttak.

Nyilvánvaló volt, hogy a részeg nem lehet otthagyni.
De az is ugyanilyen nyilvánvaló volt,
hogy ennyi ember ellen egyedül nem megyek semmire.

Imádkozni és gondolkodni kezdtem.
Az jutott eszembe, hogy ha utolérnek minket, beverek néhány ablakot,
és ha majd pár ember kinéz az utcára,
tanúk előtt talán már nem lesz kedvük verekedni.

De végül nem a gondolkodás segített.

Az történt, hogy a havas utca végén halkán megjelent egy autó,
amiről ők valamiért azt gondolták, hogy a rendőrség,
és erre felszívódtak.

Úgyhogy vihettem tovább az emberemet.
Odaértünk a térre, ahol lakott,
de a házszámot nem tudta megmondani.

Elkezdtem keresni nála valami papírt,
de hamar kiderült, hogy alighanem kizsebelték,
mert nem találtam semmit.

A tolvajok szerencsére nem voltak elég módszeresek,
mert az egyik zseb lyukas volt, és ott, a bélésben,
némi apró és a kulcsai mellett
mégis megtaláltam az igazolványát.

Most már csak az volt a baj, hogy csúszkált a nadrágja.
Ahogy jöttünk, már eddig is rángatnom kellett,
de most teljesen lecsúszott a fenéke alá.

Ott álltam a félpucér részeggel, és úgy kellett –
a szerencsés megmenekülés és a helyzet abszurditása miatt már röhögve –
fél kézzel, nehogy eldőljön, a felsőtestét tartanom,
hogy közben a másik kezemmel
valahogy a nadrágját is visszarángassam a pörsenéses valagára.

Amikor elértünk a szuterénszerű üzlethelyiségig,
ahol lakott, lesegítettem az öt-hat lépcsőfokon.
Ott hagytam eldőlvé a földön, kabátban, bár úgy emlékszem,
még meg akart hívni valamire.

De én már botorkáltam fel a lépcsőn,
hogyan elérjek a kihalt utcára, a hóesésbe,
ahol az ostorlámpa húsle vesszárgán gomolygó fénykúpjának csúcán
kinéztem egy-egy pelyhet,
és egészen addig próbáltam szemmel tartani,
amíg ide-oda kavargva
el nem tűnt a kásás hólében, a többi milliárd között.

Suhai Pál

KAKASVÁGÓ

P. Gy. egy fényképére

Megértelek. Ez sokkal
becsületesebb. A kés, ha már
az étvágy így kívánja. A feltűrt
ingujj s a spriccelő kakasvér
a tálba. Ezt Ahasvér is így csinálta.
S milyen jól illik egymáshoz zúza
és Szúza (Biblia s ünnepi ebéd).
S talán még ez is, e profán beszéd
a vasárnapin véres jelenethez.

De állna csak össze, amit egy,
csupán egy közülünk elfogyasztott,
a sok vágóállat: ha sertés, juh,
szarvasmarha egyszerre mind
csordába verődne, talán bizony
meg is ijednének tőle, futnánk el előle,
vagy hajthatnánk ki a legelőre,
míg néhány boci el-elbődül –
de most tányérból s ebédül.

Tisztellek hát kifent késédért
 te élni-halni bátor – testvér
 innen, a szomszédos utcából
 s a múltból: a lét túloldaláról,
 ki, ha enni akartad a máját,
 magad vágtad el a kakas gigáját,
 nincs tenni mód más, hiába,
 nem úgy, mint én, ki naponta
 öl, fal s gyilkolni gyáva.

Tomaji Attila

VALAKI MONDOTT VALAMIT

Kelemen Mária emlékére

Azokban a napokban leginkább whiskyt ittam, langyosat,
 ki nem állhatom a jéggel telt italokat. Meg bort, sokat.
 Újraolvasási láz gyötört, a *Házam lánggra gyullad* volt soron.
 Meleg szélben imbolygó lombkoronák járták táncukat bennem,
 illatok visszahozhatatlan nyarakból, levélpettyes, forró napsütések,
 erdők, tenger, dagály – az anya hatalmas lélegzete, egy még teljes,
 nem csereszabatos, visszavonhatatlanul lejárt világ.
 Derengtem napokon át –

Aztán, persze, támad a szél, az átkozott őszi szél,
 befejezhetetlen hullnak kéken-sárgán, zörögve hullnak a levelek.
 A hangok az újabb üveg kadarka után erősödnek fel igazán,
 a szív túlforrósodik, homlokig szökik a halálláz.
 Csukom is a könnyvet, megyek aluljárókon át, épp a Nyugatinál.

Te nem ismered a lányokat itt,
 különösképp azt az aquamarin szeműt nem,
 aki mint egy versből, váratlan lép az oszlopok mögül elő,
szex, kérdi, s e szóért becsültem őt, mesterét a sűrítésnek.
 Később kevertet kért és sört, pikolót. Ízlését miért vitattam volna?
 Örülök, hogy még élsz. Nem láttalak hónapok óta.
 Majd utcák hosszú sora, kirakatok vizén úszik kalapom,
 Mallarméra gondolkodok, hogy a világnak vége lehet,
 de a kalapnak soha, mert láthatatlan alakban
 minden korokon át létezett,
 és ha ő így, akkor én is létezek, hisz homlokomba
 húzva itt járok-kelek Budapesten, köztetek,
 hol minden a tegnapi örök hordaléka, ti is, én is,
 örök életű árnyak a kapualjakban,

utánzás, folytatás, golyónyom és emléktáblák omló falakon,
 egy végleg elaludt város suttogása a résekből,
 de én az ő hangját hallom, még él,
 tenyerén tartja a szenvedés,
 hallom a hangját,
szeretem a harangokat, az eső kopogását is szeretem,
 és az ott az övé, az arc, merül két párnahab között,
 az ott az ő teste, a fájdalom medrében lobog,
 az ott az ő keze, mi ringatott,
 most magát ringatja, haját kibontja, s int a zöld üveg mögül.

Futok, és fut a szél, a szélbe nézek,
 loccsan a sár cipóm alatt,
 s mintha túl az életen, az életen túlról
 valaki kérdené:
 hány kiló egy rózsaszál,
 hány kiló egy hiába feltárt seb a testben –

És szagolta orrom a halált a rózsában,
 és hallotta fülem a könnyű szívű madarak énekében,
 és zúgtak a Rózsák tere harangjai,
 és dobolt a párkányokon a lágy eső – –

Zárásig a Skanzenban húzom meg magam,
 cigarettazni itt ma még szabad.
 A füstben talán lassabban talál rám halálom,
 saját halálom, ami úgy illúzió, mint a másik, a tiéd.
 Sötét pohár és kiolvasott könyv az asztalon.
 Fecsegések. Hallgatások. Tanulok ülni csöndben,
 halni a halóval, hogy élhessek. Halkan énekelnek
 árnyas csontjaim. Ki sose mondott
 szavaim visszanyelem. Üresen duruzsolnak
 körbe-körbe malmaim, egy örök körbe érve.
 Álom és ébredés közt, belső esőtől ázva
 vonulnak bennem az évtizedek,
 mind, ami, te egyetlen, te drága,
 veled együtt telt, s még itt vagy velem,
 mikor hajnalban telefon szól,
 valaki mond valamit a távolból,
 hallom a halálhozó suttogását,
 merül az éjszaka roncsa, a füst remeg,
 s a fölhalmozott készletek,
 melyek mozdulatlanul ragyogtak,
 mint sziklák a lassú virradatban,
 nekilódultak, s átütötték szívemet.

Valaki mondott valamit,
 s agyamban lánggra gyulladt a házam:
 elveszítettem az édesanyámat.

SZÁJA TÁTOG

A falból egy hosszú résen át
a gyerekkor hangja, vékony hajszál.

Sűrű suttogások ömlenek a falakból,
tévedések, az önámítás váladéka.
Egy kép lebeg. Az éj mohó szakadéka
magához rántja. Hullás épült a szavakból.

Száll a lélek sötét madara. Sűg valamit ő is,
mosolya dúlt semmiség, csalóka látomás.
Pokolzsivaj kenődik szét közömbösen. Állomás,
hol életen át vesztegeltél, keserű ködbe tűnik.

Hajótörés. Merülsz a fáradt férfikor
kataton, ócska emlékmorájába.
A test utolsó néhány karcsapása.
Még látszol. Eltűnő, szétfosló ikon.

Lesüllyed a néma sors, a szája tátog.
Nem sikerült. Nem voltunk halhatatlanok –

Romain Gary (Émile Ajar)

SALAMON KIRÁLY*

Bognár Róbert fordítása

A *Shush* az a csehó, ahová hetente egyszer okvetlenül elmegyek, de van, hogy többször is, és mindenkit ismerek. Van egy rakás pont ugyanilyen hely, és jobban tettem volna, ha egy másikat választok, olyat, ahol nem ismernek. Én leszarom, hogy mosolyognak rajtam, hogy olyan nővel jövök, aki bőven az anyám lehetne, én a Cora kisasszony bőrében éreztem rosszul magam. Belém karolt, és egy kicsit hozzám is simult, és rögtön volt a bárpultnál egy kiscsaj, a Cathy, aki pont úgy mosolygott, ahogy említettem. Úgy ült ott a hülye picca, mintha legalábbis hivatásos volna, pedig egyáltalán nem kurva, hanem pékkisasszony az apja üzletében, a Ponthieu utcában. Tetőtől talpig végigstírolte Cora kisasszonyt, ahogy elhaladtunk mellette, de annyira pofátlanul, hogy ha az apja

* Részlet a Park Kiadónál idén tavasszal megjelenő regényből.

vagyok, tuti, hogy lekeverek neki egyet. Mondom, úgy végigstírólte Cora kisasszonyt, mintha hatvan éven felülieknek tilos volna a belépés, és én úgy éreztem magam, mint egy szexshopban, csak fordítva. Jó, háromszor vagy négyszer megbasztam a Cathyt, de az nem jogosítja fel, hogy megengedje magának a viselkedést. Még épp csak elhaladtunk, amikor ő már Carlos felé fordult, ő a tulaj, és követve bennünket a tekintetével, súgott neki valamit. Vannak undorító kifejezések, amelyeket egyszerűen tűrhetetlennek tartok, ilyen például az, hogy „buzi köcsög”, és nem hallottam ugyan, de pont olyan volt, mintha hallanám.

– Bocsánat, Cora kisasszony!

Lefejtettem magamat róla, és odamentem a Cathyhez.

– Mi a túró bajod van?

– Nekem?

– Mit képzelsz magadról?

– De hát...

– Ne merészelj lebuziköcsөгözni, mert bebaszok egyet!

Carlos röhögött, és volt a bárpultnál egy-két kis szarházi, aki szintén majdnem. Legszívesebben mindnek betörtem volna a pofáját, annyira rám jött a harci ideg. Aztán már nem is röhögtek, mert látták, hogy nincs más, csak ők, és nekem most pont ők is megfelelnének.

– Úgyhogy vigyázz magadra, Cathy, ne szemétkedj!

Nem hagytam neki időt, hogy mondjon rá valamit, mert ha elkezdünk ide-oda mondogatni egymásnak, annak soha nincs vége. Visszamentem Cora kisasszonyhoz, a Sex Pistols plakátját nézegette a klotyóajtón.

– Bocsánat, Cora kisasszony!

– Barátnő?

– Á, dehogy, csak néhányszor lefeküdtünk egymással. Erre parancsoljon!

– Én nem értem a mai fiatalokat. Nem olyanok, mint a mi időnkben. Ti már nem tudjátok, hogy milyen az, amikor égzengés van és földindulás.

– A fogamzásgátló tableta miatt van.

– Tudnád, milyen kár!

– Reng a föld eleget, minek hozzá még égzengés is, Cora kisasszony?

A terem túlsó végébe kísértem, be a sarokba, de a szomszéd asztalnál rögtön összesúgtak, és nagyon nézték Cora kisasszonyt.

– Azt hiszem, megismertek – mondta.

– Mikor is hagya abba az éneklést, Cora kisasszony?

– Voltam a tévében úgy másfél éve a realistaszon-fesztiválban. Két éve pedig egy gálaesten szerepeltem Béziers-ben. Szerintem egyébként újra divatba jön a realista szon.

Megfogtam a kezét. Nem személyes célzattal, de hát nem lehet megfogni az egész világ kezét.

A három kiscsaj a szomszéd asztalnál biztosan azt gondolta, hogy azért vagyok Cora kisasszonnyal, mert belőle keresem a kenyeremet, mindig ez jut legelőször az olyanok eszébe, akiknek nincsen eszük. Többnyire csinos lányokkal szoktam mutatkozni, úgyhogy örültem Cora kisasszony nevében, hogy ilyen jó pozícióba került. Elvettem magam a bársonyülőkén, mint egy nagymenő, és a jobb karommal átfogtam Cora kisasszony vállát. Diszkrétan kibontakozott.

- Nem szabad, Jeannot. Néznek minket.
- Cora... Volt egy Cora nevű nagy színész nő, Cora Lapercerie.
- Jaj, istenem, honnan tudod te ezt? Nagyon régen volt, jóval a születésem előtt.
- Attól még nem kell elfelejteni. Ha lehetséges volna, én mindenkire emlékeznék, minden emberre, aki valaha élt. Így is elég rohadt egy ügy ez.
- Mármint micsoda?
- Mármint az egész. Úgy is, ha nem felejtik el az embert.
- Engem igazából úgy hívtak, hogy Coraline Rontache. Azt változtattam Lamenaire-re.
- De miért? A Rontache is szép név.
- Mert Coraline Rontache, az úgy hangzik, mint „korai rontás”. Egyébként kiskoromban állandóan azt hallottam apámtól, hogy a neve miatt ül átok rajta, amiatt van a rontás.
- Beteg volt?
- Nem, de az anyám fível-fával csalta, és végül lelépett. Emiatt emlegette apám a rontást. Tízéves voltam. Leitta magát, de ült tovább az üres üveg előtt, és verte az asztalt, hogy „rontás, rontás, rontás!” Sose felejttem el. Azt gondoltam, hogy talán csakugyan átok ül rajtunk a nevünk miatt, rontás. Ezért vettem fel a Cora Lamenaire nevet.
- Azért a pénzért akár a Durand vagy a Dupont nevet is felvehette volna.
- Miért?
- Mert a többi ember számára olyan mindegy, hogy Durand vagy Lamenaire vagy Dupont vagy Rontache. Láttam egy ismeretterjesztő filmet a boszorkányokról és a babonáságról...
- Hogy jön ez ide?
- Úgy, hogy abban egy tudós megmagyarázta, hogy az átok levétele, ahogy a hivatásos boszorkánymesterek nevezik, egyszerűen hókuszpókusz és szemfényvesztés, azért szűnik meg a rontás, mert eleve nem is volt. Vannak dolgok, amelyek olyan fényesen világítanak a hiányukkal, hogy amellett még a nap is elbújhat. Iszonyú. Nem tudom, látta-e a fényképet arról a kanadai vadászról, aki már emeli a baseballütőt, a főkabébi pedig felnéz rá, és várja a halálos csapást. Ezt nevezik szentimentalizmusnak.
- És akkor olyat csinált, amibe belepirultam volna, ha nem lett volna akkora ricsaj, hogy amellett minden elhalványult. Megfogta a kezem, a szájához emelte, és megcsókolta, és aztán odaszorította az arcához. Tiszta szerencse, hogy pont Stig Welder lemeze forgott, a *Love Me So Sweet*, és annál elképzelni se lehet jobbat az érzelmek szempontjából, tekintve, hogy olyan erősen püfölik a nagydobot, hogy az lehetlenné tesz minden érzést és gondolkozást. Cora kisasszony sokáig az arcához szorította a kézfejemet, de az én szívemben egyetlen dolog dübörgött, a Stig Welder nagydobja.
- Cora kisasszony! Ha én egyszer tényleg nevet szerzek magamnak, az az lesz, hogy Marcel Rontache. Az pont hogy plakátra való.
- És miért Marcel? Miért nem Jean?
- Mert a Jeanból mindig az lesz, hogy Jeannot nyuszi.
- A *Slush*ban folyton változnak a fények, kék, lila, zöld, piros, és már nem csak Cora kisasszony arca játszott a legkülönbözőbb színekben a smink miatt. Rátett néhány fölösleges lapáttal. Jött egy pincér felvenni a rendelést, ő habozás nélkül pezsgőt rendelt, és a pincér rám nézett, hogy mit szólok hozzá. Rákacsintottam, és úgy vigyorogtam hozzá, mint aki azt mondja: „nem én fizetek, kis haver”, hamarosan ott volt az aszta-

lunkon egy üveg Mumm Cordon Rouge jegesvödörben, más se hiányzott. A csajok meg a pasik jó fele ismerős volt, úgyhogy lelki füleimmel szinte hallottam, hogy miket mondanak. „Mi van, Jeannot, találtál egy fejszethenet?” Komolyan mondom, nem igaz!

Olyan meleg volt, hogy levettem a dzsekit. Nem cigarettázom, és ki akartam venni egy szálát a Cora kisasszony dobozából, de ő megelőzött, rágyújtott, és bedugta a számba, és engem nem izgat, de hatvanöt évesen akkor se illik ilyet csinálni. A pezsgő hatása.

– Nehogy azt hidd, hogy megfeledkeztem rólad, Jeannot. Foglalkozom az ügyveddel. Telefonáltam egypár producernek és ügynöknek, még sok mindenkit ismerek.

Azt igyekezett a tudtomra adni, hogy nem időpocsékolás részemről, ha vele vagyok. Dicsérte a külsőmet, egyre azt emlegette, hogy megvan bennem az a delejes férfivonzó, amely annyira hiányzik a francia filmből. Mondta, mondta, mondta, és mivel az asztalok egymás hegyén-hátán vannak, közönsége is volt. Én nem bánom, ha komikus vagyok, de az mégse ugyanaz, mint ha valaki nevétséges.

– Én semmit nem várok el magától, Cora kisasszony.

– Tudom, de nincs annál szebb, mint befuttatni egy fiatal. Nagyon megértem Piafot, hogy annyit fáradozott Montand-ért és Aznavour-ért.

Szép hangja volt Cora kisasszonynak. Egy kicsit reszelős-rekedtes. Érzéki lehetett. Figyelmesen néztem, hogy megpróbáljam elképzelni, milyen lehetett. Valószínűleg finom vonású, mókásan csibészes, szeplős arca volt, és egy hajtincs folyton a homlokába lógott. A hangja nem hiszem, hogy sokat változott volna, vidám hang, amelyek mintha mindig mindenén ámuldozna, hogy jó, mennyi-mennyi meglepetés van az életben. Olyan nő lehetett, akire azt szokás mondani, hogy jó kis pipi.

– Nem unatkozol velem? Nagyon álmodozol valamin.

– Á, dehogy. Csak a zsvaj miatt. A diszkóban a nagydob visz mindent. Bumm, bumm, bumm, megfájdul tőle a fejem. Ne menjünk valami nyugisabb helyre?

– Nyugival tele a padlás, Jeannot. Nekem harminc éve csak nyugi van.

– Miért állt le olyan fiatalon, Cora kisasszony? Harminc éve még fiatal volt.

Gondolkozott, hogy mondja-e.

– Eh, most mit, nincs benne titkolnivaló. Már rég nem emlegetik, hál' istennek, még ha engem is elfelejtettek az egésszel, akkor is. – Ivott egy korty pezsgőt. – Énekeltem a megszállás alatt, ez a helyzet.

– Na és? Mindenki azt csinálta. Volt is egy nagy film egypár éve a nagy sztárokkal.

– Igen, de én nem voltam nagy sztár. Úgyhogy én rendszeren megkaptam a magamét. Nem tartott sokáig, két-három évig, de aztán tébécés lettem, és jött még három év nyugi. Úgyhogy lassan harminc éve, hogy teljes nyugi van. – Nevetett, és én vele nevettem, hogy csökkentsem a károkat. – Még szerencse, hogy van miből élnem.

Úgy értette, hogy nem szíkölködik.

– A dolgok jó oldalát érdemes nézni, Cora kisasszony, igaz, nem mindig lehet tudni, hogy melyik a jó oldal. Nem nagyon feltűnő.

– Ne hívj Cora kisasszonynak, mondd egyszerűen, hogy Cora. – Ivott egy korty pezsgőt. – Nem volt szerencsém a szerelemben. – Ebbe aztán végképp nem szerettem volna belekeveredni. – 1941-ben örültem beleestem egy alvilági pasasba. Egy Lappe utcai lokálban énekeltem, és ő volt az üzletvezető. Három kurvát futtatott, én tudtam, de mit csináljak, akkor is...

– Rontás!

Felnevetett, de csak olyan volt, mint mikor a madár rikolt.

– Igen. Rontás. Bármiből lehet költészetet csinálni, és az én műfajom meg éppen-séggel a realista sanzon volt, úgyhogy... Maga Francis Carco is írt nekem jó néhányat. Úgyhogy nem tudtam ellenállni annak az apacsképének, meg ahogy játszott a nehéz-fiút. Francis Carco járt a lokálba, ha nem is volt törzsvendég, és figyelmeztetett, hogy ne keverjem össze a reális életet meg a realista sanzont, de én nagyon is összekevertem, és mivel az én emberem Lafont-nak és Bony-nak dolgozott, és az egész társaságot kivégezték a felszabadulás után, én is megjártam. – Ivott egy kortyot, és megfedkezett rólam. Elmerült a realista sanzonszámba, még a tuc-tuc, bumm-bumm se zavarta, és aztán egyszer csak felém fordult, és odavetette: – Tudod, engem nagyon szerettek ám. – Vádlóan mondta, mintha ugyan tehetnék én arról, hogy szerették. – Letette a poharat. – Gyere, táncoljunk!

Egy lassú szám ment, és rögtön szorosan hozzám bújtt, de láttam, hogy lehunyja a szemét, és nekem semmi közöm az egészhez. Jó erősen átkaroltam a derekát, hogy segítsek emlékezni. Ron Fisk száma ment, a *Get It Green*, és a reflektorok zöldre váltottak a nyomaték kedvéért, és mindenki bezöldült. A *Slush* hangulatfelelőse szerintem a legjobb lemezlovas, Zadiz a neve, és úgy hívják, hogy Zad. Keménykalapot és testhez simuló hosszú ujjú trikót visel, rajta foszforeszkáló csontvázat, az arca halálfejre van festve, de a mindennapi életben nős, és három gyerek apja. Csak titkolja, mert ártana a hírnevének. A *punk* angolul azt jelenti, ócska alak, és mindent ver azok közt, akik már mindenre szarnak, és totál érzéketlenek. Olyanok, mint a páriák Indiában, olyan érintetetlenek, akiket már semmi nem bír megérinteni. Ezt nevezi Chuck normaszegéses sztoicizmusnak, amikor valaki már túl van mindenben, és ezt azzal mutatja meg, hogy horogkeresztet meg más náci cuccokat visel. Zad azt terjeszti magáról, hogy kurvákat futtat, és sitten volt, de láttam múltkor a Tuileriák kertjében, a legkisebb gyerekével a nyakában, a másik kettővel kézen fogva, és úgy csinált, mint aki nem ismer. Néha én is arról álmodozom, hogy de jó lenne igazi mocsoknak lenni, megszabadulni az érzésektől. Van, aki apját-anyját megölné, csak hogy megszabaduljon magától, és ne legyen allergiás saját magára. Az első adandó alkalommal felveszem a Marcel Rontache nevet. Szívesen lennék színész, mert a színészt folyton valaki másnak nézik, belül szépen elrejtőzik, és éli világát. Egy Belmondo, egy Delon, egy Yves Montand, hogy csak az élőkről beszéljek, ők simán meg tudják őrizni a névtelenségüket, mert tehetségesen el tudják játszani, hogy ők a Belmondo, a Delon vagy az Yves Montand. Chuck erre csak megvonja a vállát, neki mindez csak menekülési kísérlet, de nem ér semmit, mert az élet mindig gyorsabban fut, mint aki fut előle.

Cora kisasszony a vállamra hajtotta a fejét, és én gyöngéden a karomban tartottam őt, mert lehet, hogy a fiúja egy igazi mocsok gané volt, és nagyon helyes, hogy agyonlőtték, de azóta eltelt harminc év, és ha segíthetek neki emlékezni, mért ne tenném? De akkor Zad feltette a *See Redet*, a fény pirosra váltott, és Cora kisasszony istenigazából beindult. Annak a számnak a leggyorsabb a ritmusa, és ő elkezdett csukott szemmel, kéjesen mosolyogva szökdécselni meg pöröggni, és csettintgetett az ujjával, és ahelyett, hogy a stricijére emlékezett volna, totál megfedkezett magáról. Nem tudom, hogy a pezsgő vagy a zene miatt volt-e, vagy mert nagy hirtelen úgy határozott, hogy most azonnal kárpótolja magát a harmincéves nyugiért, vagy mindez együtt, mindenesetre úgy pörögött, mint egy bűgöcsiga. Úgy viselkedett, mint egy maximum húszéves, de hát mit csináljak? Nem is lett volna baj, legfeljebb megbámulják és megmosolyogják, de akkor az a mocsok Zad, hogy igazolja a hírnevét, rányomta a reflektort. Később megesküdött,

hogy nem mocsokságból csinálta, hanem mert ráismert: gyűjti a régi lemezeket, és látta is a tévében a realista szanzonek fesztiválján, és most csak sztárolni akarta, de meg vagyok győződve róla, hogy igazából meg akart felelni a mocsos görény köcsög hírnevének. Egy szó, mint száz, telibe rányomta a Cora kisasszonyra a fejképet, egy fehér fényű, erős spotlámpát. Reméltem, hogy erre csak abbahagyja, de á, dehogya, a pezsgő meg a sikerek emléke meg a harmincévnyi nyugi megtette a hatását, és mikor megérezte magán a reflektort, és látta, hogy elhúzódnak a közeléből, leállnak, és őt nézik, akkor úgy érezhette, hogy végre újra övé a színpad és a reflektorfény, és ha ez rájön valakire, akkor, azt hiszem, kész, vége, az ellen nincs orvosság. Egyik kezét a hasára tette, a másikkal meg kasztanyettázott, hogy ollé, ollé, és fogalmam sincs, mit táncolt, flamencót, paso doblét, tangót vagy rumbát, és valószínűleg ő maga sem tudta, mindenesetre tiszta erőből tekergett és vonaglott, és rázta a fenekét, és ez a legrosszabb dolog, ami megtörténhetett vele az ő korában, azt leszámítva, hogy az még rosszabb, ha valaki észre sem veszi, hogy mi történik vele. Ez már tényleg állatkínzás. Néhányan már röhincseltek a közelében, de nem gonoszságból, hanem önvédelemből. Egyszer csak Zad felé fordult, és intett neki, az a mocsok meg rögtön fogta az adást, és leállította a lemezt, és úgy vigyorgott, mint egy hétdanos görénykirály, amikor megnyeri a búzolimpiát. És akkor egy csávó mellettem benyögte, hogy:

– Szólhatnál a nagyanyádnak, hogy állítsa le magát.

Odafordultam, hogy bepanscsoljak neki egyet, de akkor megszólalt Cora kisasszony hangja a mikrofonban:

– Ezt a sanzont Marcel Rontache-nak ajánlom.

Lebénultam. Még nem voltam Marcel Rontache, és még csak mi ketten tudtunk a dologról, és mégis, minden izmom megmerevedett, és mozdulni se bírtam, erre mondják, hogy valaki sóbálvánnyá változik.

Cora kisasszony két kézre fogta a vezeték nélküli mikrofont, Zad pedig a zongorához pattant. Gúnyos mosoly játszott a szám szögletében: mindig ezt csinálom, ha nincs mit csinálni.

*Buenos Aires-i utcán
Mandarint árul a lány.
Mozdulata mily kecses,
A hangja mily kellemes.*

Nem tudom, milyen hosszú volt a dal. Nem volt olyan hosszú, mint amilyennek éreztem, mert az ilyen esetekben átveri az embert az idő. De harminc év, az mindenképp harminc év.

*Tessék, olcsón adom...
Ó, közelben lakik?
Jó, ott meghámozom,
Ígérem, jóllakik.*

És miközben azt énekelte, hogy meghámozza, Cora kisasszony nemcsak hámozta a menyői gyümölcsöt, hanem az ajkához is emelte.

A mellettem álló sárga pólós faszfej azonnal meg is fejtette nekem a gesztus jelentését. És:

– Elég! Táncolni akarunk!

Rászóltam, hogy nem illik zavarni a művészeket. És még azt mondtam:

– Nyugi! Várjál egy kicsit! Utána majd megtáncoltatlak.

Felém lépett. A csaja, akinek akkora didkója volt, hogy annak a fele is untig elég, visszafogta, hogy ne már.

– Azzal keresed a kenyered, amivel akarod, kis haver – mondta a pasi. – De ne itt!

Annyira kedvem lett volna beverni a pofáját, hogy direkt jólesett visszatartanom magam. Mindig nagyobb élvezet, ha nem sieti el az ember.

Cora kisasszony befejezte, és jó szívvél megtapsolták. Végre lehet táncolni. Zad maga is szerette volna elkerülni, hogy folytassa, mert gyorsan visszatette a lemezt, és felkérte táncolni. Negyven frank a beugró, és a vendégek táncolni akarnak a pénzükért, nem pedig segíteni egy öreglánynak, hogy előhívja az emlékeit.

Zad zöldre állította a hangulatot, és semmi más nem látszott belőle, csak a foszforeszkáló csontváz, a halálfej meg a keménykalap, és keményen tartotta Cora kisasszonyt, nehogy megint előadjon egy magánszámot.

Cora kisasszony repesett a boldogságtól. Hátravetette a fejét, lehunyta a szemét, és dudorászott, az a mocsok Zad pedig fölé tornyosult foszforeszkáló csontváz alakjában, keménykalappal a halálfején. Ron Fisk a *Get It Greent* ordította azzal az *anschlusss* hangjával. Nem tudom, mit jelent az a szó, hogy *anschluss*, és nagyon őrzöm az inkognitóját, hogy akkor tudjam használni, ha valami megnevezhetetlen.

A bárpulthoz mentem, benyomtam két vodkát, és a szemem sarkából láttam, hogy Zad az asztalunkhoz kíséri Cora kisasszonyt, de sőt, még kezét is csókol neki, hogy mutassa: ő még tudja, milyen az a rég elveszett jó modor. Rohantam, rám maradt a romeltakarítás. Cora kisasszony az asztalnál állt, és kiitta a maradék pezsgőt.

– Jó, most már elég lesz, Cora kisasszony, hazamegyünk.

Imbolygott, tartanom kellett, nehogy elessen.

– Inkább menjünk valahová, ahol keringőzni lehet, tudod, azt a pörgős fajtát.

– Nem tudom, hol lehet pörgőset keringőzni, és nem is vagyok kíváncsi rá.

Integtettem a pincérnek, jött is, és Cora kisasszony ragaszkodott hozzá, hogy ő fizet, hallani sem akart róla, hogy ne ő fizessen, és én láttam, hogy kár a gőzért, már megint azt hiszi, hogy én az a másik vagyok. Biztosan megszokta, hogy fizet a szarházinak, akibe szerelmes volt, és tartozott az emlékének, hogy most is ő fizessen.

– Forog velem a világ.

Karon fogtam, és mentünk a kijárat felé. A mikrofon előtt elhaladva büntudatos kislánymosollyal lelassított, de nem hagytam, és huh!, végre kint voltunk. Beültettem a taxiba.

– Bocsánat, Cora kisasszony, elfelejtettem valamit.

Visszamentem, egy kis lökdössel átvágtam a táncolók közt, a „Szólhatnál a nagyanyádnak, hogy állítsa le magát”-os meg „Azzal keresed a kenyered, amivel akarod, kis haver, de ne itt!”-es sráchoz. A srác a legjobb volt a maga nemében, látszott rajta, hogy olyan, aki nem hagyja magát, és meg is van az ereje meg a nagy pofája hozzá, és a tejébe még szőke is volt, mint én, és a hasonlóság csak még jobban formába hozott: egyszerre kettővel leszámolni, az mindig izgalmasabb. Megpróbált egy lengővel fogadni, de én gyorsabb voltam, és akkorát bemázoltam a szeme alá, hogy azóta nem is igazi élvezet nekem a bunyó: egyszer élünk.

Azért én is beszédtem egypárat, mert volt egy haverja, aki Marokkóból vagy Algériából jött a nyakunkra, és neki nem nagyon volt kedvem odaszólni, nem vagyok rasszista. A korrektség úgy kívánja, hogy Franciaországban csak franciát üssön egy jó francia.

Már mentem kifelé, amikor egyszer csak mit látok? Hát azt, hogy Cora kisasszony nem maradt meg a taxiban, hanem visszajött, és most éppen szeretné megkaparintani a mikrofont, de Zad nem engedi, és maga a tulaj vette magának a fáradságot, és tartja vissza hátulról. Jó, persze, ő itta meg az egész üveg pezsgőt, de nemcsak amiatt volt, hanem mert az egész élete elővette, és azt már végképp nem bírta legyűrni. És ez olyan hatással volt rám, hogy már egyáltalán nem szégyelltem magam. Az is igaz, hogy ha valakinek beverjük a pofáját, az mindig javít a közérzetünkön. Zad eltartotta a mikrofont, Benno pedig, a tulaj, a kijárat felé húzta-vonta Cora kisasszonyt, és mindenki röhögött a parketten, mert ez egy ilyen világ és egy ilyen parkett. Szóval szépen zajlott a jótékonysági gálaest. Csúcsformában voltam. Odamentem, és Zad, ügyet se vetve rá, hogy Cora kisasszony is hallja, odaszólt, hogy:

– Elég volt, vidd már innen a kis csalogányodat!

Kedvesen a vállára tettem a kezem.

– Hadd énekeljen még egyet!

– Tudod, mikor? Ez nem kívánságműsor itt, bazmeg!

Bennőhöz fordultam, az orra alá dugtam az öklömet, és rögtön benne volt, hogy oké, kössünk történelmi kompromisszumot.

– Még egyet énekel, és aztán eltűntök innen, és te soha többé be nem teszed ide a lábadat. – Maga jelentette be: – Közkívánatra elénekel még egy dalt a realista sanzon csillaga...

Felém hajolt, én odasúgtam a nevet, Zad pedig belebúgta a mikrofonba:

– Cora Lamenaire!

Volt egy kis pfujolás, de a taps elnyomta, főleg a csajok tapsoltak, ők jobban zavarban voltak.

Cora kisasszony megragadta a mikrofont.

Ráirányult a reflektor, és Zad odaállt mögé. Levette a keménykalapot, és a szívéhez szorítva meghajolt, mint aki az emléke előtt tisztelget.

– Akinek ezt a dalt ajánlom, itt van a teremben...

Volt egy kis füttyögés meg huhúzás meg tapsikolás, de inkább csak a balhé kedvéért. Senki sem tudta, ki fia-borja az a Cora Lamenaire, úgyhogy talán azt hitték, hogy tényleg valami híresség. Egy csávó be is kiabálta:

– Jöjjön a Funès is! A Funèst akarjuk.

Egy másik csávó meg azt ordította:

– Fizessék vissza a beugrót!

De a többiek lepisszegték őket, és Cora kisasszony énekelni kezdte Queneau híres sanzonját, és meg kell hagyni, a hangja volt benne a legjobb.

*Sose hidd szívem
sose hidd szívem
szívem szíhvem
sose hidd szívem
nem ta ta ta ta
nem ta ta ta tart
mindig a sze sze
sze sze szerelem*

*higgyed el nekem
ilyen a szerelem
szívem szíhivem
ilyen a szerelem*

Nagy csend támadt. Megvilágította az arcát a fehér spotlámpa, és Cora kisasszony most tényleg minden részletében feltárult, és ez tiszteletet parancsolt. A szakmai tudás, az nem vész el. A dagadt Benno mellett álltam, izzadt és törölgette magát, Zad pedig hátulról Cora kisasszony fölé görnyesztette a csontvázát. És akkor Cora kisasszony felém fordult, és rám mutatott, amikor meghallottam a folytatást, én semmit se tudtam csinálni, csak annyit, hogy megpróbáltam elbújni a mosolyom mögé.

*Észak szülötte, idegen,
De ő már nekem a mindenem,
Szeretem, szeretem őt!
Szellő borzolja arany haját,
S a szívem boldogság járja át,
Szeretem, szeretem őt...*

Hirtelenjében nem is tudtam, hogy vége-e a sanzonnak, vagy Cora kisasszony azért hagyta abba, mert elfelejtette a szöveget, vagy valami olyan okból, ami nem tartozik rám, és amit egyedül ő tud. Most aztán istenigazából megtapsolták, nem csak amúgy foghegyről.

Én is tapsoltam, pláne, hogy mindenki engem nézett. Benno kezét csókolt neki, és miközben azért előzékenyen a kijárat felé kormányozta, igyekezett hájjal kenegetni, ahogy mondani szokás.

– Bravó, bravó! Minden elismerésem az öné. Ezt nevezem diadalnak. Ó, én még ismerem ezt! Nagy idők, nagy generáció! A Tabou pince meg a Rose Rouge mulató Juliette Grécóval! Azt hittem, hogy magácskának korábban volt a fénykora. – És aztán megkönnyebbülésében túl akarta szárnyalni magát, tekintve, hogy már majdnem ott voltunk a kijáratnál. – Micsoda szenzáció lenne, ha egy plakátra lehetne feltenni Piafot, Fréhelt, Damiát és magácskát, a híres...

Itt megint jött a rövidzárlat.

– Cora Lamenaire – súgtam oda.

– ...Igen, ez az! A híres Cora Lamenaire-t. Vannak nevek, amelyeket sosem felejt el az ember.

Még kezét is szorított velem, annyira pártolta a történelmi kompromisszumot.

Végre kint voltunk.

Szolláth Dávid

SZEME OLÍVA

(Lektúr)

Szeme olíva, fekete, ciprusi, ógörög. Rám néz, szavam elakad. A félig kibújt mondat letörlik, leesik a számról. Ott marad a csönd, elviccelném, de suta vagyok, ügyetlen, lakli majom, eláll a fülem, ő mindezt látja, és látja azt is, hogy a szemével megfogott. Addig fog, ameddig akar. Én ennyi voltam, tessék. Most akár összegyűrhetne, eldobhatna, zörgős hangot adnék ki a markában, mint egy darab alufólia.

Szeme szilvakék, nézése huncut, ferde. A pillangószemüveg miatt is ferde, szinte szürreál, avignoni kisasszony. Szalad az egész főreál, ott tanít. Nyomában púderfelhő, krétapor. Nyomában az egész nyolcadik, hóna alatt T-vonalzó, kottafüzet. Darázsderék, körtefenék. Elektromos harisnya, alatta mocorgás: villanyos kis vádlimenyétkék lakják lába szárát, szuszognak. Bújnék be mellējük én is. Ollós, hosszú combja villan, gyors járása dinamó, tegyen be engem is, töltsön föl, szikrázzunk, pattanjak el, mint villogó, idegbeteg neoncő... De nem figyel rám. Samut tolja maga előtt a szertár felé, a görgős térképállványra akasztott csontvázat. Az öreg Samu nyikorog, reszket. Egyik áldozata.

Szeme hűvös tenger. Ezt a kéket a fehér föveny keveri ki, ahogy a sekély víz alól visszaveri a délelőtti napfényt. A fénnel átszűrt tenger könnyű. Nem nehezebb, mint a sós levegő. Akármelyik hullám megemeli. Ez okos szemének kékje. Beszélhetek neki, de átlát rajtam, mint egy apálytőcsán. Én vagyok az apró rák a tócsában, hátrálva futok szeme elől, felemás ollómmal takarom fejem. De mosolyog, ő az okosabb, és elnézi nekem, hogy én ezt időnként elfelejtem. Ilyen kedves. Futni hagy. Oldalra néz, elnéz, elnézően lesüti szemét. A mozdulat azt jelenti, buta vagyok, de azért szeret.

Szeme olíva, olívdzöld olíva. Olajliget szikrázó fehér karsztetón – egy szigeten az Adrián. Belenézel, ott maradsz. Ott maradsz, és ott éled le életed. Mert ilyen színe van. Otthon keresnek, köröznek, hiába. A család, a főnök meg a bank is, a jelzálog miatt. De ez a szín, ez a zöld, ez csak itt van, és ezt most megtaláltam, keressenek, nem baj. Vesszen csak minden. Ez a zöld meg ez a mézsfehér, ezek egy falu színei. Öregek lakják, nem értem a nyelvüket, nincs internet, nincs térerő. Egyféle, édes boruk van, meg egy kemény, fűszeres sajtjuk. Muslincák köröznek sóhajodban. Az öregek kiülnek a padra a kocsmá elé, remegős nótákat énekelgetnek kabócakísérettel. Furcsa kis hajlítások, váratlan szinkópák. Érezni, ezekre régen táncoltak is.

Van itt egy nő, egy mamma. Rengeteg melle van, combja, emeletes hasa. Göndör haja acélrugó, most csavarodik feketéből őszbe. Kiabál. Áll az udvaron mezítláb, térd felett megcsomózott szoknyában, áll terpeszben, és kiabál, hozzá két kézzel gesztikulál. Engem persze lenéz, a városi puhányt, de érdeklém is azért, mint idegen, mint fia-lehetnék-

férfi. Csapkodja bottal az ágakat, közben nógat engem is, ne sajnáljam, ne simogassam, üssem én is erősen, ez a fa kétszáz éves, kibírja. Amikor ő odacsap, bogyók záporoznak fejünkre, peregnék körülöttünk az olajfalevelek. Aztán meg pakolja az olajprés mázsás köveit, azokhoz más nem nyúlhat. Érthetetlen, miben különböznek ezek a sziget bármelyik kövétől. Legyint, számár vagyok. A sajtolás, az művészet. Egyeli a szemeket, rostával, kézzel. Ehhez szemüveget vesz, most komoly, szigorú. A szemüveg nem marad meg izzadt bőrén, le akar csúszni az orráról, kézfejjével nyomja vissza. Amikor hibásat talál a vödromben, tenyere élével fenyeget, ring-leng a háj a karján.

Szeretném, hogy tényleg csapjon nyakon, olajtól csillogó, jó szagú mancsával. Csapkodjon meg engem is, mint az ágakat, érezzem a súlyát. De csak viccel, nem bánt. Szeme olíva, olívvzöld, és mosolyog. Benne van az egész sziget. A szeme a sziget.

Szeme olíva. Kezében is olíva, magozott, konzerv. A másikban lapátnyi kés, azzal szeliteli. A karikák megtapadnak a kés lapján, a serpenyő peremén kell lehúzni, hogy a bolognai szósz bugyborgó lágájába potyogjanak. Aztán paradicsomot aprít, könnyíteni a masszát. A telefont vállal szorítja füléhez. Két könnyáztatta gyerek láb alatt, fejük combmagasságban, orruk alatt takonybajusz. A kislány szájában répahasáb. A fiúcska a combját öleli, orra csiganyomot hagy a szoknyán. A hétvégét szervezi. Néha, tónust váltva, kiszól a gyerekekhez, akik egyre nehezebben adnak neki haladékot. Csípővel kitámaszt a pult szélén, hogy fél kézzel ki tudja halászni a tésztaszűrőt a legfelső polc zavarosából. A nyújtózástól rés nyílik a szoknya és a blúz között. Felvillan a csípő és a derék közötti határvidék gazdag világa. A dupla anyajegy a bal vesénél, a gerinc árka, a két kis mélyedés övonalban a gerinc két oldalán és a fenék első lankái, ahol fehér a nap nem érte bőr. Hadonász felém a tésztaszűrővel, ideje leszűrni a spagettit. A szemével kér, olívvzöld szemével, mert a szája a telefoné. Nem, a szája is mond valamit, csak némán. Ajka lassan nyílik, kerekedik, hogy le tudjam olvasni: „SAJT”.

A szájadba akarod venni mindenestül. Nem elég csókolni, rágni kellene, érezni állagát, csomós, porcos részeit. Mint gyerekkorodban: poharat harapni, tömni be mindent marokkal, kavicsot, pénzérmét, ami befér. Tűzbogyót a bokorról, vigyázz, a narancssárga riasztószínű. Ujjat szopni, taknyot enni délutáni alvás helyett. Mozgó tejfogal lökdösni ide-oda, ide-oda, mekkora a játék. Sorjás, fröccsöntött katona fejét foggal gyötörni, letépni. Aztán rágni körmöt, rágót, ceruzavéget. Ügyeskedni a szotyival, a tökmaggal. Úgy repezsd a héját, hogy ne harapd szét a magot. A szotyihéj rátapad az ajkadra, fujkálod, nem bírsz vele, a fiúk röhögnek. Bazdmeg, hogy ez milyen egy elemér! Cseresznyemagot járatni a fogak között órákig, rég nincs íze. Fogpiszkálót táncoltatni, lenyomatot harapni a puhafába. Rágyújtasz inkább, iszol vitriol pálinkát, égesse, marja a hiányt.

*

Vibrál a levegő az aszfalt felett, a tűző nap ezüsttöcsákat vetít az úttestre. Csípi a szemem az izzadság. A hőség miatt megpróbáltam lerövidíteni az utat, és Neresi előtt keletnek fordultam. A szerpentinút sziklafalra tűzött selyemszalag, ha volna szél, lefújná. Egysávos, de kétsávosra van felfestve. Szakadék az anyósüléstől harminc centire. Itt ül a halál mellettem, gyönyörködik a tájban, szép csontujja szórakozottan babrálja az elromlott légkondicionáló beömlőnyílásának redőnykékjét. Meglep, hogy nő.

Korlát csak az élesebb kanyarokban van, az is csak jelzésszerű, néhány meszelt szőlőkaró szöggel összeütve. Hiába megyek lassan, egy málladékos résznél kifolyik a kavicsöltés a jobb első kerék alól, bukfeneczik az autó, pattog, mint egy gumilabda, minden pattanásnál jobban rám gyűródik a karosszéria. Arcba rúg a légzés, meleg vér todul a számba. Visszafordulni az első adandó alkalommal! Csakhogy alkalom kilométereken keresztül nincs. Amikor mégis, akkor behúzom a fenekem, hogy az ipsilonfordulásnál ne tolassak a szakadékba. Serceg a salak a gumi alatt. A szirtfaloldali sáv se sokkal jobb. A hajdan derékszögben levészt sziklák meghasasodtak, benőttek az autók útjába, az egyik lecsapja a visszapillantót, amely ettől kezdve két elektromos vezeték tyúkbelen fityeg.

Beesteledett. Az út átvezet egy Szent Ferenc korabeli, umbriai stílusú kőfalun, és síkatorrá szűkül. Homlokukkal egymásnak támaszkodó házak alatt hajtunk lépésben. Ember nincs, csak néhány macska, a spalettás ablakok sötétek, díszletszerű az egész. Mi lesz, ha szembejön valaki? A szép halál is elaludt. Valami szürke habkőből vannak ezek a házak, meredek lejtőn kapaszkodnak, keskeny sziklateraszokon egyensúlyoznak, hogy vízszintben tartsák magukat a szakadék felett. Előtűnik egy gyufaszálként odaszúrt templomtorony, apró hagymakupolája a gyufafej, aztán egy pillanatra kinyílik az esti panoráma a mediterrán fenyők között. Karsztba vájt városka giccses sziluettje háromszáz méterrel a naplementés, borszínű tenger felett. Harminc ház, mégis város. Leállítom a motort, az öbölzájat betöltő kabócarecsegés így lesz zavartalan. Helyükre ugrálnak a csillagok. A nő az ablaknak dőlve alszik. Tengersizag. Ezt meg kellene mutatni neki, gondolom, felmérve a látvány romantikus lehetőségeit. Órák óta görcsösen szorítom a kormányt, a markom kéri, hogy megfogjam végre a combját. A lapszoknya kínálkozóan megnyílt az öleben. Félnem kellene tőle? Ettől a kiszolgáltatott testől? Egyetlen omlós falat. Nem is nő, csak illat. Mégsem merem. Inkább kisimogatom az ajkára tapadt hajszálakat, ébresztgetem. Erre eltűnik, elillan.

Reggel perzselő nap, szikrázó táj, hasogat a fejem. Árnyék sehol. Fehér szirtfokon arasznyi vékony földszőnyeg, ezen már egy kisebb fenyőliget megkapaszkodik. Odébb temető sziklaterazon. Szép lehet nekik a kilátás. A hegyoldalban kúpokat és kerítéseket raktak kövekből. Összegyűjtik őket, hogy valamennyi földet felszabadítsanak. A völgy-szoros hónaljában apró szőlőlugas, az a telek is kőrakással van aládúcolva. Először teknőt kellett kialakítani, amelybe aztán felhordták a földet, a szőlőnek, a fügének. Vagy a síroknak. Sziklába nem lehet temetni.

Püffedt hasú samarakon nyeregkosár billeg, megrakva zsíros, kukacos humusszal. Nincs vezetőjük. Medencecsontjuk kiáll, koponyájukra tapad a vékony bőr. A három számár dögölt, a hasuk kukacos. Az utolsó megáll, merev nyakkal, kidugott nyelvel kiáltani készül, közben lába közül fekete tömlő nyomódik elő. Hurutos üvöltése azt jelenti, háború. Nagyon hasogat a fejem. Mért üvölt ez a rohadt számár? Miért nem hagyja már abba? Ha nem hagyja abba, én elütöm. Napszúrás lehet. Hóguta. A következő faluban ásványvizet kell venni.

Az út nagy kanyarral felvisz a temetőhöz. Kőkerítés, nagy vaskapu, píneák árnyékfoltjai. A temetőben kell lennie csapnak, kútnak. Eszembe jut az otthoni temető, a betonkávás kút. Nagyanyám lefejezett, algabarna műanyag flakonban hozza a vizet. Kővázák bél-

se a köztemetőben. Törökszegfű, gerbera, mezei csokor. Irénke azt szerette. Volt, aki a műanyag flakont alufóliával burkolta, úgy szebb.

Itt is van csap, de csak a csonkja, kinyitni nem lehet. Vigyáznak a vízre. Odébb mosdónak látszó épület, tövében medvetalpaktuszok piros gyümölcsvirággal tűzdelt bokrai. Az ajtó résznyire nyitva, óvatlanul benyitok. Dögszag és légyraj csap az arcomba. Visszahőkölök. A hányás a semmiből lökődik a számba, orromba, sugárban fröccsen ki kaktuszra, sírkőre, lábamra.

A tetőn végre olajligetek. Lassítok. A fák szikkadt öregemberek és görbe hátú öregasszonyok. Ágaik bütykös ujjak göcsörtös boton. Levélbokrokat emelgetnek az ég felé. A levelek szivarformára pöndörödnek, így kisebb felületük párolog.

Azért utaztam ide, hogy extraszűz olívaolajra alkudjak, és felfedezzem a szigetek, Brazza, Lesina, Curzola és Lagosta legjobb termelőit egy Közép-Európa nagyvárosaiban terjeszkedő német luxusétteremlánc megbízásából. Évek óta ez a trend: a tenger melléki olajok utolérik a provence-iakat, a campaniaiakat. Rajtam kívül még két ügynököt küldtek ki, az egyiket Scardona partvidékére, a másikat egészen délre, a Scutari-tó környékére, noha ez a vidék szinte ismeretlennek számít a szakmában. Mindhármunknak állják a költségeit, de üzletkötői díjat csak az kap közülünk, aki a legjobb minőségű olajmintát szállítja egy folyamatos ellátást szerződésben garantálni képes termelőtől. Nem hiszem, hogy én nyerném a versenyt. Én az égei-tengeri fajták terén vagyok jártas, és nehezen értem az itteni szigetlakók beszédét. Mégis habozás nélkül vállaltam a megbízást, amikor az egyik ízmaster nagyágyú egy váratlan epeműtét miatt visszalépett, és be kellett ugrani a helyére. Egy kiegyezéskori szakkönyv az egyetlen esélyem a sikerre, vagy legalábbis szeretek így gondolni rá. Ez Borbás Radó *Olajnövénykultúra a Mediterrán-tenger keleti medencéjében* című elfelejtett alapműve, amely az olasz és a horvát kollégáknak nem áll rendelkezésére. Negyven születésnap, néhány tönkrement kapcsolat és a langymeleg középosztályörömök kétségbeejtő kilátástalansága után az ember nem mond nemet egy ilyen utazásra.

A fennsík háromszáz méterrel van a tengerszint fölött. Egy majorságfélénél megállok. Kibelezett traktor, kátrányos vashordó, opálos üres üvegek. Csonttá száradt olajpogácsák egy raklapon. Pazarlás. Takarmánylisztnek teheték félre. Magas kőfal, apró ablakok. Résekbe hátráló gyíkok, némelyik kövön címerpajzsos kőfaragójegy. Valami széthordott templomból kerülhettek ide. A ház mögött gyümölcslehető lugas. Tizenhatéves-forma, gömbölyded lányka jön elő az árnyékból nagy kutyaugatás közepette. Blúzáat gombolja, most kapta magára. Csámpás, mezítlábas és szemtelenül szép. Mondom, hogy az olajaik iránt érdeklődnék. A holt tájban ő az egyetlen élet, szeplős, mosolygós. Szeme édes, fekete gyümölcs. Mintákat adhat, de várjam meg az apját. Addig megkínál egy-két falattal, hív hátra a lugasba. Maradok kicsit. Pittyen a kocsi riasztója, visszanezék, most nincs benne senki. Nem kellene a napon hagyni.

Több bizalommal van, miután megettetett. Sajt, füge, bor – őszinte reggeli. Bevallja, hogy itthon van az apja, bent van a házban, csak hát – nincs olyan állapotban. Bemegyünk, először csak arasznyira nyitja meg az ajtaját. Vakolatlan, cellaszerű szobában borostás férfi horkol, holtrészeg lehet. Az ágy lábához dülledt szemű japán dísztyúk van kötve,

légy lepte hányásfoltból csipeget. A lány látja, hogy nem értem, suttogva elmagyarázza, hogy a tyúkocskát a skorpiók miatt tartja az apja a hálószobában, megfogdossa őket, mielőtt bebújnának a papucsba vagy a szekrény fiókjába. Csúnya meglepetéseket tudnak okozni.

Beteg, mondja a lány, be kell adni neki a gyógyszerét. Az ajtóból figyelem, ahogy két kanál közt porrá tör fél szem gyógyszert, vizet csöpögtet rá, elővesz egy nyilvánvalóan sokszor használt üvegfecskendő, és felszívja a gyógyszeroldatot. Épp rászólnék, amikor rájövök, hogy nem az apjának, hanem a tyúknak szánja. A tyúkocska csapkodva menekül, de a lábára kötött madzag visszarántja, hasra vágódik. A lány a térde közé fogja, ügyesen megtalálja a két pontot, ami reflexszerűen nyitja a csőrt, és óvatosan belenyomja a madár torkába a fecskendő tartalmát. Közben beszél hozzám, csitítgatja. Aztán vizes vattával letörölgeti a szeme környékét, most látom, hogy be van gyulladva. Dicsérem, milyen jól bánik velem.

Kétféle mintát ad, tavalyit, ideit. Azzal enged utamra, hogy estére vagy holnapra már jól lesz az apja, feltétlenül menjek vissza hozzájuk, és tőlük rendeljek olajat. És hogy a skorpiók csak az apja fejében vannak ám. Ezt úgy mondja, mintha még ez is érv volna az üzlet mellett. Olyan a szeme, hogy kénytelen vagyok megígérni, hogy visszajövök.

Utolsó estém Brazzában. A mínai kikötő. Kotyog a langyos tenger a halászbárkák dongáin. Tengersizag, halszag. Örökre összegabalyodott hálók kupacai. Néhány öreg még este is árul, a ladik orrán terítik ki az asznapi fogás maradványát. *Trabacolinak* hívják itt ezeket a kisebb lélekvesztőket. Széttaposott arcú lepényhalak néznek fel guvadt, csodálkozó szemmel a kikötői sétány tropikálöltönyös, panamakalapos közönségére. A kikötő elegánsabb végén felhúzott orrú jachtok. Az új divat, hogy arasszal a merülési szint alatt lila UV-fénnyel világítják meg a vizet. Ettől úgy néznek ki, mintha hófehérre lakkozott hangversenyzongorákat ejtettek volna habos málnaszörpbe. A fedélzeten gyöngyházfogó életcsászár rózsaszín zsabós ingben, aranyzsineges kapitánysapkában. *Party Cruiser*, *Love Liner*. A sétányon nyugati turisták, a korzózásnak megvan a maga kialakult táncrendje. Az eseményen távol-keleti bevándorlók is részt vesznek, akik óriási, jégkásás hűtőtáskákból kínálják az öteuros dobozos sört, közben összehúzott szemmel lesik a *poliziát*. Ez utóbbiak partiképes, kefebajszos, fess tisztcsékek, akik élre vasalt nadrágban, derékszíjon fityegő gumilóccsel vonulnak fel, és nem az illegális bevándorlókat, hanem a megkímélt állapotú angol és holland feleségek fenekét figyelik. A cinkos esti szél a hölgyek csípőjére tapasztja a könnyű nyári ruhát. Térdmagasságban sótól és kialvatlanságtól piros szemű kisgyerekek cikáznak összecukható rollereken. A legelső szinten mikrochippel ellátott ölebek szaglásszák az istenien bűdös, kagylóbél és halvér áztatta utcaköveket.

Megint itt van az a nő, aki az autóban egyszer már megjelent. Egy pizzéria mólóján találunk szabad asztalt. Újabb esély a romantikára. A főúr legalább hét európai nyelven joviális. Elháríthatatlan ajándék pálinka, szerencsesütemények, az öreg mestere a turistakínzásnak. Aztán egy harsány finn férfikompanyában nálunk megértőbb cimborákra talál, magunkra hagy.

Lassan eszik, tempójából érzem, sok múlik ezen a vacsorán. Szeretném, hogy jól sikerüljön. A pizza párnás széleit meghagyja, de a kapribogyóból kér még ráadásfeltétet. Örülök az ízlésének. Bámulja a fekete tengert meg a falatra leső sirályt, aki úgy visel-

kedik, mintha csak véletlenül úszkálna éppen erre. Nagyképűen túlméretezett borospoharának alján percek óta két korty maraschino kering falhoz tapadva, szédülten, kilehelve rég minden ízét, zamatát. Láthatóan a döntésére várunk. Rágyújt. Van érzéke a suspense-hoz. A potyalesésbe belefáradt sirályt is elringatta a langyos víz. Végül felhajtja a bort, búbjájosan fintorog, és közli, úgy döntött, továbbjön velem Lesinára. De vannak feltételei, az autót itt hagyjuk. Életveszélyes, ahogy vezetek.

Képtelenség aludni a párás melegben. Reggel indulunk tovább, ez is nyugtalanít. Meg a negyven cigaretta. Fél hétkor a kikötői pénzváltónál. Előveszem a Borbás Radót. Első fejezet: „Az olajfafélék (oleaceae) meghatározása.” Ezt szeretem, ez jó lesz. „Kétszikű növény család a sodortbimbósok rokonságában... levelök átellenes, egyszerű vagy páratlanul szárnyalt... Az egyivaros virág néha szíromtalan, de a legtöbbnek négyfogú vagy négymetszetű kelyhe, ugyanennyi metszetű, többnyire tölcserded v. tányérdad, a bimbóban csappantyús, nem sodort helyzetű szirma van.” *Tölcserded* vagy *tányérdad*?... Milyen lehet a mellbimbója? A melltartó deformálja, nem lehet jól megsaccolni. Majd Lesinán... Mondjuk a strandon. Ez az! Strandra vinni! „A bibeszál nagyon kurta, a bibe egyszerű vagy kettéhasadt.” Ennek a Radónak határozottan van érzéke az erotikához. Diszkrét éjszakai irodalom magányos uraknak. *Kurta bibeszál, metszett kehely, tányérdad bimbó*. Mégis, hogy a fenébe képzelte, hogy kocsni nélkül menjek Lesinára?... Na jó. Majd ott bérelek valamit. Csak érijünk oda. Legalább nem a sajátomat rázatom szét. A visszapillantónak már így is lóttek. Meg a légkondinak. Igen, ez lesz, bérelt kocsni... Biztos tányérdad. Csakis. A formája alapján... Szép szó... Olyan, mint spanyolul a *soledad*.

Reggel hiába várok rá, a hajó elment. Tíz körül találom meg a piacon, néhány kupica émelyítő diópálinka után. Két zöldséges épp mosolyversenyben kegyeiért. Az egyik mézesen csöpögő sárgadinnyekaréjt nyújt, a másik kétenyérnyi szőlőfürtöt tart a kezében, körülöttük alélt darazsak akadozó röppályán. Allegorikus csoportkép, tudnám, mit jelent. Bőség és Torkosság hódol Szépségnek? Vagy egyszerűen *Omnia vincit Amor*? A darazsak fullánkossal Cupidók. A repedezett arcú, sörtehajú árusok éles kontrasztban a fotózni való szépséggel. Nem igazán figyel rájuk, tartózkodó félmosoly a jutalmuk. Paradicsomot válogat egy apró néni kosarából. A néni kissámlin ül, csörgős szárazbabot fejt a kötényébe. Le kell guggolnia hozzá, mert a néni olyan kicsi és görbe, mint a babbéj a kezében. Száraz porhüvely. Második tabló: Szépség meghajol Halál előtt. *Mors vincit omnia*.

A parttól egy utcával feljebb zegzugos sikátorok, szűk lépcsők, minden zsebkendőnyi helyet beépítettek. Az egymásnak dőlő házak alszanak, nyakuk salétromtól ekcémás. Tövükben lórészterű lyukat hagytak a látványnak, a sikátor a tenger felé szűkül. A harmadik utcán már a tetők szintjén lépkedünk, most látszik, hogy a régebbi házaknak még a tetejét is kőlemezekkel fedték. Újabb váratlan kilátás a kátrányosan csillogó tengerre. A partijachtok billegő tejszínhabpamacsok feketekávéban. A túlparti nagyvárosból kilométeres fénycsóvával reflektorozzák az eget.

Magas kőkerítés mögül parázna fügek kínálják magukat. Lopni akar, nyakamba kell vennem, hogy elérje. Húzza az ágat, öblös ugatás a fal mögül, veszélyesen megingunk. Teli szájjal nevet, szorítja a nyakam a combjával, csorog az arcomra az édes lés.

Tíz lehet, mikor közli, csónakázni akar. Nem, még jobbat talált ki, mondja, *most* indulunk Lesinára. Nem tűr ellentmondást, magyarázatképpen a tájra mutat. Nézzem a csillagokat, nézzem a tengert, mit nem értek. Azonnal keressünk egy éjszakai halász-hajót. Szalad le a bokatoró lépcsőn papírvékony sarujában a kikötő felé. Ez kérem egy liba – állapítom meg magamban, és kocogok utána, vigyázva, hogy a rossz bal térdemre kevesebb súly jusson.

*

Domborodó anyajegy, mellékbolygó a mellbimbó körül. Persze egész bőre csillagtérkép. Sápadtfehér vásznán barna, vörös szeplők hunyorognak. Egyik-másik bíbor, baljós fényű. Rajzolsz rá állatövet, tejutat. Hogy visszatalálj majd a szaggatott vonalon. A bal mell anyajegye tájolási pont az ujjaknak. Szigettenger. Brazza, Lesina, Curzola és Lagosta, a legjobb olajat keresed. Éjszaka, tiszta égboltnál eligazít. Mutatja, hogy innen északnyugatra a mellbimbó a következő part. Vulkanikus sziget. Valóban tányérdad, mosolygok. Meleg, szélcsendes este van. Moszkitóháló a kajütablakon. Itt kikötünk kicsit megpihenni, lassítani a játékot. Nem kell sietni. Ezeregy éjszaka. A köldök is ilyen: utolsó előtti megálló, amikor délre mégy.

Nem hozzábújni, belebújni. Nyakába, blúzába. Rést keresni, puhát rajta. Ölébe vackolni fejed. Befürni ujjad a haj meleg aljnövényzetébe, tapintgatni a koponya rejtett domborzatát, ujjbeggyel szántani a hajhagymák sorait. Megvizsgálni a szűrt lyukat a fülcimpán, reggeli parfümcsepp szeszes illatnyomát szaglászni. Megpihenni a kulcsos meredek szélén. Leereszkedni óvatosan a semmi kis trikó spagettipántján. Ujjnyi rés nyílik a pánt és a bőr között, kapaszkodni kellene.

Legyek valamije. Gesztenyebarnával álcázott hullámcsat, titkos papírgombóc konty alatt. Melltartópánt ároklenyomata, dekoltázsban elmerült nyakláncmedál, vattacsipet lábujjközben lakkozásnál. Legyek egyik kacatja, a táskabélésbe bújó púderpárna, fecni telefonszámmal, gyűrött könyvjelző, régi nyaralásból maradt külföldi pénzérme. Legyek a hogyishívjákja, aminek sosem jut eszébe a neve.

Öle egyetlen vonás, mégis ott van a válasz mindenre. Mennék érte, Orpheusz az alvilágba, de úgy vagyok megcsinálva, hogy ne férjek be teljesen. Ha bebújnék, ő erős izmaival megroppantana kicsit, hogy a kiálló, fölöslegessé vált részek – váll, térd, könyök – most már ne zavarjanak. Velem akkor több gond nem lenne. Ott dolgozgatnék, és ő is megszokna hamar. Volna belső füle, és értékelné különös helyzetünkre kihegyezett frivol kis viceimet. Baráti izom-összehúzódsokkal válaszolna. Aztán néha haragudna is, olyankor recsegnék-ropognék, jaj volna nekem. Merthogy otthagytam őt, ráhagytam mindent. Én ugye elvagyok ott a melegben, csak forgolódom ott a vackomon. Ilyenkor meghúznám magam, elvékonyodnék, mint a tamponcérna. Aztán hozzám se szólna napokig, csak savas nedvekkel marna, emésztene, kiadná mérgeit. De aztán megint kibékülnénk, benyúlna hozzám, simogatna, és én is bújnék hozzá erősen, érteném a módját, hogy csináljam.

Mező Ferenc

A TENGERSZEM MINDENT LÁT?

A mellúszást elunja,
a horgásztégek mellett
a hátára fordul,
kis prüszkölés,
félrenyelés után
megtalálja a ritmust,
az égre vetülnek
a parti fák koronái,
arrébb zöld hegyek,
a kékben felhőpamacsok,
akár halszemobjektíven át,
a fénytől hunyorogva
látja az egészet,
ruganyos vízágyon tempózó
csípője föl-le jár, mintha megdugná
a Mindenséget, fárad, lelassul,
lebeg magzati pózban,
a dobhártyáját simogató
víz zúgása, mint anyja méhében a véré,
a csupasz majom feloldódik lében
és időben, napszemüvegén át
káprázik az örök háromszög
vak közönye az égen.

Cziglényi Boglárka

BALATONI ESTE

mint a dombokon a port szórja
a szél, veszi fókuszát a világ,
széthullok örömben.
a viharjelző reflektorba nézek,
át-átvillan rajtam. behátrálok
a tóba, „menjünk az aranyhídhoz,
ketten menjünk, most”, kiabál
egy karúszós gyerek,
pillanatig még moccanatlan a víz,
a tükörképünk nyugodt kézzel int,
és hanyatt fekvé merülni kezd.

MEGHAGYOTT HELYEK

kényelmes üresség
amivel a hintaszék ringatózik
évekkel a nagymama
halála után is

meddig fakulhat egy kendő a napon
lassan önmagán túlra betegül
halványan felragyog, mielőtt megroggyan
szelíd parázssal mintáját veszti

Szabó Szilárd

A KUDARC PANOPTIKUMA – ÁTJÁRÓ EGY OTTHONOS VILÁGBA

Bevezető a „Bukott írók életrajzi lexikoná”-hoz

*„Success is sure to failure near allied,
And thin partitions do their bounds divide.”
(Rögtönzés John Dryden nyomán)*

Amióta a technika engedi, szokásommá lett, hogy angol nyelvű kulturális cikkekre vadászak a világhálón. Gyakran előfordul, hogy gyöngyszemre bukkanok – jóval gyakrabban, mint a magyar oldalakon –, ám a Nagy Karbunkulust, melynek párja után Hawthorne kincsvadászai kutattak a Kristály-hegység labirintusában, nem leltem egészen a közelmúltig. Ekkor, ez év februárjában, a *Guardian Books* cikkére lettem figyelmes; szerzője a Sorbonne tanára, Andrew Gallix, címe pedig: IN THEORY: THE UNREAD AND THE UNREADABLE. A cikk, amint a címből sejthető, az „elfeledett irodalom” kétes értékű apológiáját zengi – hajlok rá, hogy kétes értékűnek nevezsem, ám bár ha meggondoljuk, hogy Paul Bourget-től Gerhart Hauptmannig, H. G. Wellstől Herczeg Ferencig elsőrangú írók egész sorának kelt már rossz híre haláluk után, nem volna szabad annak tartanunk. A cikk a témát tárgyaló szakmunkák egész sorát vonultatja fel, és [linkkel](#) is szolgál majd valamennyihez. Egy belső hang azt súgta, hogy kattintsak rá az egyikre. Megtettem, és a következő percben a talaj megbillent a lábam alatt, a dimenziók elmozdultak, örvény támadt, s a létező világ mögött hirtelen új tér nyílt meg, tele új emberekkel, új lehetőségekkel és új természeti törvényekkel. Olyasmit éreztem, amit Borges hőse érezhetett, amikor rábukkant a tlöni enciklopédia kötetére. Megtaláltam a BUKOTT ÍRÓK ÉLETRAJZI LEXIKONÁ-t.

Elég volt belepillantanom, azonnal láttam, hogy nagyszerű alkotással van dolgom. A lexikon teljes címe nemcsak a mű jellegéről, de a szerző romantikus lelkialkatáról is jó fogalmat adott: „Bukott írók életrajzi lexikona – olyan írók tiszteletére, akik így vagy úgy kudarcot vallottak az irodalom terén. Minden héten egy-egy rövid életrajz kerül postázásra. Egy év után valamennyi eltűnik.” Aki ezt a címet kitalálta, nemcsak a folytatásos történetek vonzerejét ismeri, mely a hírhajza taposómalmába tört, irodalomról hallani sem akaró mai sajtóból rég kiveszett, hanem – műve eltűnését kilátásba helyezve – a minden mulandó szépséget körülengő varázs borzongató erejét is érezhette már. A közlés 2012. április 4-én vette kezdetét, amikor tehát a szerencsés véletlen folytán bekapcsolódtam, a sorozat már a vége felé közeledett. A hátralévő másfél hónapot lázas izgalomban arra szántam, hogy lefordítsam a művet – nem mintha nem lett volna elmenthető az anyag, de szerettem volna mielőbb belakni ezt az elbűvölő tartományt, érezni, ahogy az új világ feltárja előttem minden titkát. És valóban, amíg abban a másik térben munkálkodtam, távol a hazai közegtől, úgy éreztem, szebb, méltóbb és igazabb életet élek. Aztán, ez év áprilisában, úgy, ahogy a cím ígerte, egy héttel az utolsó, 52. folytatás közzététele után, a mű eltűnt mindenestül. Az üresen maradt webhelyen a szerző búcsúüzenetet tett közzé, mely egy távolinak tetsző időpontban a mű kötetkiadását ígéri. Egyik szemem sírt, a másik nevetett: szomorú lettem, hiszen attól a naptól fogva, hogy a könyv megjelenik, nem csak a *happy few* kiváltsága lesz e csodálatos mű ismerete; ám örültem is, hiszen értékítéletem egy tekintélyesnek látszó kiadó által megerősítést nyert.

A mozaikszerű alkotás fiktív írók rövid életrajzaiból áll együvé. Valamennyi önálló, kerek kis darab, melyek közt hivatkozások számai feszülnek. A képzeletbeli írók valahogy úgy állnak távoli kapcsolatban társaikkal, ahogy a különböző Mauriac-regények alakjai ismerik egymást szegről-vegről – a nem létező nevek és könyvcímek úgy bukkannak fel hol itt, hol ott, ahogy a MAHRUH VESZÉSE tájain tűnik fel néha a Fehér Egyszarvú és a Kolibrilány. Akad olyan fejezet, amely több szálát összefog, de olyan is, amely egymagában áll. A szerző minden jel szerint összefüggő világegyetem megteremtésén fáradozik: a látható irodalom árnyékában meghúzódó bukott szerzők birodalmát szeretné megalapítani. A háló egyelőre ritka szövésű, de talán éppen a hézagok rejtik az ígéretet arra nézve, hogy már készül a folytatás. A műnek kerettörténete, ha úgy tetszik, epikai alaphelyzete is van, melyet a 6. fejezet egy odavetett, zárójeles mellékmondata vázol mesteri hanyagsággal. Valóban, szinte látjuk magunk előtt a hórihorgas „szerkesztő” alakját, amint üres romépületekben és dohos pincékben kutat kéziratok után. Ez a ravasz írói fogás a művet valamelyest regényszerűvé teszi, igaz, csak annyira, amennyire A KÉTSÉGEK KÖNYVE vagy a BARTLEBY ÉS TÁRSAI, Enrique Vila-Matas könyve regénynek tekinthető. A mű teremtett világa gondosan a való világba ágyazódik. Sigmund Freudtól Allen Ginsbergen át a bűnöző Kray fivérekig ismert alakok egész sora játszik kisebb-nagyobb szerepet a hősök életében. Néha nem is olyan könnyű kideríteni, hogy a szóban forgó személy élő-e vagy kitalált alak. A 4. fejezetben felbukkanó hamísító, Louis Nodier nyomát például nem találtam, de a 9. fejezetben említett ankarai futballista, Yildirim Kemal valóban létezik.

Miféle írókról szól hát a történet, és miféle „bukás” az osztályrészük? A szerző nem határozza meg a fogalmat, tudva jól, hogy a kudarcnak ezer formája lehetséges. Annyi bizonyos, hogy a „bukott író” semmi esetre sem a „tehetségtelen író” szinonimája, bár talán akad köztük ilyen is; legtöbbjüknek csak nem volt szerencséje, „*mártírrá buktak görbe véletlenül*”, ahogy Weöres mondatja Mallarméval A VESZTÉS-ben. Aki vonzódik a

rendszerezéshez, a BÍÉL alapján tudományos értekezést írhat a kudarc válfajairól; magam e helyütt csak szemléltető célú vázlattal szolgálhatok. Bukott írónak tekinthető bárki, aki nem ír (39. MARTA KUPKA, 50. LORD FREDERICK RATHOLE), aki túl sokat (49. T. J. WARONKER) vagy túl keveset ír (25. AURELIO QUATTROCCHI), aki nem jut túl az első mondaton (24. NATE SHEEHAN), vagy abbahagyja az írást (42. MOLLY STOCK). Akiben az élet vonzereje erősebb, mint az irodalomé (3. JÜRGEN KITTLER, 6. J. D. „JACK” FRENCH, 21. LYS LA RUE, 48. HERMANN VON ABWÄRTS), vagy aki az irodalmat választja ugyan, de elzárkózik az élettől (20. FRIEDRICH VON SCHOENVORTS BÁRÓ). Akit az erősebb szellem hatása örök másodlagosságra ítél (5. JOÃO QUARESMA, 19. HANS KAFKA), aki a drogoknak adja át magát (27. WELLON FREUND, 44. HUGH RAFFERTY), vagy önkényuralmi rendszerben próbál meg alkotni (22. IVAN JUVACSEV, 26. SIMON SIGMAR, 34. HARTMUT TRAUTMANN). Aki a minimalizmus csapdájába esik (15. BAS VAN DE BONT, 30. VIRGIL HAACK), vagy műfajtévesztés áldozata lesz (28. ASTON BROCK, 36. LYSVA VILIKHE). Akit saját teremtménye öl meg, mint Frankenstein (37. CHARLES HÉBÉ), s aki bibliai próféta szeretne lenni (38. GEORGE WARRILOW). Akinél az írás betegségstünet (31. ELLERY MIDDLEMON), egyszerű testgyakorlat (11. MAXWELL LOEB), a mágia eszköze vagy a megszállottság következménye (41. ROBERT ROBERTS, 43. BENJAMIN RUST, 45. ELLEN SPARROW). Aki egy kisközösség melegére vágyva reménytelenül keres hazát vagy társakat (46. PETER TRABZHK, 47. A BEASLEY-KOLLEKTÍVA). Aki a másolásban vagy a műfordításban próbál kiteljesedni (4. ERIC QUAYNE, 35. LAMOTTE FOUQUÉ). Aki túl nagyra tör, és az abszolút művészi tökélyt (10. WENDY WENNIG, 40. EDWARD NASH) vagy a világot magában foglaló Alef-formulát kutatja (32. FELIX DODGE). A sort egy árnyalak zárja, akinek csak a legendája létezik (52. MARIE LEVALLOIS). Bukott íróvá lehet még, akinek műve ilyen vagy olyan okból nem jut el a közönséghez: nyoma vész (1. CASIMIR KOSTROWICKI, 2. STANHOPE STERNE, 33. MAKSZIM MAKSZIMICS), egy feltörhetetlen kód foglya marad (16. VERONICA VASS, 23. OTHA VON ORKKUT), maga a szerző semmisíti meg (7. PASQUALE FRUNZIO, 13. ERNST BELLMER), elemészi az idő (17. *A KECSKEPÁSZTOR KÖLTŐJE*), elvész a közvetítésre tett erőfeszítések során (12. MARTIN BURSCOUGH), vagy egyszerűen csak nem talál olvasót vagy kiadót (9. YILDIRIM KEMAL, 18. DANIEL FINNEGAN). Az útleírás reménytelenségével három fejezet is foglalkozik (8. KEVIN STAPLETON, 29. THOMAS BODHAM, 51. WILSON ST. JOHN). Egy különleges fejezet, amely némiképp szemben áll a többi ötveneggyel, azt példázza, hogy a közönségsiker a bukás egyik alosa lehet (14. BELMONT ROSSITER). Különc figurák sora vonul el a szemünk előtt, kiknek alakja, „esete” alighanem érdekesebb, mint a művük lehetne – de művüket, már akinek van műve, nem ismerjük, így ebben nem ítélkezhetünk. Ingoványos talajra lépünk, ha bármelyikükről is kijelentenénk, hogy tehetéstelen. A tehetőség néha sugárzóan szembeötlő, néha viszont késve, búvópatakszerűen mutatkozik – mint ahogy ellenpárja, a kontárság néha nagy hűhóval a siker színében tetszeleg.

Ismeretes Nabokov elmélete, miszerint nem lehet hiteles művészregényt írni anélkül, hogy föl ne mutatnánk a művész alkotásait. Művek híján ugyanis az olvasó vakon, becsületszóra kénytelen elhinni a szerzőnek, hogy hőse ilyen vagy olyan alkotó – ami abban az esetben, ha a művészi érték kulcsmotívum, könnyen tönkretelheti a regényt. Henry James elbeszélése, *A MESTER INTELMEI* olvastán vajon biztosak lehetünk-e abban, amire a narrátor csak finoman céloz, hogy literátor hőse, Henry St. George egyre rosszabbul ír? James egy helyütt azt a mondatot adja hőse szájába, hogy már nem képes undor nélkül elolvasni a saját könyve korrektúráját – ez a legnyomósabb érv, ám az is igaz, hogy előbb-utóbb minden író eltávolodik saját művétől. Zola *A MESTERMŰ*-ben hosszan

reszletezi Claude Lantier erőfeszítéseit és művészi elgondolásait, így róla el kell hinnünk, hogy komolyak a szándékai – de az eredmény vajon mennyit ér? Zola, inkább tanács-talanul, mint rafináltan, homályban hagyja ezt a pontot. A NÉRÓ, A VÉRES KÖLTŐ-nek vajon lehetséges-e olyan olvasata, amely abból az előfeltevésekből indul ki, hogy Néró nagy költő? A magyar Kosztolányi-szakirodalom olyan mélyen benne áll a humanista tradícióban, hogy soha még csak föltenni sem merete ezt a kérdést. Mintha bizony nem éppen magyar példák, Balassié, Zrínyié és Listiusé cáfolnák legfényesebben azt a hiedelmet, hogy minden költő békés, jóra való fickó. Ugyanezen az alapon kérdezzhetjük, vajon a DOKTOR FAUSTUS olvasható-e oly módon, hogy Leverkühnt sarlatánnak tartjuk? Az ihletett műelemzések a narrátor esszéírói tehetségét vitán felül igazolják, de olyan kiadás még nem született, amelyhez CD-n mellékelve volnának Leverkühn zeneművei. Karel Čapeknél minden erővonal afelé mutat, hogy Foltyn zeneszerző kontár akarnok – de nem éppen ez az egyértelműség szegi-e kedvét az olvasónak, aki a korábbi, egyszólamú, de a kérdéseket nyitva hagyó regény, az EGYSZERŰ ÉLET esetében szabadon találgathatott? Méliusz József nagy költőnek igyekszik beállítani Horace Cockeryt, de vajon a regényhez csatolt, igencsak gyarló Cockery-versek nem hatnak-e a szándék ellenében? Nem inkább Jacques Rivette találta el a helyes arányt, aki A SZÉP BAJKEVERŐ-ben megmutatja ugyan Frenhofer néhány primitívnek tetsző, de mélynek is felfogható festményét, hogy aztán végső mesterművét, amelyet végül befalaz a műteremben, homályban hagyja? Kielezett kérdések, melyekre másutt kell megadnunk a körültekintő választ; de talán a kérdés is elegendő ahhoz, hogy óvatosságra intse az olvasót a kitalált művészfígurák megítélése dolgában.

Ne firtassuk hát, hogy a BÍÉL hősei kontárok-e vagy félresiklott zsenik. Maga a szerző is csak ritkán esik abba a hibába, hogy ítéletet mond műveikről, ha ugyan ez hibának minősül ilyen kivételszámba menően. Az értékítélet a kritika dolga, és az ideális kritika világában élesen elválik egymástól kudarc és siker, miközben a hús-vér kritikusok zöme, karrierjét féltve, rendszerint csak maszatol és köntörfalaz. Ám a BÍÉL világában nincs mód a kritikai ítékezésre, hiszen nem a műveket látjuk, hanem a szerzők életét. És az élet világában, a szerzők személyéről ítéelve, a pályát madártávlatból, a művet kivonatában szemlélve, néha csak előfeltevés vagy nézőpont kérdése, hogy a kudarc vagy a siker árnyait látjuk-e élesebben. Abban az életben pedig, melyet a BÍÉL ábrázol, szinte csak olyan szemszög létezik, amely – platonikus tisztasággal, az abszolútum vagy a halál végpontjáról – a kudarcot törvénynek, a sikert kivételnek mutatja.

És ez a nézőpont mindenütt megellelhető, ott is, ahol eleddig jobbára csak konstruált sikertörténetekre nyílt kilátás: a nemzeti irodalomtörténetek világában. Játsszunk el a gondolattal: a magyar irodalom hajdan élt alkotóiból vajon össze tudnánk-e állítani a bukott írók hasonló panoptikumát? Kölcsey kórképét a BÍÉL honi társszerzőjeként nagyjából így állítanám fel: romlandó szókésszlettel, vértelen árnyakat teremtve képzelgett olyan érzésekről, amelyeket megélni alkatilag képtelen volt. Berzsenyi, Katona, Vörösmarty utolsó, néma évei vajon a bukás vagy a megalkotott remekmű tudatában teltek? A visszatért Petőfi szellemalakja a POLITIKAI DIVATOK-ban nem akkor önmaga igazán, amikor kudarcát bevallva így jellemzi saját költészetét: „nem vers az már, csak rímes káromkodás”? Az idő előtti halál minden esetben bukás, még ha az utókor megdicsőüléssé stilizálja is. A nagyot akaró Bródy Sándor prózája nem úgy viszonyul-e akár melyik tisztos tollforgató kortársáéhoz, mint elnyűtt felmosóröngy az angol szövethez? Tömörkény István szájalmas megrekedése a szépirodalom és a szociográfia közötti

senki földjén vajon nem a két szék közt pad alá esés kudarc-e? A nagy tehetségű Thury Zoltán alakja vajon nem enyészik-e semmivé a vele azonos irányba törekvő, de nála nagyobb erejű Móricz árnyékában? Cholnoky Viktort olvasva érzünk-e mást, mint az igyekvés görcsét egy misztikus tartomány felé, ahová Poe és Bierce eljutott? Gozdu Elek lelépése a tüneményes kezdet után, ahogyan gügyögő hangú levelekben kereste egy nála intelligensebb és jobban író nő kegyeit, vajon nem a kudarc leggroteszkebb formája-e? A drogoktól elhülyülő, majd gyilkosságra és öngyilkosságra vetemedő zseni, Csáth Géza vajon nem a bukott író tökéletes mintaképe? És hiába a kikezdehetetlen minőség, József Attilának is ott a helye mellette, hiszen elkövette azt a hibát, hogy a költői következtetéseket az élet területén vonta le. A politika balekjaivá lett írók a pártállami időkben, a BÍÉL idevágó bejegyzéseinek logikája szerint, egytől egyig bukott írók, még azok is, akik ügyeltek a stílusra. Sőt, az ellenzékük is az, hiszen ők is egyazon, kétéosztátú rendszer foglyai – bár nekik annyi a javukra írható, hogy az idő távolából a szidásnak rendszerint jobb az akusztikája, mint a hízelgésnek. A létező létét tagadni tett, megerősíteni meddő szószaporítás. A dicshimnuszra a kutya sem emlékszik, a levágást száz év múlva is emlegetik.

De másfelé is tekinthetünk. Vegyük Jókait, Mikszáthot, Krúdyt és Móriczot – négy ász a pakliban, őket arcátlanság volna bukott írónak nevezni, hiszen mindvégig tartották a formájukat. Pedig van olyan pont, ahonnan nézve még csak nem is látszanak, hiszen egyikük neve sem fordul elő az 1001 KÖNYV, AMIT EL KELL OLVASNOD, MIELŐTT MEGHALSZ című gyönyörűen illusztrált, mérvadónak szánt s nemrég magyarul is kiadott angol–amerikai regényzanza-gyűjteményben. Mosolyoghatunk persze az efféle kiadványokon, ám dőreség volna tagadni, hogy lassan már idehaza is nagyobb hatást fejtenek ki, mint a honi értékelések. Tudjuk jól, hogy a világirodalom erőterét soha nem a mi térségünkben alakították, s a jövőben sem várható ilyen fordulat. Ha pedig beteljesül a herderi jóslat, ha – Illyéssel szólva – világgá szóródnak, mint söpredék, ha – Örkénnyel szólva – eltűnünk a nagy büdös semmiben, akkor kivétel nélkül minden valaha élt magyar író bukott íróvá lesz, aki eladdig nem tudott beférkőzni a világnyelven olvasó közönség emlékezetébe. Abban a hadézi árnyékbirodalomban lakozunk majd, ahol legfeljebb honfitársainkkal válthatunk szót a magunk egész egyszerűen felfoghatatlan – „*frankly incomprehensible*” – magyar nyelvén. (A BÍÉL 35. fejezete jellemzi nyelvünket ezzel a kifejezéssel.) Vagy ki tudja, talán már rég ott vagyunk, csak még nem vettük tudomásul. Inkább külhoni sikereinket nagyítgatjuk, s magunk közt igyekszünk úgy tenni, mintha léteznénk. Írásom címe ezért szólít fel rá, hogy érezzük otthon magunkat ebben az irodalmi árnyékvilágban.

A BÍÉL művészi értékét nem szeretném hosszan bizonygatni; az alábbi részlet, a mű első negyede, talán önmagáért beszél. De hol a helye a mai világirodalom térképén? Mindenképpen méltó a metafiktív irodalom argentin mesteréhez. Messze túlszárnyalja A CSALÁS VILÁGTÖRTÉNETE korai Borgesét, igaz, Pierre Ménard vagy Herbert Quain esete már két igen erős fejezetet alkotna a műben. Szerzője minden bizonnyal brit ember Közép- vagy Kelet-Angliából; erre vall, hogy jól ismeri Manchester és Norwich környékét. Alapos műveltsége olyan területekre is kiterjed, mint a lettrista és szituacionista mozgalmak, Guy Debord munkássága és a nálunk még hírből sem ismert pszichogeográfia irányzata. Igényes stiliszta; néha remek poénnal kerekíti le darabjait, emlékezetes figurákat teremt, és jó érzéke van a változatosság iránt. Fanyar humora mögött kiérlelt, szkeptikus világszemlélet áll. Példái és hivatkozásai italo- és ruszsofil vonzalmakról

árulkodnak. A magyar kultúrában nem lehet túl járatos – Veronica Vassról azt állítja, hogy családneve lengyel (!) eredetre vall –, de a magyar kudarc specifikumát jól ismeri, ezt a kivesző nyelvekről szóló, drámai erejű 23. fejezet tanúsítja. Minden bizonnyal ő is osztja azt a nézetet, mely szerint a mai Amerika sikermániás világszemlélete nem egyéb, mint a kései Nietzsche önáltató, hisztérikus erő- és egészségkultuszának kivetülése, hiszen azon igyekszik, hogy a kudarcot néven nevezve, az ember természetes állapotaként fogadtassa el.

Talán nem minden bejegyzés egyforma erejű, és lehetne tenni kritikai megjegyzéseket is – a Wendy Wennig-fejezet poénját elég könnyű kitalálni; az Ivan Juvacsev-fejezet Kelet-Európában közhelyszámba menő történetet mond újra; Belmont Rossiter alakja a kelleténél jobban emlékeztet Bulwer-Lyttonra, és szívesen olvastunk volna párat Nate Sheehan zseniális nyitómondatai közül –, a mű egésze mégis meggyőző világteremtő erőre vall. A szótárforma Calvino A LÁTHATATLAN VÁROSOK című könyvét idézi; a tárgy – az alkotói kudarc alakváltásai – Vila-Matas említett könyvével tart közeli rokonságot. Nagy különbség viszont, hogy míg a spanyol szerző fásult és tehetetlen narrátora létező írók nyomait kutatja, addig a BÍÉL szerzője maga teremti meg hőseit, szerkesztő alakmása pedig nagyon is tevékeny figura. Az ő dinamizmusában mintha az a helyzeti energia jutna kifejezésre, amellyel a korszellem erősíti fel a vele egybehangzó művek szellemét. Éppen ez, a korszerű tárgyválasztás viheti paradox módon még akár világsikerre is a művet, hiszen az új, virtuális létezés szabadabb terében az eddigieknél jóval több ember képzelheti magát sikeres vagy bukott alkotónak. Ez a rengeteg ember a BÍÉL-t olvasva mind úgy érezheti: tükörbe tekint. Talán maga a szerző is sejti a művében feszülő lehetőséget, hiszen a 47. fejezetben így számol le elődeivel: „*Olasz földön Luther Blissett és a Wu Ming-tagok megtették az első lépést, de ma már látni, hogy művük, minden erőfeszítés ellenére, szoliptikus töredékességbe hullott.*” Kimondatlanul is ott van ebben a remény, hogy talán a BÍÉL lesz az eljövendő korok kollektív megaműve, amely kiteljesedik térben és időben.

Végére hagytam azt a kérdést, amellyel talán kezdenem illetet volna: ki a mű szerzője? A lexikon – mint már céloztam rá – névtelenül jelent meg. Nem csekély fáradságba került felkutatnunk azt a webhelyet, ahol a BÍÉL szerzője bemutatkozik, és magáénak vallja alkotását. „Szerzőről” beszélek, de hogy pontos legyenek, szerzőnk az említett webhelyen „szerkesztőnek” titulálja magát. Talán csak szerénységből teszi, ám nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy eleve kollektív alkotással van dolgunk. Ugyanitt a fényképe is megtekinthető: fiatal embernek látszik, s a rövid önjellemzésben nem tesz említést arról, hogy akár egyetlen könyve is megjelent volna. Neve, a hiányos és igencsak gyakori C. D. Rose név, rendkívül megnehezíti a további nyomozást. Éppen ezért egyelőre nem érezzük feljogosítva magunkat arra, hogy e tünékeny és alig föllelhető forrás alapján a BÍÉL fölé írjuk a megadott nevet. Amíg a beharangozott kötetkiadás napvilágot nem lát, tudomásul kell vennünk a bosszantó – avagy éppen vonzó – rejtőzködést. Mindenesetre így, egyelőre anonim alkotásként, a BÍÉL arra talán még alkalmasabb lehet, hogy magyar írókat serkentsen újabb fejezetek írására – felkínálva nekik a lehetőséget, hogy a szükségképpen rájuk váró bukással szembenézzenek.

BUKOTT ÍRÓK ÉLETRAJZI LEXIKONA

Szabó Szilárd fordítása

1. Casimir Kostrowicki

Gondoljanak, ha tetszik, Kafkára, amint arra kéri Max Brodot és Dora Diamantot, hogy égezzék el valamennyi írását, megadva magát a tüdőbajnak, mely lassan emésztette éveken át. Gondoljanak Vergiliusra, amint a láztól gyötörve, képtelenül arra, hogy elvégezze a végső simításokat AENEIS-én, megérkezik Brindisi kikötőjébe, és könyörög, hogy művét semmisítsék meg, nehogy csonkán kerüljön a világ elé; és gondoljanak Lavinia Dickinsonra, aki nem égette el nővére verseit. Aztán gondoljanak Casimir Kostrowickira.

Persze, hogyan is gondolhatnának rá, hisz ellentétben Franz Kafkával, Publius Vergilius Maróval vagy Emily Dickinsonnal, Casimir Kostrowicki olyan barátot fogott ki, aki annyira hitetlen volt, hogy teljesítette a haldokló kívánságát.

Nem gondolhatunk Kostrowickira, hisz nem tudunk róla semmit, de elképzelhetjük, amint Kafka legjobb barátja és szeretője megteszi, amit a lelkükre kötöttek, hogy Vergilius írnokai nem kapják meg Augustus császár tiltó parancsát, s hogy Lavinia nem olyan önféjű, hogy a maga módján értelmezze nővére végrendeletét, s a verseket éppúgy elégeti, mint a leveleket. Igaz, ez sem könnyű feladat; mintha arra kérnék Önöket, képzeljenek fehér foltot egy olyan helyre, ahol mindig láttak valamit. Képzeljék el a semmit; képzeljék el az űrt. Képzeljék el az irodalom világát – vagy egyáltalán, magát a világot –, amelyet így vagy úgy nem formáltak Kafka sötét meséi, Vergilius római eposza és Dickinson költői leleményei.

Nem tudhatjuk biztosan, de könnyen lehet, hogy Casimir Kostrowicki műve az övékhez fogható erővel hatott volna arra a képre, melyet a minket körülvevő világról alkotunk.

Kostrowicki lengyel apa és amerikai anya gyermekeként látta meg a napvilágot az 1880-as év Párizsában; kezdetben gyógyszerésznek tanult, de a film, a fotográfia és a hangrögzítés gyorsan fejlődő technológiái hamarosan a bűvkörükbe vonták. Hajlamait követve és elmélyítve a bohém körök társaságát kereste, nagy utazásokat tett, s igyekezett megörökíteni és jellegzetes vonásokkal felruházni azt a néhány embert maga körül, akiket a legjobban csodált: Picassót és Apollinaire-t, Rilket és Lou Andreas-Salomét, Ezra Poundot, Wyndham Lewist és a fiatal T. S. Eliotot.

Utazásai közben írni kezdett, s művét megmutatta néhány modelljének, akik mind lelkesen fogadták, ám Casimir nem egyezett bele, hogy bármit is közlétegyenek, azt állítva, hogy fő műve még befejezetlen. 1914-ben önként bevonult, s bőröndjét, melyben írásait összegyűjtötte, legjobb barátja, Eric Levallois gondjaira bízta, azzal a szigorú meghagyással, hogy ha nem térne vissza, Eric semmisítse meg valamennyit, beleértve a magnum opust, az első nagy modern regényt, a L'HOMME AVEC LES MAINS FLEURIES-t is.

1918-ig Eric semmi hírt sem hallott barátjáról; végül annyira elkeseredett, hogy egy kis máglyát rakott az utca közepén, szemben montmartre-i lakásával. A járókelők azt hitték, hogy a háború befejezését ünnepli.

(Eric ugyan mit sem tudott róla, de Casimir nem pusztult el a fronton, viszont súlyos légnyomás érte; véletlenül épp azon a héten érkezett vissza Párizsba, s talán már készült rá, hogy meglátogassa barátját, amikor halálra taposta egy ló, mely az örömnep éjjelén fellőtt tűzijátéktól bokrosodott meg.)

Gondoljanak hát ismét Kafkára, Vergiliusra és Dickinsonra, s gondolják meg, menyire nem sejthetjük, mi minden veszett oda, nemcsak egy Kostrowicki-féle páriától, hanem attól a tucatnyi, száz vagy ezer írótól, akinek műve tűzvész vagy árvíz martaléka lett, a korai halál, a hanyagság, a lopás vagy a cenzor máglyája végzett vele. Mi minden vesztetett oda, ami jobbá tehetett volna mindnyájunkat?

2. Stanhope Sterne

Casimir Kostrowicki esetéhez képest Stanhope Sterne esete egészen köznapi megvilágításban tűnik elénk. Sterne nem kért semmit a halálos ágyán, nem írt végrendeletet, nem volt olyan rokona vagy barátja, akit erkölcsi válaszut elé állíthatott volna. Művét – már amennyire tudjuk – nem tépte darabokra az irónia könyörtelen szecskavágó gépezete, s emésztő lángok közé sem került. Nem, Stanhope Sterne mindössze azt a hibát követte el – egy olyan korban, amely még hírből sem ismerte a pendrive-ot, a memóriakártyát, a Dropboxot vagy az iCloudot –, hogy műve egyetlen kéziratát a vonaton felejtette.

Első pillantásra ez a kudarc talán nyomorúságos színben tünteti fel őt. Ez az alak, gondolhatják Önök, aligha volt nagyra hivatott *manqué* művész, akivel kegyetlenül elbánt a sors, hanem csak egy szegény félnótás. Mi azonban, itt a BÍÉL-nél, ellenvéleményt jelentünk be. Stanhope Sterne korántsem volt félnótás, s ami ott maradt azon a kopott másodosztályú vonatülésen a Readingi pályaudvaron, méltó párja lehetett A PER-nek, az AENEIS-nek vagy a versnek, mely így kezdődik: „*Nem várhattam be a halált.*”*

A nottinghamshire-i munkáscsaládba született Sterne az 1897-es nemzedék tagja volt, azé, amely a somme-i csatátéren szerzett tapasztalatokba öszült bele idő előtt; élményeit az ERRE VÁRTAK A FIATALOK-ba öntötte, a vonaton elveszett regénybe, amelyre azért szállt fel, hogy Londonba utazzék és a kiadásról tárgyaljon T. S. Eliottal a Faber and Fabernél. A könyv, ez a formabontó eposz, arra lett volna hivatott, hogy eloszlassa a tévhitet, mely az első világháborús költőket elátkozott nemzedéknek tekinti, s nyíltan beléhelyezze őket a modernizmus tisztítótüzébe. Az ERRE VÁRTAK A FIATALOK mélyen átértézt mű volt a háború borzalmairól, egy színvonalon az ULYSSES-szel és A VILÁGÍTÓTORONY-nal. Eltűnése fölmérhetetlen veszteség.

S jóllehet maga a veszteség talán komikus színben tűnik fel, vajon nem éppen furcsa körülményei hozzák-e közel a művet saját tapasztalatainkhoz? Közülünk csak keveseknek adatik meg, hogy halálos ágyunkon gyötrelmes választás elé állítsuk szeretteinket, de sokan veszítettünk már el értékes tárgyakat – buszon, vonaton, sörözőben vagy étteremben – idegesség, rohanás vagy egyszerű hanyagság folytán. (Amire persze, Freud szerint, roppant egyszerű a magyarázat: csupán szeretnénk viszontlátni a veszteség színhelyét, hogy újra átéljük az ősi sérelem némely mozzanatát; s noha jómagam még csak nem is sejttem, miért érezte Sterne folyvást, hogy vissza kell térnie Readingbe, nem

* Tótfalusi István fordítása.

állhatom meg, hogy szóvá ne tegyem: T. E. Lawrence éppen ilyen körülmények között, ugyanazon a helyen hagyta el A BÖLCSÉSSÉG HÉT OSZLOPA első fogalmazványát. Bár tudnám, van-e kapcsolat a sivar rendező pályaudvar neve s a vele azonos hangzású szó között, s nem az írók ősi félelme attól, hogy művüket csakugyan *elolvassák*, okozza-e a figyelem efféle kihagyásait?)

Így aztán nem tehetünk mást, csak találgatunk: vajon mi történt a kéziratral? Különbféle mendemondák keringenek: hogy egy derék könyvbarát kezébe került, aki végigolvasta, könnyekig meghatódott rajta, majd a páncélszekerénybe zárta, vagy a padlásra rejtette, ahol mindmáig arra vár, hogy fölfedezzék; hogy egy kedélyes külföldi találta meg, aki nem beszélt ugyan angolul, de hazavitte magával Paraguayba, lefordíttatta spanyolra, és e kirívóan gyatra fordítás, ¿DONDE ESTÁN LOS JOVENES? címmel, kiadót is talált, s a könyv hatalmas sikert aratott: igaz történetként olvasták, mely egy ifjúsági focicsapat körútját mondja el a háború dúlta Európában, azt, hogyan estek el végül egy emberként a vad és esztelen sűrű puskatűzben (a hetvenes években még egy *telenovella* is készült a könyv alapján); vagy talán egy szerencsétlen utazó szorult helyzetén enyhített a Temze-völgyben, akinek sürgős szüksége volt toalettpapírra. De mindez csak szóbeszéd, amelyet egylőre nem támaszt alá semmiféle bizonyíték.

A TÖRTÉNELEM ANGYALA című regényében Bruno Arpaia annak a feltevésnek ad hangot, hogy Walter Benjamin utolsó, elveszett művét egy Franco ellen küzdő katona vette magához, aki aztán tűzgyújtásra használta, így menekült meg attól, hogy halálra fagyjon egy domboldalon a Pireneusokban, amikor az üldözői elől menekült. Csak remélhetjük, hogy Stanhope Sterne műve szintén életet mentett.

3. Jürgen Kittler

Az írás és a politikai tevékenység összefonódása kiterjedt vizsgálatok tárgyát képezi, ám az irodalom és a terrorizmus kapcsolata mindmáig feltáratlan terület. Az orosz Fekete Február mozgalom anarchista költőiről az a hír járta, hogy házi gyártmányú bombáikat tintával fröcskölték be az 1890-es években, ám sem a forradalmak, sem az irodalom hivatalos történetében nem hagytak számottevő nyomot. Az úgynevezett *manos pintadas* állítólag fegyveres gárdát küldött az 1910-es mexikói forradalomba, de az ő működésük olyannyira homályban maradt, hogy még Roberto Bolaño sem emlékezik meg róluk sehol. Az olasz költő és performer, Fausto Squattrinato azt állította, hogy 1978-ban részt vett Aldo Moro elrablásában, de róla köztudott, hogy megrögzött hazudozó.

Az igazat megvallva, a legtöbb költő kényelmesebbnek találta szonetteket írni a forradalomról, mintsem vérrel mocskolni be a kezét.

És éppen ez a körülmény teszi Jürgen Kittler esetét oly kirívóan különössé. Kevés bizonyosat tudunk erről a titokzatos alakról, aki 1957 és 1989 között, egyre-másra váltogatva a bizzar álneveket, bejárta Európát, Észak-Afrikát és a Közel-Keletet (hol itt bukkant fel, hol ott, míg géppel írott bujtogató üzenetei hatástalanná nem váltak); jóllehet akadnak olyanok is, akik kerek perec tagadják, hogy Jürgen Kittler egyáltalán létezett.

Jürgen eleinte a Lettrista Internacionálé holdudvarában tevékenykedett (amely maga sem volt több holdudvarnál), míg szint nem vallott, és burzsoá kollaboránsnak nem bélyegezte társait 1957-es LE MONDE N'EST PAS EN FEU. ENCORE című pamfletjében (melyet hol így fordítanak: A VILÁG NEM LÁNGOL. EGYELŐRE..., hol meg így: A VILÁG NEM LÁNGOL. PEDIG...); később, a hatvanas évek elején – ha hihetünk a leveleit, verseit, gyalázkodása-

it, regényeit és nyílt fenyegetéseit tartalmazó küldemények postabélyegzőinek, melyeket ekkortájt küldözgetett különféle nemzetközi kiadókhöz – ismét felbukkant, olyan távol eső helyeken, mint Tanger, New York, Genf, London, Cap d'Antibes, Düsseldorf és Liverpool. Csaknem bizonyosan róla készült az a fénykép, amely Daniel Cohn-Bendit és Jean-Paul Sartre társaságában ábrázolja *les événements* idején (arról nem beszélve, hogy durva és lázító jelmondatok egész sorát tulajdonítják neki azokból az évekből, amikor a jelmondatok aranykorát éltük).

Nem sokra rá kezdetét vette érett korszaka, mikor is – eltávolodva mindazoktól, akik szerinte megtagadták, sőt elárulták '68-at – megírta azt, amit sokan fő művének tartanak: egy manifesztumot, melyet valahol a Pireneusokban meghúzódo rejtkehelyéről keltezett. Ez a mű, a TOVÁBB A SZÓ FORRADALMA FELÉ (mely zavarba ejtő módon több eltérő változatban létezik; némelyik a TOVÁBB A VILÁGFORRADALOM FELÉ címet viseli, mivel nem tudható, hogy Jürgen szándékosan váltogatta-e a két hasonló hangzású angol szót, avagy csupán az írógépén, egy hordozható Olympia Splendid 66-oson volt hibás az „l” betű karja) azt bizonygatja, hogy a forradalom sikeréhez nem elég a társadalmi rend teljes újjászervezése, hanem magát a nyelvet kell újjáteremteni.

Kísérlete, hogy újjáteremtse a nyelvet, minden jel szerint a hetvenes években kifejtett munkásságában tetőzött, amely azonban – még legelvakultabb hívei szerint is – homályos és összefüggéstelen.

Csak annyi bizonyos, hogy a hetvenes évek a legtevékenyebb korszaka volt; Jürgen ekkor újra feltűnt (Georges Sansou, Jürgen Mittelos és – meglepő módon – Kevin Stapleton néven): a Lustfaust nevű Krautrock-banda basszistája volt, játszott a King Ink nevű megkésett manchesteri punkcsapatban, támogatta a Vörös Hadsereg Frakciót Düsseldorfban, a *Brigade Rossét* Rómában és a Harag Brigádját Londonban, autót lopott Jean Genet-vel Marseille-ben, golfozott Carlossal, a Sakállal Libanonban, modellt állt egy ritka Gerhard Richter-arcképhez Berlinben, s mindeközben művei szamizdat kiadásban keringtek mindenfelé.

Műveiből semmi sem jutott el a nagyközönséghez, állítólag azért, mert ellenállhatatlan felforgató erő rejlik bennük; ám ez a magyarázat nem egykönnyen igazolható, hiszen azok, akik bármit is olvastak Jürgen ekkori írásaiból, ma már vagy halottak, vagy jól őrzött börtöncellában ülnek, esetleg eltűntek nyomtalanul. Az a hír járja, hogy a példányokat brit, francia, német, olasz és amerikai kormányzati archívumok őrzik hét lakat alatt; száz évre zárolták valamennyit, így nincs rá esély, hogy ma élő ember szeme elé kerüljenek.

4. Eric Quayne

Mindama hamisítás, lopás, svindli és arcpirító hazugság között, melyek oly riasztóan nagy szerepet játszanak a bukott írók sorsában, minden bizonnyal Eric Quayne csalásai viszik el a pálmát.

Quayne az ötvenes évek Londonjában volt művésznövendék (s mint köztudott, a képzőművészet világa az egyetlen, amely a szélhámosságok terén még az irodalmi világon is túltesz); a Slade-en végzett, így társasági festőként könnyen érvényesülhetett volna, hiszen képes volt fölismerhető portrékat és kellemes tájképeket gyártani bármelyik éppen divatos művész modorában – ám valódi képességeit a kalligráfia terén fejte ki.

Tanulmányozva Cézanne, Van Gogh, Gauguin és a többi nagy festő kézírását, arra szakosodott, hogy műveik helyett az aláírásukat utánozza minél hívebben; így csöppent

ki a képhamisítók gazdag és zárt világából. Elnyerte viszont a hírhedt Louis Nodier támogatását, aki épp akkortájt úzte az ípart London, Párizs és New York irodalmi börtén; Quayne így rövid úton pénzhez jutott, méghozzá oly módon, hogy nagy művészek összegyűjtött levelezését gyarapította újabb és újabb darabokkal. Nodier, sikerein felbuzdulva, tőkével a háta mögött, tovább pénzelt Quayne-t, aki hamarosan azon kapta magát, hogy Voltaire-től Dickensig egész sor író kézíratait küldözgeti nagy múltú könyvtáraknak és egyetemi archívumoknak, Texastól a Sorbonne-ig. Annak ellenére, hogy a hasznát mások fölötték le, Quayne szemlátomást megtalálta a hivatását, s jellegzetes figurája lett a hatvanas évek Sohójának. Noha keményen ivott, minden bizonnyal ez volt a leggyümölcsözőbb korszaka. Nincs kétség afelől, hogy jó néhány járulékos mű, amely ma már nagy írói *oeuvre*-ök kanonizált darabjának számít – a BÍÉL óvakodik nevetek említeni –, s rendre felbukkan különféle, halálunk előtt elolvasandó könyvek szinopszisában, sőt a legrangosabb egyetemek olvasmányjegyzékein, s amelyet fajsúlyos doktori értekezések és kosztümös BBC-drámák egyaránt szívesen idézgetnek, nos, mindez valójában Eric Quayne alkotása.

A hetvenes évek elején Quayne Dél-Franciaországba költözött, ahol, önmagát is túlszárnyalva, befejezte az EDWIN DROOD REJTÉLYÉ-t, megírta Emily Brontë második regényét, és papírra vetett néhány töredéket Joyce-nak a FINNEGAN ÉBREDÉSÉ-t követő művéből. A szenzáció mellett nem lehetett szó nélkül elmenni, s egy kevésbé fagyos korban Quayne állítása, miszerint ő a posztmodern kísérletezés trükkmestere, bizonyára kedélyes vitára ingerelt volna olyan komoly textológiai nagyagyúkat, mint Hugh Trevor-Roper (aki ehelyett megsemmisítő kritikát tett közzé Quayne-ről a *Sunday Times*ban).

Magáévá téve Melville maximáját, miszerint „jobb, ha a magunk módján vallunk kudarcot, mint ha sikerre vergődünk az utánczás terén”, Quayne Olaszországba költözött, és saját nevéen folytatta az írást, de immár senki (még Nodier sem, aki a La Santében várta a szabadulását) ügyet sem vetett az olyan művekre, mint A KIVIRÁGZOTT KEZŰ EMBER vagy a TITKOS TÜKÖR.

1996-ban Eric Quayne-t holtan találták egy római szennyvízcsatornában, fejét tompa tárggyal verték be. A rendőrség szerint részegen esedett, ez okozhatta a halálát; később arra jutottak, hogy talán egy feldühödött szerelmi rivális vagy egy kifizetetlen küldönc tette el láb alól. Más gyanú nem merült fel. Pedig ki tudja, hány haragosa volt, akiket egytől egyig ő, Eric tett csúffá a maga ragyogóan álcázott irodalmi bravúrjaival.

5. João Quaresma

Igaz ugyan, hogy Joyce a botjára támaszkodva, meredten áll a North Earl Streeten, hogy Puskin ott elnököl a végtelen forgalmi dugó kellős közepén az Ulica Tverszkaján, s hogy Dante megvető tekintettel bámulja a főteret Itália szinte valamennyi kisvárosában, mégis, az írószobrok száma viszonylag csekély. Ami nem feltétlenül baj: hiszen jaj annak a népnek, amely hősöket kíván, figyelmeztet már Brecht Galileije, s – ami ebből következik – jaj annak a népnek, amely szobrokkal álmodik. No de a halott írók...? Csakugyan ekkora veszélyt jelentenek?

Bármilyen elvi megfontolásból állítsanak is emlékművet kinek-kinek szerte a világban, mi örömmel emlékezünk meg João Quaresma szobráról, mely egy észak-portugáliai városka főterét díszíti (a BÍÉL óvakodik néven nevezni a helységet. Ha önök utánajárnak, úgyis megleglik).

João Quaresma nem tudta kivonni magát honfitársa, Camões, a nagy luzitán hatása alól, így aztán élete nagyobbik része azzal telt, hogy egyetlen epikus költeményt komponált, mely a viharedzett *bacalhau* halászok kalandjait örökíti meg az Atlanti-óceán északi vizein. Ám ahogy teltek a lapok (számuk végül az ezret is meghaladta), ahogy João öregedett, s előérzete, hogy egy maroknyi műértő, vagy tán annyi sem, értékeli majd a fáradozását, végül beigazolódni látszott, Quaresmát új aggodalom szállta meg: vajon miféle oszlopot kap a halhatatlanok csarnokában? Mivel a napi penzumot eleve úgy fogta föl, mintha roppant kőművesmunka volna (legjobb sorai rendre feltűnnek az Alto Dourón itt meg ott, különféle sírkövekre vésve), szabadidejében João nekiállt, hogy kifaragja saját szobrát, tudva jól, hogy halála után nevére a dicsőség napja virrad, s márvány önportréját ünnepélyesen elhelyezik Lisszabon vagy Porto nagy tereinek egyikén.

Sajnos halálakor mindössze arra derült fény, hogy João egész munkás élete során egyetlen lyukas escudo adót sem fizetett, így aztán a megszorult helyi előjáróság zaklatni kezdte az özvegyét, aki eladdig abban bízott, hogy néhai férje adósságait leróhatja az irodalmi erőfeszítései nyomán befolyó összegekből. Csakhogy a hatóság arra az értékes carrarai márványtömbre vetett szemet, amelybe João az önportréját véste.

A történet e pontján söpört végig az országon a köztársaság vihara, mely I. Károly király meggyilkolásában tetőzött, s a polgármester úgy vélte, dicső hazafias tett volna, ha utódja, II. Manuel szobrát fölláttatná kis városuk főterén. Abban a képek fénykorát megelőző történelmi korban csak kevesen tudták, hogyan is fest a király, így hát gondoltak egyet, lefaragták João arcáról a pápaszemet, orra alá kackiás stukkó bajuszt illesztettek, majd a szobrot nagy húhóval fölavatták, éppen 1910 októberében, csak pár nappal azelőtt, hogy Manuel („a Boldogtalan”) angliai száműzetésbe vonult. Minthogy a hősies alak ujjá a tenger horizontja felé mutatott, rövidesen az a szóbeszéd támadt, hogy a szobor nem is Manuelt, hanem Vasco da Gamát, esetleg Tengerész Henriket ábrázolja. Amúgy nemigen törődött vele a kutya sem.

A bajusz régen letörött, de a szobor még ma is áll, *graffitik* lepik el, melyek a Sporting Lisszabon és az FC Porto erényeit és gyengéit részletezik. A lisszaboni Pessoa és az ő imádott Camõesa mellett João Quaresma ama kevesek egyike, akik író létükre szobrot kaptak Portugáliában, jóllehet mára nem csak a művét felejtették el, de a szoborról sem tudja senki, hogy őt ábrázolta valaha.

6. J. D. „Jack” French

Strasberg és Sztanyiszlavszkij módszerét jól ismeri a színházi világ, ám J. D. „Jack” French volt talán az első ember, aki a módszert több-kevesebb sikerrel az *írás* területén kamatoztatta. Lemondva arról, hogy sután egybefűzze a másodkézből vett adatokat, French úgy próbálta megteremteni a maga művészi hitelét, hogy pontról pontra átélte a kalandokat, melyeket kitalált. Elképzelése páratlanul eredeti volt, de talán mégsem az a fajta, amelyre egy reménybeli krimiíró hivatást érezhet.

J. D. „Jack” French az ötvenes évek végén mint bűnügyi riporter bukkant fel a *North British Daily Advertiser*nél, ahol a Fehér Kézitáskás Gyilkosságok, a Rósejbniárus Rém és a Hamis Pincér hírhedt esetein dolgozott; később – talán éppen e szövevényes és hátborzongató ügyek hatására – Londonnak vette az irányt, és úgy döntött, hogy áttér a szintiszta fikcióra. Talán első regénye (egy aranykori stílusban megírt firtor, melyben

együtt kavarogtak táskák, rósejbnisek és gyanús házi alkalmazottak), a KACSINT A GYLKOS kudarca vitte rá, hogy használni kezdje a módszert. Elege lett abból, hogy aggályosan robotoljon, mint a többi író: French ettől kezdve maradéktalanul belakta elbeszélései terét, és eltüntette a határokat riport és fikció között.

Így aztán az alábbi beszámoló French pályafutásáról nem a BÍÉL szokásos kutatási módszerén alapul (bontásra ítélt házakban kallódó gazdátlan irományok, ócska boltokból előkerült, sohasem kézbesített levelek, irodalmi zugügynökök pincéiben rothadó kéziratok halmain), hanem a Fővárosi Rendőrség valamivel – bár nem sokkal – megbízhatóbb nyilvános jelentésein.

French a hatvanas évek Londonjában találta meg *métier*-jét. Gyakran látogatta Esmeralda Pajtáját, Murray Kabaréját és az Astor Klubot, ahol közös asztala volt a Kray fiúkkal (egy rendőrspicli leadott jelentése azt sugallja, hogy összeszúrta a levet Ronnie-val), s labkérbehajtóként dolgozott Peter Rachmannak. Együtt itta a koktélt Christine Keelerrel, és lefeküdt Stewart Home anyjával. Ismerte a hamisító Eric Quayne-t. Anélkül, hogy akár csak egyszer is odacsapott volna „Mad” Frankie Fraser asztalára, lebeszélte őt néhány kétes vállalkozásról.

A hetvenes évtized mint oly sok művésznek, Frenchnek is a látszólagos eltűnés korszakát jelentette, ám a hír, miszerint földarabolt holtteste mindvégig ott hevert a Vak Koldus pincéiben, bizvást kacsának tekinthető némely CIA-akta fényében, melyek „Francia Jack” tevékenységét tárják fel, aki összekötőként működött a New York-i és a szicíliai maffia között. Az olasz költő, performer és életművész Fausto Squattrinato szintén váltig állítja, hogy találkozott vele ebben az időszakban, ám az ő tanúsága mindig megbízhatatlan.

Ezen a ponton, mivel regénye az idő tájt nem volt előkészületben, ésszerűnek látszik levonni a következtetést, hogy French szemében a bűnözés fontosabbá vált, mint az írás. Ami érthető, hiszen egy nemzetközi fegyver- és drogcsempész élete kétségkívül jövedelmezőbb, mint egy íróé, ámbar jóval több kockázatot rejt.

Fölöttébb szomorú, hogy a Cosa Nostránál végzett ügyleteiről soha semmiféle beszámoló nem került napvilágra, pedig a délolasz bűnszövetkezetek rendszerint örömmel veszik, ha regényírók újraköltik a tetteiket (annak már jóval kevésbé örülnek, ha újságírók teszik ugyanezt: talán éppen ez magyarázza az adatok hiányát, sőt French nyomtalan eltűnését is).

Halála kétségtelen, bár holttestére sohasem bukkantak rá; de ami a legszomorúbb, hogy Jack, bárhol legyen is – tekerje a sorompót valahol New Jerseyben, fuvarozzon haleledelt a Földközi-tenger legbúzösebb zugában, vagy várja mereven, hogy hulláját kikotorják egy görög szennyosatornából –, új regénnyel már nem lepi meg az olvasót.

7. Pasquale Frunzio

Torino városa csokoládéját, futballcsapatát, motorkerékpárjait és irodalmi öngyilkosságait tartja a legnagyobb becsben. Cesare Pavese itt, az Albergo Román, épp szemben a Porta Nuova vasútállomással, tömte magába a halálos adag kábítószer; Primo Levi itt vetette le magát a lépcsőház mélyére abban az épületben, ahol lakott, a Corso Re Umberto-n. Adósságaiban fuldokolva, kiadójától faképnél hagyva, a krakéler Emilio Salgari egy borbély borotváját kérte kölcsön, hogy kifinomult harakirit hajtson végre a Corso Casalén álló háza mögötti domboldalon. Friedrich Nietzschének hosszú időbe telt, míg haldoklását bevégezte, de a sötét ösvényt itt lelta meg, amikor karját egy ló

nyaka köré fonta, s különködve sírva fakadt a Piazza Carlo Albertón, hogy aztán soha többé ne írjon le egy érthető mondatot.

Talán ez a magyarázata annak, hogy Pasquale Frunzio a városba költözött, unalmas állást vállalva az olasz állami biztosítótársaságnál, miközben a TUOI OCCHI-n, karcosú késő modern verseskötetén dolgozott. Kafka, Pessoa és Svevo példáját követve (ők voltak fő ihletforrásai) Frunzio csendes, visszavonult életet élt, az Inpdap irodáiban várta észrevétlenül, hogy eljőjön az ő pillanata; esténként a verseit csiszolgatta, s nem engedélyezett magának egyéb fényűzést, mint napi egy tányér *pasta asciuttát* és egy palack Seltzer-vizet.

Tudvalévő, hogy a legtöbb író csupán *post mortem* számít a tartós elismerésre, kevesen veszik számításba a halált, mint gyakorlati karrierstratégiát. Nem így Pasquale Frunzio. Mivel torkig volt vele, hogy nem képes kiadatni vagy akár csak elolvasatni valakivel a művét, ésszerűen és előrelátóan, a napi teendők alvajáró biztonságával, amit gépies munkája fejlesztett ki benne, elhatározta, hogy megöli magát. Csak így érheti el, gondolta Frunzio, hogy a művére fölfigyeljenek.

Pasquale nagy műgonddal megírta búcsúlevelét (legjobban szerkesztett prózai írását, melyet kimondatlanul is összegyűjtött művei előszavául szánt), és elhelyezte az asztalon, San Salvatorió-i kis lakása nappalijában, a TUOI OCCHI letisztázott gépirata mellé.

Aztán ünnepélyesen felöltötte legjobb kék öltönyét, s (minden bizonnyal Sylvia Plathtól inspirálva) megnyitotta tűzhelyén a gázcsapot, kitérta a sütő ajtaját, és bele dugta a fejét. Ám éppen amikor a párák kezdték kifejteni hatásukat, megszólalt az ajtócsengő. Pasquale, mint mindig, ezúttal is kissé álmosan reagált, de mivel rendszerető, szokásaihoz körömszakadtáig ragaszkodó ember volt, föltápáskodott a konyha padlójáról, hogy ajtót nyisson. Az ajtóban a postás állt, táviratot hozott, melyet nem más küldött, mint a tekintélyes kiadó, Giangiacomo Feltrinelli; bocsánatot kért, amiért véletlenül visszaküldte a TUOI OCCHI-t, holott remekműnek tartja, s szeretné kiadni mielőbb. E váratlan fordulattól megszedülve Pasquale leült az íróasztalhoz; szerette volna figyelmesen újraolvasni a táviratot, hogy megbizonyosodjék, nem értett-e félre valamit, s felkapcsolta a lámpát. A kapcsoló szikrát vetett, belobbantotta a gázfelhőt, mely addigra már ellepte a lakást, hatalmas robbanást idézett elő, s mindenestül megsemmisítette Pasquale Frunziót, búcsúlevelét és valamennyi művét, melyekről – érthetetlen hanyagsággal – nem készített másolatot.

8. Kevin Stapleton

Ha tekintetbe vesszük is az irodalmi divatok szeszélyeit, szégyenletesnek kell tartanunk, hogy az útleírás ma már nem az, ami régen volt. Pedig a műfaj, amely olyan nevekkel büszkélkedhet, mint Ibn Battuta és Richard Hakluyt, a Viktória-kor megkésett polihisztor, Richard Burton, egy bátor női hang, Freya Starké, s még a nyolcvanas években is hatalmas bevételeket könyvelt el a fölöttébb szabad szájú Bruce Chatwin révén, fél polcnál azért többet érdemel az Önök sarki könyvárusánál.

Az útirajz manapság mintha alászállt volna az üres anekdotába, melyet szárnypróbálgató piperkőc ifjak adnak elő gesztikulálva, miközben egy BBC3-as stáb lohol a nyomukban, avagy a szenzációhajhász művekbe (mert a BÍÉL nagy barátja ugyan a „szenzációként” tálalt irodalomnak, de az a mód, ahogyan másodvonalbeli, negyedik csatornás műsorvezetők hadarják el a rádióban, hogyan járták be Grimsby egy csimpánz társaságában, csak kevéssé tud föl villanyozni bennünket).

Talán a könnyen elérhető utak és az internet térhódítása okozza, hogy a zsáner kiveszőben van (pedig tegyenek csak próbát Dickens, Twain vagy Stevenson beszámolóival, s nyomban rájönnek, hogy útikalauzként is mennyivel hasznosabbak mindannál, amihez a Googlemaps appet böngészve jutnak, ha szeretnének fölkatatni és kiismerni egy aránylag túrható éttermet); avagy – másfelől – a környezetkímélő életmód híveiként ellenzik mind többen a helyváltoztatást (a négy fal közt kiagyalt úti kalandok megszállott olvasóira gondolok); netán attól félnek, hogy a Kelet varázsa évről évre nagyobb veszélyt rejteget. Vagy egyszerűen csak fanyalognak, kiadók és olvasók egyaránt. Vagy ki tudja.

Kevin Stapleton olyan fiúcska volt, aki ámul az utazók meséin (elhiszi a csodákat is), s ég a tudásvágytól. Vagy legalábbis égett volna, ha gondos szülőkkel és olyan tanárral áldja meg a sors, amelyet a filmekben látni. Ehelyett Kevin csak a *Láss és Okulj* néhány kiselejtezett évfolyamához jutott hozzá, a GYERMEKEK KÉPES VILÁGATLASZA elnyűtt példányához meg Willard Price KALANDJAI-nak egy sorozatához.

De ennyi is elég volt. Kevin élénk képzelettel, de kevés gyakorlati érzékkel megáldott ifjúvá cseperedett, ám, vesztére, épp a hetvenes évek végén, tizenhat évesen hagyta ott az iskolát, s azonnal belezuhant a YOP-rendszer csapdájába, ami értelemszerűen semmi mást nem kínált neki, csak a munkanélküli-segélyt.

Írók ama nagy betegsége, a nyomorba torkolló ínség, megnyirbálta a lehetőségeit. Kevin első csekkjét írógépre költötte (Silver Reed SR 180-as márka), így siralmas módon még annyi pénze sem maradt, hogy csúcsidőn kívül, a legolcsóbb vonatjeggyel megjárja az utat oda-vissza Birminghambe.

Ám Kevin nem csüggedt, s a következő néhány évet odújában üldögélve azzal töltötte, hogy Ceylonba, Sziámba és Perziába tett nagy utakról írt, mit sem sejtve arról, hogy ezek az országok már rég nem léteznek. Műveit elküldte a kiadóknak, akik eleinte érdeklődtek, de aztán – mikor megtudták, hogy Kevin nem öszülő hajjú, nyugalmazott gyarmati tisztviselő, aki a verandán üldögélve mondja tollba a kalandjait, hanem csak egy húszéves csóró Manchesterből – rendre bontatlanul küldték vissza a vastag barna borítékokat.

(És itt hadd tegyünk föl egy újabb kérdést: vajon ha Kevin „regénynek” nevezi könyveit, vagy ha azt állítja, hogy posztmodern kutatásokat végez a zsáner alakváltásai körül, mekkora sikere lett volna? Stapleton sok tekintetben egyik első áldozata volt annak az érthetetlen és végzetes XXI. századi mániának, mely a hihetőséget helyezi mindenek fölé.)

Ám mint köztudott, a remény hal meg utoljára; így amikor hat év múltán Kevin arra ébredt, hogy nem csak a nyomorból nem tud kivergődni, de a tériszony egy heveny változata is úrrá lesz rajta, szelleme új szárnyakat kapott.

Bár nagyobb útra, mint ami a folyosó végi közös zuhanyozóba vezet, immár nemigen vállalkozott, s csak nagy ritkán – ha jó napja volt – merészelt leugrani a sarki Londis butikba fél pint fölözött tejért és egy fehér cipóért, Kevin folytatta az írást. Fő műve – MA JÓ NAPOM VAN – a hálófülkéből a toaletten át a konyhába vezető útját írja le, ahol készíti magának egy csésze teát s egy kis babot a pirításra; földidézi találkozásait mindazokkal, akikkel útja során összeakadt, bőven ontva az embertani megfigyeléseket és a csípős élceket.

Legutóbb azt a hírt vettük, hogy Kevin Stapleton Stretford mellé, egy hajléktalanszállóba költözött. Eljön majd a nap, Kevin, amikor mindnyájan a te művedet olvassuk, és ámulunk.

9. Yildirim Kemal

Yildirim Kemal egy török gyorsétteremben dolgozik Norwichban, a Prince of Wales Roadon. Miközben döner-húsokat szeletel, kebabot híz nyársra, és csiliszószt adagol a késő éjjeli törzsvendégek, a szakadt, szutykos és kötekedő részeket terítke mellé, különös göggel tölti el a tudat, hogy lám, ez a banda még csak nem is sejti, hogy ő voltképpen költő.

Yildirim első és mindmáig egyetlen verseskötete annak eredményeként látott napvilágot, hogy megnyerte Isztambul és környéke tizennyolc év alatti ifjaknak kiírt költői versenyét. Yildirim egy késő ottomán stílusú elégiát nyújtott be a pályázatra, melyet egy gazella haláláról írt. A bírák látták ugyan, hogy imitációval van dolguk, mégis neki ítelték az első díjat, abban a hitben, hogy a vers a jelenkori török politika ravasz allegóriáját rejti (holott valójában egy természetfilm ihlette, melyet Yildirim a televízióban látott).

Yildirim anyja büszke volt rá, hogy költő van a családban, s nógatta a fiát, hogy írjon még. Yildirim mindaddig a természethez vonzódott, ha csak tehetette, kijárt a szabadba, ám ettől fogva figyelme a városi élet felé fordult, stílusát Nazim Hikmethez igazította, túllépve a Magas Porta letűnt, dicső dalnokain. Anyjára ez nem tett mély benyomást, így aztán Yildirim félretolta a lantot, otthagya az iskolát, és munkát vállalt nagybátyja export-import kereskedésében. Ám az apró korty a sikerből és a múzsa csókja nem múlt el nyomtalanul: Yildirim a munkaidő nagy részét élesen metszett, modernista versek csiszolásával töltötte, míg a szállítólevelek ott hányódtak a könyökénél. Hogy kétségbeesett nővére ne érezze naplopónak a fiát, s hogy ő maga megszabaduljon a hasznavehetetlen munkaerőtől, Yildirim nagybátyja egy kisebb könyvkiadóhoz fordult, s nem csekély összeget helyezett letétbe azért, hogy 2500 példányban legyártsák a tehetséges ifjú költő verseinek karcsú első kiadását.

Egyetlen példányt adtak el belőle.

Yildirim anyja még csak nem is vásárolt a kötetből, abban bízva, hogy talán kap egyet a fiától vagy a bátyjától (akinek eszébe sem jutott tisztázni a szerzői példányok kérdését a gyorsan összezapott szerződésben), ám erre egyikük sem érezte kötelezve magát. Yildirimet lesújtotta az elmaradt siker; arra a következtetésre jutott, hogy a kudarc oka a török nyelvű költészet iránti érdektelenség, s elhatározta, hogy angoltudását tökéletesítendő a Brit-szigetekre utazik.

A BÍÉL rendszeres olvasói most nyilván azt kérdezik, miért foglalkozunk Yildirim Kemallal. Egy megjelent könyvből eladott egyetlen példány végtére is komoly siker ahhoz képest, amiről eddigi bejegyzéseink zöme tanúskodik. A MOBY DICK első kiadásából mindössze pár tucat példány kelt el, az ÜVÖLTŐ SZELEK-ből még annyi sem. De szomorúan kell bevallanunk, hogy az illető, aki megvásárolta Yildirim verseskötetét, abban a hitben tette, hogy a könyvet a Hacettepe futballklub hasonnevű támadó középpályása írta. Mikor rájött a tévedésére, a vevő – egy nyolcvanéves ankarai – darabokra tépte a könyvet, s néhány héten át Yildirim egy-egy versébe csomagolta ebédre szánt kebabját.

Ám ennek nincs jelentősége. Esténként, amikor Yildirim salátát tölt a pitába, s fokhagymaszószot fecskendez a grillcsirkére, arra az egy árva emberre gondol, aki most, valahol messze Diyarbakirban vagy Batmanban, Erzurumban vagy Vanban, Fenerben vagy Cihangirban, az ő művét olvassa, és a mennyekben érzi magát.

10. Wendy Wennig

Szikár, inas próza. Feszesen írni, mint a felajzott íj. Behatárolt szókészlet, csupasz mondat. Ezek voltak Wendy Wennig bálványai. Wendy egy kreatívírás-tanfolyamon oktatott, melyet olyan ifjak látogattak, akik csak arról írtak, amit ismertek, más tájakra nemigen kalandoztak. Exnejjel és iszákossággal megvert kárposok, bútorfényező és vasbolni eladók történetei. Egyetlen szó sem hangozhatott el hiába Wendy műhelyében. A mesternél a lapon üresen maradt felületért járt a piros pont.

Wendy mint nő a röppentyűstílusban gúnyolódó, epés kritikusokra bukott. Arra a fajtára, amelynek szemében minden szó számít. Wendy nem bízott azokban, akik örömeiket lelik a nyelvben. Kidobta a szinonimaszótárt, amit a nagypjától kapott ajándékba. Még csak nem is az újrahasznosító kukába dobta. Nem bízott a szójátékokban, kerülte az alliterációt, borzadt a metaforától. A jellemfejlesztés az ő szemében nem volt más, mint rideg pszichológia. Sötétebb pillanataiban Wendy azt gondolta, hogy Hemingway túlon túl csodálja a saját portékáját, Richard Fordot meg kimondottan barokkosnak találta. David Foster Wallace-től egyenesen kiütést kapott. Néha benézett a szemetes-kukába, a káposztatorzsák és a kávézacc közé, figyelte, hogyan rothad el a szótára, s ádáz örömet lelt a lassú pusztulásban.

Wendy Wennig nem szűkölködött jó nevű elődökben. Ezra Pound borotvájára és piros tollára gondolt, amellyel az *ÁTOKFÖLDJÉ*-t munkába vette, vagy Gordon Lishre, amint rövidre igazítja Carver frizuráját. Nem, tévedésről szó sem lehet: hiába szaporodtak a szerzői szándékot helyreállító vagy megálmodó, csonkítatlan kiadások, neki nem volt kétsége afelől, hogy Eliot verse vagy a *MIRŐL BESZÉLÜNK, HA A SZERELEMÉRŐL BESZÉLÜNK* a kíméletlen szerkesztés nélkül korántsem volna olyan hatásos.

Wendy hosszú éveken át írta nagy regényét a háború utáni amerikai életről. De aztán be kellett látnia, hogy elvesztette uralmát a *VÉNUSZ ÁTVONUL* fölött, s most végre rájött, mi a teendő. Meg kell ölnie a csecsemőt.

Főzött egy adag kávé, leült, és nekilátott a szerkesztésnek. A finomításnak. A húzásnak. A főnév a bajtársunk, az ige a paripánk, a jelző és a határozó az ellenségünk. Minden melléknevet kidobott a könyvéből. Mikor elkészült, visszalapozott az elejére, és újra kezdte az egészet. Most a díszítőelemeken volt a sor. Metafora, hasonlat, szimbólum. Mind megszenvedte a kést. Egynek sem irgalmazott. Az ő érdekük az operáció, Wendy tudta jól. Néha egy egész napot szánt egyetlen mondatra, máskor az éjszaka kellős közepén ugrott ki az ágyból, hogy lefirkantson egy kifejezést, amely kevesebb szótagból áll. Csak semmi zsír.

Könyvelést vezetett arról, hány szót hajít ki naponta. Ahogy csökkent a szám, úgy lett egyre eltökéltebb.

Az a rögeszméje támadt, hogy Emily Dickinson szószátyár, Lydia Davis lazán tartja a gyepelőt. Wennig stílusa sem volt eredendően tömör, túllátott a maga kis környezetén, és álmában sem gondolta, hogy szűk vásznon dolgozik. Nem volt miniatúrafestő, sem minimalista, egyszerűen csak meg volt győződve róla, hogy ha végső lényegükre csupaszítja a szavakat, akkor felszabadítja a bennük rejlő erőt, és annál hatalmasabb történetet tud elmondani, minél kisebb papírpusztítást végez.

Teltek-múltak a hónapok, s ő figyelte, ahogy ezeroldalas eposza kisregénnyé, majd elbeszéléssé zsugorodik. Filmszinopszis lett belőle, majd eltűnt az is. Prózavers. De még mindig túl sok a zsír. Amíg nem tökéletes, addig nem engedheti, hogy műve napvilágot lásson.

Aztán egy hajnalon, virradat felé, feketekávéval és faszenes cigarettával átvészelt hosszú, gyötrelmes éjszaka után, végre célhoz ért. Hátradőlt, benyomta a *print* gombot, hallgatta, ahogy surrog a gép, majd szemügyre vette a mesterművét. Egyetlen, tökéletesen üres papírlap volt.

11. Maxwell Loeb

Ha szemügyre veszik a beatnemzedék tagjairól készült felvételeket, a költők, drogosok s a hozzájuk csapódott élősdiék közt, valahol Ginsberg szakálla és Burroughs alapja mögött, amint Kerouac válla fölé hajol, vagy töprengő arccal bámulja Neal Cassadyt, fölfedeznek egy embert, akit nem jelöl fölirat, s egyetlen kutató sem képes azonosítani. Ez az alak szinte bizonyosan Maxwell Loeb.

Maxwell (mindig ragaszkodott hozzá, hogy családnevét *lúbnak* ejtsék, ami aligha tette őt rokonszenvesse) 1928-ban született egy tágas felső-West Side-i lakótömbben, pszichoanalitikus házaspár gyermekeként (egyikük freudista volt, a másik jungiánus). Miután feltűnés nélkül kijárta az iskoláit, 1942-ben önként jelentkezett a hadseregbe, ám a toborzótiszt kikacagta, és szégyenszemre kiebrudalta az épületből; ez a tapasztalat tette lázadóvá, aki az ellenkultúra híveként, mint hipszter vagy hippy, egy életen át packázik a hatalommal.

Mínthogy ifjúságát az ötvenes évek New Yorkjában töltötte, Maxwell Loeb kivette részét az áldott aranykorból. Akciófestészetet művelt, *be-bop*ot játszott, dzsesszt rögtönzött. Benzedrint köpködött, meszkalint rágcsált, fetrengett a kiömlő whiskyben, mozgalmi dalokat kántált. Szülei Buick Rivieráját vezetve többször is fölvette a stopos Jack Kerouacot, és sárgult az irigységtől, ahányszor csak Herbert Hunckle fölbukkant; megjárta Tangert, ahol bokorugró szerelésben táncot lejtett Allen Ginsberg előtt. Láttá nemzedéke legjobb elméit álomba merülni a klozetben, és hinni kezdte, hogy az ember első gondolata mindig a legjobb gondolat.

Sajnos Maxwell első gondolatai rendre a *hamentaschen*, a vagdalt heringsaláta és a fiatal nők belső könyökhajlata körül forogtak (ritka fixáció, amit szülei kétségkívül érdekesnek találtak volna). William Carlos Williams vagy Gary Snyder kezén talán ígéretes nyersanyag lett volna mindez, ám Maxwell, mint kiderült, nemigen könyített a költészethez (Ginsberg fanyalgása, ahogyan „*a sárga reggelben halandzsa-stanzákká változó*”^{*} varázsigéket fogadja az ŰVÖLTÉS-ben, talán Loeb művére, A SKARLÁTVÖRÖS ZUHANYOZÓ-ra utal).

Mentora intésével mit sem törődve Maxwell folytatta az írást, töményen, terjengősen, s látnia kellett, hogy íróként ugyan nem terem neki babér, de a sebesség, amellyel gépelni tud, sokak tetszését elnyeri. A beatnikek lázas környezetében ez figyelemre méltó adottságnak számított, s Maxwell hamarosan egy külön bejáratú kultusz oltárán találta magát, melyet a Remington No. 5 és a Hermes 3000 imádása tartott össze. Loebnak az a képessége, hogy az efféle gépeken százharmincnál több szót kopogjon le percenként, azonos arányban szerzett neki irigyeket és hódolókat.

Maxwell úgy vélte, hogy Truman Capote kritikája – „*ez nem írás, ez gépelés*” – az ő művét illeti, nem pedig az ÚTON-t, és bóknak tekintette. Hiába múlt az idő, hiába, hogy társai mind meghaltak, hazaköltöztek, hogy az anyjuk pénzén éljenek, nyomuk veszett Katmanduban, vagy kapaszkodni kezdtek a számlélétrán, és díjakat fogadtak el, Loeb

* Orbán Ottó fordítása.

rendületlenül verte a gépet, s csak a mind kimerítőbb loholás, hogy írógépszalagot szerezzen, lassította le valamelyest. Jön majd a nap, amikor az utolsó szalagot is kivonják a forgalomból, s azon a napon Maxwell Loeb is kénytelen lesz kivonni magát az alkotás démonának hatalmából.

12. Martin Burscough

Úgy tartják, minden író pályafutása kudarcba torkollik. Martin Burscough, a költő, kétszeresen is szálamokra méltó, hiszen az ő pályája kudarcral kezdődött.

Martint, akinek egyhangú és kevésbé látványos élete a bankszektor szolgáltató ágazatában telt, viszonylag idős korban érintette meg a múzsa; egy délután, amikor a konyhaablak párkányán álló rádióból halkán szivárgott a *Poetry Please* adása, megpillantott egy féllábú galambot, amint hátsó udvara pázsitján szökdécsel. E két körülmény nem várt egybeesése ütött rajta sebet a költészetnek (ahogy talán Auden mondaná), s hívta életre első versét, A GALAMB-OT.

Ceruzával gyorsan lefirkantotta, majd előásta egykor vadonatúj IBM Selectricjét, s gondosan legépelte. Az eredményt kielégítőnek találta, így aztán maga elé képzelte kedvenc madarait, s megírta előbb A VADRÉCÉ-T („*Ó, te zöld koronás / Ura a folyamágyrak...*”), majd A VEREB-et és A SIRÁLY-T. Miután ily módon kimerítette az ismerős madarak körét, a helyi kölcsönkönyvtár felé vette útját, hogy föllapozza az *Observers*-köteteket; ott pillantotta meg a hirdetést, amely a helyi írók klubjába toborzott tagokat.

Egy hétre rá betoppant a gyűlésre, de látnia kellett, hogy a szertartásos teázás és süteményfogyasztás már véget ért („*Szerte az elürrült / Tálcan az árva morzsák...*” – így kezdődött a vers, amelyben az eseményt megörökítette). Az egyetlen személy, aki még az épületben tartózkodott (nem költőtárs, csak a könyvtáros hölgy), azzal a szomorú hírrel lepte meg Martint, hogy a csekély érdeklődésre való tekintettel a kör éppen most jelentette be föloszlását. Ugyanakkor megmutatta a polcot, ahol egy kazal prospektus, szórólap és rosszul fénymászolt A4-es plakát a közelben tartandó költői rendezvényeket reklámozta, s elmondta neki, hogyan jut el a helyszínekre.

A kocka el volt vetve. Martin fölmarkolta a hirdetményeket, és megkezdte zarándoklatát. Elnézte a busz indulását, amely az első nyilvános estre röpítette volna; ott aztán addig zaklatta a fejvesztve szaladgáló rendezőt, amíg őt is a programba iktatta, de neve csak a lista legaljára került. „Majd legközelebb...” – sajnálkozott végül a hölgy. Második alkalommal előre nem látható okok miatt törölték a rimmingtoni 6.38-as járatot, s mire megérkezett, már csak a hátát látta a sörözőbe igyekvő költők kis csapatának, akik ügyet sem vetettek rá. Harmadik alkalommal a rendezvény maradt el, negyedszerre pedig a vonatpótló busz személyzete esküdött össze, hogy késleltesse.

Ettől fogva tágabb körben kalandozott, kisebb kaliberű verselők rendezvényeit sem vetve meg, de csak egy nyugdíjasbérlet és egy könnyű kismotor állt a rendelkezésére, ez azonban alkalmatlannak látszott a mai profi költők sajátos céljaira. Útitervei mind bonyolultabb és homályosabb formát öltöttek, s hogy eljusson Timperleyből Tal-y-Bontba, Yate-ből Yelvertonba vagy Ormskirkből Ottery St. Marybe, Martin sorra kipróbálta az Arrivát, a Greater Angliát, a Stagecoachot, a Plusbust, a Onetrainst, a National Expresst és a Transport for Londont, de sohasem tapasztalt egyebet, mint hogy elgáncsolják minden áldott alkalommal.

Elvergődött még a Latitude-ra is, de csak azért, hogy az esőtől fölázott talajon, az elhagyott sátrak és a szertedobált sörösdobozok közt megpillantsa a kigyózó föliratot, mely a „világ legkisebb költői fesztiválját” hirdeti. A helyszínre érve még arra sem nyílt alkalma, hogy vitassa vagy megerősítse ezt az állítást, mivel nemhogy költőt, de közel s távol egyetlen embert sem talált a kihalt faluvégi legelőn.

Ezért ha önök brit földön élnek és a tömegközlekedést választják, tartsák jól nyitva a szemüket; ha pedig meglátnak egy embert teásflaskával, lottyadt banánnal, amint gépiratokkal tömött tescós nejlonszatyrot cipel, és idegesen nézegeti a karóráját meg a menetrendet, álljanak meg, s hajtsanak fejet előtte tisztelettel.

13. Ernst Bellmer

„Minden emberben ott rejlik egy könyv” – hallani lépten-nyomon a közhelyet, amely akár igaz, akár nem, Ernst Bellmer esetében különös módon vált valóra.

Bellmer Bécsben született 1875-ben; fogadós fia volt, aki önművelésre kényszerülve mohón elolvasott mindent, amit a vendégek szertehagytak apja műintézetében. Tárcaikat és háromkötetes regényeket, olcsó rémirodalmat és a „sárga nyomda” termékeit, népkönyvet, kalendáriumot és rölapot válogatás nélkül falt föl a tekintetével. Tizennyolc éves korára eleget fogyasztott ahhoz, hogy elkezdje a termelést, s a rá következő évek során mintegy ötven történetet írt össze (jobbára közvetlen megfigyelésen alapuló *vignette*-eket a bécsi kispolgárok életéről), meg egy széles sodrú fejlődésregényt *DER MANN OHNE HÄNDE* címmel, amely egy alsó középosztálybeli bécsi kocsmárosivadék életét kíséri végig, keserves küzdelmeit azért, hogy művésszé váljék.

Hanem Ernst maga is keservesen küzdött, de nem azon kesergett, hogy rendre kudarcot vall, amikor írásai tömkelegét el akarja helyezni egy-egy kiadónál. Ernstet mélyen, legbelül gyötörte valami, de nem a jól ismert grafomán kényszer, mely az élet minden mozzanatát, érzését és gondolatát azon melegében szavakba öntené, sem pedig az a magasabb rendű vágy, hogy úgy formálja át és rögzítse mindezt, hogy beleölti egy többé-kevésbé hihető elbeszélés szövetébe. Nem, Ernst nem ilyen köznapi gondokkal küzdött: Ernst Bellmer bibliofág volt. Ernst szemében a művészi aktus nem volt teljes anélkül, hogy szavait, miután papírra vetette, föl ne falta volna.

A bibliofágia rendkívül ritka betegség; a gyakorló klinikai orvosok zöme még a pusztá létezését is kétségbe vonja, és a szót inkább metaforaként, mint szó szerinti patológikus értelmében használják. Ám Ernst esetében, akit nemcsak ez a különös lelki kényszer gyötört, hanem a sorvasztó gyomorhaj is, amely vele jár, a kór nagyon is valóságos volt.

Apja egyik törzsvendége beajánlotta őt Wilhelm Fliesshez, ám az orvos Ernst állapotát nem találta elég érdekesnek (vagy inkább jövedelmezőnek), ezért elküldte barátja és kollégája, Freud rendelőjébe (aki az esetről készített tanulmányát, *A KÖNYVEVŐ* címen, belefoglalta a *HÁROM ESSZÉ A SZEXUALITÁS ELMÉLETÉRŐL* egyik korai változatába, de a kiadói arra kérték, dobja ki, mert az olvasók egy szavát sem hinnék); Freud később maga is továbbpasszolta a beteget Friedrich Loebnak (Maxwell nagyapjának), akihez aztán hosszan tartó, de végső fokon sikertelen analízisbe járt, míg hetvenöt évesen, tintamérgezésben meg nem halt.

De a legszomorúbb, hogy Bellmernek a századvégi Bécs köldöke alá hatoló, döbbenetes mélyfúrásai immár aligha kerülnek napvilágra; mert jóllehet nemrégiben hírét

vettük, hogy néhány elszánt tudós alászállt az osztrák főváros csatornarendszerébe, hogy a kéziratok maradványai után kutasson, oda semmiképp sem követhetjük őket; át kell hát engednünk Ernst művét a pusztulásnak, ami egy napon, semmi kétség, közös sorsa lesz valamennyi könyvnek.

Jónás Tamás

TEKOAI JEGYZET

A nyugtalanság szimmetrikusan néma.
A szél se fújja szét, eső se mossa.
Boldogság húzza szorosabbra néha.
Rácsain gondolkodás a rozsdá.
Felhőkarcoló, tetőtől talpig,
a vöröslő szemek jelzőlámpája
tudatja éggel, földdel, hogy haragszik
a nyugalomra, régi önmagára.
Kegyelmes történet, kopogj az égre!
Rombold le holnap végleg. Ma még ne!
Az elesettek jegyzetfüzetébe
hadd írjak még verset, ellenállót.
Ha borzasztó megváltás történne.
Legyen a felejtés a szertemállóbb.

SZEGEDI, DE ÓSZ

Térdelő föld a vetkőző esőben.
Ágyam körül feszült nászéjszakád.
Kilincs incselkedik a gyenge nővel.
Ujjammal érzem szemed vérszagát.

Papucs fölött megszegyenül a szoknya.
Továbbrendezhetetlen rend vagyunk.
Jövőnek hitt gyom nőtt minden sarokba.
A pusztulás kedves és életunt.

„A TÖRTÉNELEM KEREKE GYORSABBAN FORGOTT, MINT AHOGY AZ ÉN TOLLAM HALADT” (II)

Kornai Jánossal Tardos Károly beszélget

Az átmenet genezise

– *Lépünk át az akadémiai elmélet világából a gyakorlat világába. A rendszerváltásról és az átmenet gazdaságelméletéről és gazdaságpolitikájáról szólva: mennyiben ért meglepetésként a szocialista gazdaságok összeomlása?*

– Az a tény, hogy az összeomlás előbb-utóbb be fog következni, nem okozott meglepetést. Minden írásom, amely a klasszikus sztálini rendszertől eltávolodó, posztstálini reformkísérletekről szól, azt bizonygatta, hogy ez egy inkoherens, ellentmondásokkal teli rendszer, akkora belső feszültségekkel, amelyek nem tarthatók fenn hosszú ideig. Szemem láttára zajlott le az erózió; olyan közgazdászok, akik őszinte hívói voltak a szocializmusnak, sorra elfordultak tőle. Nagy élményem volt, hogy találkoztam Moszkvában a 80-as évek közepén Jegor Gajdarral, aki a Szovjetunió összeomlása után miniszterelnök lett, és aki találkozásunk idején még a *Kommunist* című folyóirat szerkesztője és Gorbacsov egyik tanácsadója volt. Azt gondolta volna az ember, hogy Gajdar olyanvalaki, aki mélyen hisz a kommunizmus eszméjében, és fenn akarja tartani a szovjet rendszert. A szállodai szobánkban látogatott meg, és mutogatással azt javasolta: ne itt folytassuk a beszélgetést, hanem menjünk ki az utcára. A szállodai szobát bizonyára lehallgatják. Gajdar nagyon másnak bizonyult ebben a beszélgetésben, mint amire számítottam. Mélyen kiábrándult a szocializmusból, és kereste az intellektuális fogódzókat.

Eszmetársi és baráti kapcsolat alakult ki közöttünk. Sokszor hivatkoztam munkáimra, többször találkoztunk. Itt jegyzem meg lábjegyzetként, a GONDOLATOK A KAPITALIZMUSRÓL megjelent oroszul is, mégpedig az ő intézete, amelyet halála után Gajdar Intézetnek neveztek el, vállalkozott a kiadásra.

Tehát érzékeltem az eróziót. Ám ellentétben azokkal, akik azt mondják, hogy ők bezzeg megmondták, hogy mikor jön az összeomlás, én nem állítanám magamról ugyanezt. Nem tudtam volna előre megjósolni, hogy mikor következik majd be a fordulat.

A rendszer nem azért omlott össze, mert a gazdaság állapotát nem bírták elviselni az emberek, és fellázadtak. Vagy ahogy manapság szokták mondani: nem azért, mert a rendszer csődöt mondott. Az összeomlásnak több oka volt, közrejátszottak benne politikai, katonai, gazdasági és társadalmi tényezők. És az, hogy e különböző tényezők hatásainak konstellációja pontosan mikor vezet drámai összeomláshoz, szerintem nem jósolható meg.

– *Tehát több tényező eredménye volt az összeomlás.*

– Igen, de ezen belül elsődlegesnek azt a jelenséget tartom, amit a Gajdar-találkozás jelképezhetne.

Valószínűleg azelőtt is fölényben voltak az amerikaiak, de nem az a kulcskérdés, hogy Reagan rátett még két lapáttal a fegyverkezésre – van ugyanis olyan amerikai elmélet,

hogyan tulajdonképpen Reagan buktatta meg a szocializmust. Ennél erősebb hatása volt annak, hogy a politikai rendőrség, a KGB vezetői és helyi munkatársai kezdtek arról írni, hogy az emberek meg vannak zavarodva. Amikor egy olyan magas pozícióban lévő bizalmas tanácsadó, mint Gajdar, azt érzi: hát itt a vég, akkor már valóban itt van. Szerintem akkor került sor az összeomlásra, amikor a szocialista rendszer uralkodó rétegének hite a saját rendszerében, elhivatottságában, a szocializmus fölényében, uralmuk legitimitásában megrendült. Nem tudtam volna megmondani az összeomlás időpontját, mert nem tudtam, senki sem tudhatta, hogy hány Gajdar van az országban és a tágabban értelmezett szovjet birodalomban.

Persze nem mindenki ért egyet ezzel a nézettel; vannak, akik egész mással magyarázzák az összeomlást. Például azzal, hogy ekkor már igen erős volt az ellenzéki mozgalmak, a disszidensek nyomása; Szaharov, Szolzsenyicin, Havel és az ellenállás többi hőse buktatta meg a szovjet rendszert. Bizonyára ez is fontos szerepet játszott. A magam részéről azonban úgy vélem, hogy ez a valamikor kemény rendszer belülről összelottyadt, mert csalódottan elfordultak tőle egykor lelkes hívei.

Ez egyébként fontos és aktuális tanulság. Nem csak nyílt ellenállástól eshet szét egy erőszakos, represszív rezsim. A belső erózió is eljuttathatja addig a pontig, amely után már nem képes tovább uralkodni. A rezsim akkor kerül a felbomlást hozó végállapotba, amikor a saját emberei sem állnak ki mellette.

INDULATOS RÖPIRAT

– *Amikor elérkezett az átmenet kezdete, akkor jó néhányan megfogalmaztak koncepciókat arra vonatkozóan, hogy milyen módon lehetne legjobban áttérni a kapitalista piacgazdaságra. Te az elsők között írtál egy komoly munkát INDULATOS RÖPIRAT A GAZDASÁGI ÁTMENET ÜGYÉBEN címmel. Hogyan foglalnád össze az álláspontodat, és az miben tért el másokétól?*

– Az INDULATOS RÖPIRAT volt az első könyv, amelyik e témában megjelent. Nem az első megszólalás, de az első könyv. Nem sokkal később nyugati szerzők további könyveket publikáltak.

– *A magyar kiadás '89-ben jelent meg?*

– Igen, '89-ben.

– *És az angol?*

– Az angol '90-ben jött ki. De persze ez az egy év is számít. Úgy kell elképzelni ezeket a hónapokat, hogy én ekkor ingáztam Budapest és Amerika között. Az INDULATOS RÖPIRAT-ot Budapesten írtam, de még a közvetlen visszhang lecsengése előtt már kint voltam Amerikában. Sok olyan emberrel találkoztam személyesen, akik rövidesen hangadóvá lettek a poszt szocialista átmenet ügyében és a nyugati közvélemény tájékoztatásában. Hogy néhány nevet említsek: Jeffrey Sachs, Olivier Blanchard, Larry Summers, Stanley Fischer akkor még valamennyien Cambridge-ben voltak a közgazdaságtan professzorai. Gondolj arra, hogy Cambridge-ben található a Harvard és az MIT, és ennek a szellemi akadémiái közösségnek a tagjai gyakran összejárnak. Meghívtak az IMF-hez előadást tartani az átmenet problémájáról, találkoztam a Világbank vezető közgazdászaival. A Világbank tanácsadóként foglalkoztatott talán egy éven át.

– *Ekkor alakult ki a „washingtoni konszenzus”?*

– Igen is, meg nem is. A „washingtoni konszenzus” kifejezést John Williamson amerikai közgazdász használta először. Tíz pontban foglalta össze azokat a gazdaságpolitikai ajánlásokat, amelyek a washingtoni székhelyű nemzetközi szervezetek közgazdászai körében elfogadottnak tekinthetők. (Figyelem, John Williamson nem tévesztendő

össze Oliver Williamsonnal, a Nobel-díjas institucionalista közgazdással.) John Williamson eredeti fogalmazványa, amelyet tudomásom szerint 1989-ban nyújtott be egy megbeszélésre, kifejezetten a Latin-Amerikában végbemenő intézményi átalakulásokra vonatkozott. Eredetileg az ő dokumentumában megfogalmazott ajánlások egyáltalán nem foglalkoztak a szocialista rendszer felbomlását követő transzformációval. A Latin-Amerikában szerzett tapasztalatok és a Williamson írását követő első viták nyilván hatást gyakoroltak számos olyan nyugati közgazdászra, aki aztán szerepet vállalt tanácsadóként, elemzőként, tévékommentátorként a kelet-európai átmenet ügyeiben.

Ami mármost a mi beszélgetésünk témáját illeti, itt szó sem volt igazi konszenzusról. Ellenkezőleg, alapvető kérdésekben éles viták folytak az ügy iránt érdeklődő nyugati közgazdászok között. Voltak persze kérdések, amelyekben teljes vagy majdnem teljes volt az egyetértés. Ám ez sem úgy alakult ki, hogy valaki megírt volna egy dokumentumot, azt megvitatták volna, majd közös elhatározásra jutottak. Sokan sokféle helyen jöttek össze, vitatkoztak egymással. Vitatkoztunk, mert nem is egy ilyesféle beszélgetésben, értekezleten, konferencián én is részt vettem. Zártkörű beszélgetések és nyilvános megszólalások nyomán jutott ez a laza csoportosulás részleges egyetértésre – miközben újra és újra felszínre kerültek a nézetkülönbségek, újra és újra kitértek az intellektuális csaták.

Jeffrey Sachs, e csoportosulás egyik vezető alakja elolvasta az INDULATOS RÖPIRAT első angol nyersfordítását, és részletesen hozzászólt, sok figyelemre méltó tanácsot adott, amelyek egy részét elfogadtam, más részét nem. Sachsszal közösen rendeztünk egy konferenciát Helsinkiben a posztoszocialista átmenetről. Mi állítottuk össze a meghívandók listáját. Rajtam kívül két magyar volt jelen: Bauer Tamás, aki később sok éven át az SZDSZ színeiben volt országgyűlési képviselő, most pedig a Demokratikus Koalíció alelnöke és Bod Péter Ákos, aki később az MDF tagja, az Antall-kormány minisztere, majd a Magyar Nemzeti Bank elnöke lett, most pedig egyetemi tanár. Több posztoszocialista országból jöttek a résztvevők; majdnem mindenkiből később miniszter vagy vezető pártpolitikus lett. Talán csak a két szervező, Sachs és én maradtunk az akadémiai világ keretei között.

A magam módján aktívan részt vettem ezekben a vitákban, nyomtatott művekkel, előadások tartásával és személyes beszélgetések formájában egyaránt. Az én szavaim is hatást gyakoroltak, és rám is hatottak a kollégák gondolatai.

– *Eszerint legalábbis interaktív viszonyban voltál a washingtoni konszenzussal.*

– Valóban, de nem tudom lemérni, hogy melyik gondolat kinek a szájából hangzott el először. A könyvem hazai hatását, így utólagosan, elsősorban abban látom, amit úgy mondanak angolul, hogy *to set the agenda*. Vagy hogy egy ma divatos kifejezést használjak: a könyv „tematizálta” a vitát Magyarországon. Heteken belül mintegy ötven recenzió és hozzászólás jelent meg az INDULATOS RÖPIRAT-ra Magyarországon. Ezek egy része dühösen elutasította az ajánlásaimat – igen, de történetesen azok is azokkal a témákkal kapcsolatban gurultak dühbe, amelyeket a RÖPIRAT tűzött napirendre. Azt persze nem állítom, hogy ha a könyvem nem jelenik meg, akkor ezek a témák nem merültek volna fel. Nyilván ezekben a hónapokban már sok embert foglalkoztattak ezek a problémák. Mindenesetre a könyvem csokorba gyűjtötte, áttekinthető rendbe rakta a témákat, és hozzáfűzte az én javaslataimat. Ez lendületet adott a polémiának; az egyiknek az jelentett könnyebbséget, hogy volt, akivel egyet lehetett érteni, a másiknak pedig az jelentett könnyebbséget, hogy volt, akibe bele lehetett rúgni.

Nagyon élénk korszak volt. Egyszer talán meg fogom írni, vagy egyszer majd lesz olyan kutató, aki meg akarná nézni az archívumomban összegyűjtött dokumentumaimat. Levelezést és telefonbeszélgetéseket folytattam a posztzocialista transzformációról olyanokkal, mint Milton Friedmann, Kenneth Arrow, Edmund Phelps, Martin Feldstein (Reagan elnök volt tanácsadója), Peter Murrell (aki az elsők között képviselte határozottan a „gradualista” szemléletet), továbbá Richard Musgrave (akit a *public finance* vezető tudósának tartottak). Hosszú személyes beszélgetésem volt Paul Samuelsonnal a könyvről. Figyelemre méltó, hogy mi volt az, ami nem tetszett neki: abban a könyvben az egykulcsos adó mellett szálltam síkra. Samuelson ezzel nem értett egyet. Érdekes ez mai füllel is.

– *És mi volt a nézőpontod konkrétan az átmenet legfontosabb kérdéseiről: főként a privatizációról, illetve a stabilizációról?*

– A stabilizációt illetően a gyors megoldás híve voltam, a privatizációban pedig a fokozatosságé. Ennek következtében az a kényelmetlenség ért, hogy a későbbi vitákban, amelyekben szerették a skatulyákat, és azt mondták, hogy vagy gradualista az ember, vagy a sokterápia híve, a hozzászólók szinte kivétel nélkül felületesek voltak az én elhelyezésemben. Ismét olyan helyzetbe kerültem, hogy vannak kész skatulyák, és én nem illek jól egyikbe sem. Egyes átalakulásokat illetően gradualista voltam, másokat illetően pedig sokterápiasta.

– *Mert a privatizációban gradualista voltál, és a stabilizációt illetően meg sokterápiasta.*

– Emiatt, sajnos, néhány írás (pl. Stanley Fischer egyik kiváló összefoglaló cikke) tévesen hivatkozik az álláspontomra. Sokaknak nem fért a fejébe, hogyan lehet valaki az egyik dologban ilyen, a másik dologban meg olyan. Egy későbbi munkámban egy példával illusztráltam az átalakulások sebességére vonatkozó véleményemet. Nincs értelmű megszabni, hogy mekkora legyen egy városban a közlekedés átlagsebessége. Nyilván más a gyalogos, más a biciklis és ismét más az autós vagy a földalatti sebessége. Eltérő sebességi korlátokat kell megszabni a különböző közlekedési folyamatoknak.

Visszatérve a 90-es évek kezdetére, a sokkal következetesebb és energikusabb stabilizáció mellett álltam ki. Meg voltam győződve arról, hogy az kevesebb társadalmi áldozattal járt volna, mint a folyamat elnyújtása. Itt egy kicsit hasonló helyzetben vagyok, mint amikor az imént az ANTI-EQUILIBRIUM kapcsán a műveim lehetséges hatásáról kérdezgettél. Nem tudom megmondani (és attól tartok, hogy lehetetlen megállapítani), vajon egy végbement történelmi folyamatra volt-e akár a legcsekélyebb hatása a könyvemnek, amely széles nyilvánosságot kapott, és tizenhét nyelven jelent meg. Lehet, hogy volt, de az is lehet, hogy nem volt.

Vegyük sorra, hogy melyik országban mi történt. Oroszországban sokterápiát alkalmaztak a stabilizációt illetően. Az akció történetesen éppen Gajdar nevéhez fűződik. Fogalmam sincs róla, hatott-e rá az én gondolatom, vagy inkább Jeffrey Sachs hasonló véleményére figyelt oda, vagy esetleg más okok készítették ennek a politikának az alkalmazására. Mindenesetre ezt tette. Utólag ezt sokan hervadhatatlan érdemének minősítik, mások viszont azt mondják, hogy mind a mai napig ez volt Oroszország történetének a legsötétebb pontja. Tehát nincs konszenzus az oroszországi sokterápia utólagos megítélésében.

A lengyelországi sokterápiát Balczerowicz nevéhez kötik. Jeffrey Sachs volt az egyik fő tanácsadója. A lengyel szakmai közvélemény egy része utólag is helyesnek tartja az akkor végrehajtott gyors stabilizációt, mások utólag is elítélik. A cseheknél is hasonló a történet.

Magyarországon nem fogadták el a RÖPIRAT-ban javasolt gyors „stabilizációs műtétet”. Fokozatosan építették le az inflációt. Akkor nem került sor a fiskális deficit radikális csökkentésére, sőt az inkább növekvő trendet mutatott.

– *Inkább csak a '95 utáni időszakban kezdődött meg az, amit stabilizációnak nevezhetünk.*

– A stabilizáció iszonyatosan elhúzódott. Nem tudom, hogy ez jó volt-e Magyarországnak vagy sem. Kétségtelen, hogy a társadalom megúsza ebben a dimenzióban a gyors megrázkódtatást. Ám még most sem fejeződött be az árrendszer rendberakása, még most is jelentős mértékűek az ártámogatások. Mind a mai napig nem jött rendbe a közforgalmú közlekedés díjszabása, az energia díjszabása, rendezetlen a mezőgazdasági támogatások ügye, tele vagyunk még mindig ártámogatásokkal, sőt mintha újra nőne az ártámogatások (és vele az ártorzítások) köre. Újabbban még fel is támadtak a régi bajok: kormányzati intézkedések újabb torzításokat visznek bele az árrendszerbe. Úgyhogy még mindig befejezetlen a feladat. Tegyük hozzá, vannak közgazdászok, akik utólag azt mondják: kár, hogy annak idején a kormányzat nem fogadta el a javaslatomat.

– *Ugyanakkor te magad, a Tíz évvel a RÖPIRAT ANGOL KIADÁSA MEGJELENÉSE UTÁN. A SZERZŐ ÖNÉRTÉKELÉSE című munkádban, amelyet 2000-ben írtál, érdekes módon kissé elfogadóbb voltál a lassabb stabilizációt illetően.*

– Ha egy javaslatot nem fogad el a politikai vezetés, akkor annyiban a javaslattevő is felelős, amennyiben nem tett meg mindent azért, hogy meggyőzze a politikai vezetést. Legyen minél kevesebb zűr, minél kevésbé éleződjenek ki a politikai feszültségek – ez volt a céljuk az átmenet irányítóinak. Ebben látok bizonyos politikai rációt. A közgazdaságilag kívánatos és a társadalompolitikailag kívánatos nem esik okvetlenül egybe. A fiskális politika, az árliberalizálás, a racionális piaci árrendszer kialakítása körüli inkonzisztencia ma is gyötör még bennünket.

– *Térjünk most át a privatizáció értékelésére.*

– A gyors privatizáció hívei, mind a nyugati tanácsadók, mind pedig az orosz és cseh gazdaságpolitikusok köreiben az úgynevezett „kuponos” privatizálás különböző változatait ajánlották. A kuponhoz ingyen jutnak hozzá az ország állampolgárai, és a kupon jogcímet ad a korábbi állami tulajdon megszerzésére. A kupon értékesíthető. Akinek sikerült olcsó pénzért sok kupont összeszedni, az egész gyárat vásárolhat meg. Több posztoszocialista országban, elsősorban Oroszországban és Csehországban megvalósult ez az elképzelés. Ma is folyik még a vita az akció értékeléséről. Számomra meggyőzőnek tűnik az érvelés, amely szerint ezzel vette kezdetét az orosz oligarchia kiépülése.

Magyarországon is felvetődtek hasonló elgondolások, de a parlament nem fogadta el. Egyetlen szektorban, a mezőgazdaságban vezettek be egy sajátos fajta kuponos eljárást; a mezőgazdasági jóvátétel keretében kárpótlási jegyeket kaptak az erre jogosultak. Sokan gondolják azt, hogy ez eléggé balul sikerült akció volt.

Ami a gazdaság egészét illeti, az állami tulajdon privatizálása fokozatosan, több lépésben ment végbe. Nem került sor az állami vagyon ingyenes osztogatására, hanem a vagyontárgyak zömét vételár ellenében eladták belföldi és külföldi vevőknek. Ennyiben a ténylegesen végbement folyamat hasonlít ahhoz, amit a RÖPIRAT javasolt. Eszem ágában sincs azt állítani, hogy azért volt országunkban fokozatos a privatizálás, mert Antall József és tanácsadói elolvasták az INDULATOS RÖPIRAT-ot, és utána kijelentették: Kornainak igaza van, majd ezt valósítjuk meg. Fogalmam sincs, hogyan zajlottak le ezek az események a magas döntési körök hivatali szobáiban. Antall Józseffel sosem találkoztam. Pénzügyminiszterét, Rabár Ferencet jól ismertem, beszéltem is vele az átmenet problémáiról; sok alapvető kérdésben egyetértettünk. Tegyük hozzá, hogy nem sokáig volt

pénzügyminiszter. Egyszóval nem tudom, hogy volt-e a munkámnak hatása a privatizációs stratégia megválasztására. Lehetséges, hogy ugyanaz a politikai ösztön, amely elzárkózott a radikális stabilizációtól, elzárkózott a radikális privatizációtól is. Antall és köre a lassú, nyugodt változások híve volt.

Egyébként ebben a kérdésben olyan álláspontot képviseltem, amelynek évszázados hagyománya van a magyar politikai gondolkodásban. Óvatosan kell előremenni. A „fontolva haladás” eszméje már az 1848 előtti reformvitákban is előkerült. Rám bizonyára hatást gyakorolt ez a magyar hagyomány és Széchenyi gondolatai. Ebben a kérdésben szemben álltam számos nyugati kollégámmal. Akiknek a nevét korábban említettem, kevés kivétellel a gyors privatizáció politikáját támogatták.

Az utólagos viták inkább arról szóltak, hogy a későbbi tulajdonosok bagóért meg tudtak szerezni hatalmas értékű állami vagyontárgyakat, esetleg korrupció útján jutottak hozzá, és a végén meggazdagodtak. Arról is vitáznak, vajon helyes volt-e megengedni, hogy akadálytalanul vásárolhassanak külföldi befektetők magyar állami vagyont. Háttérbe szorult az egykor sokat vitatott probléma, lassan vagy gyorsan kell-e véghezvinni a privatizációt.

A LEGFONTOSABB A TARTÓS NÖVEKEDÉS ÉS AZ 1995-ÖS STABILIZÁCIÓ

– A LEGFONTOSABB A TARTÓS NÖVEKEDÉS című írásod, amelyet '94-ben, fél évvel a makrogazdasági stabilizáció előtt publikáltál, óvatosságra intett az egyoldalú monetáris restriktiót illetően.

– Meglehetősen időszerű probléma ez ma is. Itt a makrogazdaságtan és a gyakorlati gazdaságpolitika határán vagyunk. Egyfelől létezik egy makroökonómiai elmélet, amelyet az egyetemen adnak elő. Amikor én a Harvardon kurzusokat vezettem az összehasonlító gazdaságtan témájában, az MIT-n Stanley Fischer és Olivier Blanchard kurzusokat vezetett a makroökonómiai elmélet témájában. Mindkettőjükből később az IMF *chief economist*-ja, vezető közgazdásza lett. Az új munkakörükben el kellett kezdeniük alkalmazni a tudásukat a gyakorlatban. Hogy ezt hogy kell helyesen csinálni, az a legnehezebb kérdések egyike. Nincsenek egyszerű szabályok; az elmélet által tisztázott általános elveket nem kell, nem szabad mindig pontosan azonos módon alkalmazni. Ez kissé olyan, mint amikor az ember először tankönyvből megismerkedik a KRESZ szabályaival, és tudja, hogy van jobbkéz-szabály, meg hogy piros lámpánál nem szabad átmenni, meg vannak sebességkorlátok és így tovább – majd bekerül az élő forgalomba. És utána újratanulja az egészet, kialakul a vezetői rutinja. Am még a rutinos vezetőknél is előfordul baleset, vagy azért, mert a másik okozza, vagy azért, mert ő maga a KRESZ ismerete és saját rutinja ellenére rosszul reagált a pillanatnyi közlekedési helyzetre.

Tehát azt tudom mondani, hogy a növekedés stimulálása és az ország tartós pénzügyi egyensúlyának biztosítása és ezen belül a pillanatnyi pénzügyi egyensúly megteremtése (tehát nemcsak az, hogy tartósan fenntartható-e az egyensúly, hanem hogy a jövő héten ne mondjon csődöt az állam), ezeknek az egymásnak ellentmondó követelményeknek az összeegyeztetése – ez olyan művészet, amely nem vezethető le pusztán a makroökonómia egyenletrendszeréből. Vezetői rutin kell hozzá, meg jó ösztönök. Ha már elindultam, és a lámpa menet közben váltott sárgára, akkor esetleg nem visszafelé tolatok a startvonalra, hanem rálépek a gázra, és igyekszem gyorsan átmenni, bár tudom, hogy ez kockázatos. A gázra taposás esetleg erősíti az ütközés sebességét, ha mégis bekövetkezne a baleset.

Nem tudom, hogy világosan érzékeltettem-e: ha valaki közel lép a gazdaságpolitikához, akkor az, amit az ember márciusban ír, nem biztos, hogy tartható lesz áprilisban

is. Itt hetenként változhat a helyzet, már csak azért is, mert a külvilág is bizonytalan. Ezt el kellett mondanom, hogy érthető legyen, miért oly nehéz egy tizennyolc évvel ezelőtti egy napilap számára frott cikkemet ma értékelni. Mégis kijelenthetem: abból, amit ebben a hosszú cikkemben, A LEGFONTOSABB A TARTÓS NÖVEKEDÉS-ben írtam, semmit nem vonnék vissza. Helyénvaló írásnak tartom, mai szemmel tekintve is. Megemlítem, hogy 1998-ban készült egy könyv a tiszteletemre a 70. születésnapom alkalmából, PLANNING, SHORTAGE, AND TRANSFORMATION. ESSAYS IN THE HONOR OF JÁNOS KORNAI címmel; a kötethez Robert Solow, a modern makroökonómia egyik legnagyobb mestere is hozzájárult egy cikkel. Történetesen éppen az említett cikkem kommentálását választotta témának. Meggyőzőnek tartotta az érvelésemet. Kiemelte, hogy írásom józanul, reálisan foglalt állást. Fenntartom azt, hogy a legfontosabb a tartós növekedés – és itt a beszélgetés közben, élőszóban próbálom hangsúlyozni, kiemelni a tartós jelzőt. A tartós növekedés kedvéért szabad ideiglenesen pénzügyi kockázatokat is vállalni. Ettől igaz lehet az, hogy amikor a cikk megjelent, már sűrűsödtek a felhők. Hétről hétre rosszabbak és rosszabbak lettek a magyar gazdasági mutatók, és egyre inkább arra kellett figyelni, hogy rendben van, kívánatos a tartós növekedés, de most valamit gyorsan tenni kell a pénzügyi egyensúlyért, mert különben bekövetkezik a katasztrófa. Néhány hónappal a cikk megjelenése után már annyira romlott a helyzet, hogy akkor már nem lett volna helyes további kockázatot vállalni a tartós növekedés érdekében.

– *Ekkor tört ki a mexikói válság.*

– Ekkor robbantak egymás után a latin-amerikai válságok. És egyre inkább megrendült a bizalom Magyarország iránt is, gyorsan kellett tenni valamit. Tehát miközben igaz, hogy legfontosabb a tartós növekedés, aközben igaz lehet az is, hogy a pillanatnyi kockázat, a nagyobb pénzügyi egyensúlyvesztés és baj elkerülésére valami radikálisat kell tenni, aminek abban a pillanatban nem termelést növelő, hanem recessziós hatása is lehet.

Tehát én nem vagyok általában restriktíóellenes. Tudom, hogy bizonyos helyzetekben ez elkerülhetetlen. És általában híve vagyok annak, hogy tartósan rendben kell tartani a fizetési mérleget is és a fiskális mérleget is. Ezek örökké érvényes szabályok. De ahogy nincs állandó szabály arra, hogy a pillanatnyi közlekedési helyzetben egy adott keresztezésben a kuplung, a gáz, a fék és a kormány milyen kombinációját kell alkalmazni, arra sincs állandó szabály, hogy melyik pillanatban milyen gazdaságpolitikai lépéskombinációra van szükség. Azt az adott pillanatban kell eldönteni.

A Bokros-program jókor jött, és az első naptól kezdve kiálltam mellette. Egy vagy két nappal a program bevezetését követően rögtön televíziós interjútam adtam, amelyben teljes erővel érveltem a program mellett – pedig nem szokásom a tévében nyilatkozni. Bokros Lajos méltányolta ezt az állásfoglalást. Később, menet közben is több megszólalásomban támogattam a program megvalósítását. Utólag pedig írtam egy tanulmányt, amely adatok alapján számba vette a Bokros-csomag hatását, és elismerően értékelte az eredményeit. Cikkemnek az volt a címe, hogy KIIGAZÍTÁS RECESSZIÓ NÉLKÜL. Matolcsy György vitatkozott az írásommal. Talán láttad a cikkét.

– *Láttam, persze, KIIGAZÍTÁS RECESSZIÓVAL – ez volt a címe.*

– Matolcsy azt állította a Bokros-féle kiigazításról, hogy igenis recessziót idézett elő. Hibásan használta a „recesszió” fogalmát. Az általánosan elfogadott definíció szerint akkor beszélünk recesszióról, ha két egymást követő negyedévben csökken a GDP. Márpedig a Bokros-csomag nyomán nem ez történt; az csak a növekedés lassulásával

járt, de nem recesszióval. Ellentétben a Matolcsy által vezényelt, másfél évtizeddel későbbi kiigazítással, amely valóban recesszióhoz vezetett.

Nem értette meg írásaim mondanivalóját az, aki csökönyös és egyoldalú „növekedéspárti” közgazdászt lát bennem, aki nem tartja fontosnak a pénzügyi egyensúlyt. Mind a kettőt fontosnak tartom; mindig hangsúlyozom, hogy ezek gyakran egymással konfliktusban álló gazdaságpolitikai célok. Súlyos hibát követ el az, aki elkeni ezt a konfliktust. És az is, aki váltakozva mindig csak egy követelményt hirdet hangosan, megfelelkezve a másiktól. Csak az üljön a gazdaságpolitika kormánykereke elé, aki tisztában van mindkét feladat jelentőségével – és aki mestere a kormányzás nehéz mesterségének.

– *Vagy művészetének...*

– Ez művészet és tudomány; tudás kell hozzá, jó ösztönök, jó „ráérzés”. Persze e dilemmák közepette a sikeres kormányzás messzemenően politikai kérdés is. A siker függ attól is, hogy az adott gazdaságpolitikának mekkora támogatottsága van a kormányon belül, a parlamenten belül, az országon belül. És mennyire támogatja a külvilág. A Bokros-programot támogatta a nemzetközi pénzügyi világ. Nekem személy szerint nem sokkal a Bokros-program bevezetése előtt volt erről a kérdéstről egy beszélgetésem Stanley Fischerrel, aki akkor már Washingtonban dolgozott. A világ annak drukkolt, hogy sikerüljön a stabilizáció.

– *Ez idő tájt, 1995-től 2001-ig Surányi György felkérésére a Monetáris Tanács tagja voltál. Milyen tapasztalatokat szereztél ebben a munkakörben?*

– Ez a tapasztalat „kicsiben” némileg hasonlíthatott azokhoz az élményekhez, amelyeken az imént említett MIT-professzorok „nagyban” keresztülmentek, amikor az IMF-hez kerültek. Vagy hogy egy másik példát említsek, Larry Summersét, aki kollégám volt a Harvardon, majd később Bill Clinton pénzügyminisztere lett. Ők az egyetemi karrier után egy világszervezetben és a legnagyobb, leggazdagabb ország kormányában szereztek gyakorlati tapasztalatokat, amikor gazdaságpolitikai pozíciókba kerültek. Persze az összehasonlítás súlyosan aránytalan, több okból. Egy kis országban kerültem a gyakorlati döntéshozók közé. Nem én voltam a bankelnök, és nem én voltam a pénzügyminiszter. De mégis van valami halvány hasonlóság az említett nagy súlyú pozícióváltásokhoz. Tagja lettem a tanácsnak, amelynek joga és kötelessége volt stratégiai döntéseket hozni. Így néhány évre mégiscsak a gazdaságpolitikai irányítás, a kormányrúd közelébe kerültem. Izgalmas tapasztalat volt, mert az ember szembesíthette elméleti gondolatait a gyakorlattal.

A koraszülött jóléti állam

– *A jóléti állam, a nagy elosztórendszerek mindenütt nagy problémákkal küzdenek. Ha jól sejtem, ezek vizsgálatát tekintetted következő kutatási feladataid egyikének. Ez is rendszer, ez is rendszer-probléma.*

– Több minden készítetett a tanulmányozásukra. Az egyik az, amit említesz, hogy ezek rendszerek, igen, és akkor lehet őket jól megérteni, ha rendszerként nézzük őket. Továbbá még jobban meg lehet érteni, ha alrendszernek tekintjük őket, azaz belekalkuláljuk az elemzésbe, hogy adva van egy „nagy” rendszer, a szocialista vagy a kapitalista, vagy a kettő közötti átmenet időszaka, és azon belül helyezkednek el a jóléti szolgáltatások alrendszerei. És az a mód, ahogyan ezek összefüggnek a nagy rendszerrel – tehát mi a helye egy kvázi jóléti államnak a szocialista rendszeren belül, és mi a helye egy valóságos jóléti államnak a kapitalista rendszeren belül – ez az izgalmas módszertani kihívás a témában.

De volt egy másik szempont is, ez pedig az átmenet szakaszolásával függ össze. Sokan a tranzitológusok között, nevezzük őket így, úgy gondolták, bizonyos fokig joggal, hogy volt egy első fázis, amikor olyan kérdésekkel foglalkoztunk, mint a stabilizáció, árliberalizáció, privatizáció. Ezeket többé-kevésbé túljutott az átmenet. Ám akkor még mindig velünk maradtak a szocializmusból átvett örökség más elemei, amelyekhez addig nem nyúltak hozzá, mint a nyugdíjrendszer, az egészségügyi rendszer, az oktatásfinanszírozás, tehát azok a szolgáltatások, amelyeket a jóléti állam fogalomkörébe sorolunk. Most, a második szakaszban napirendre kerülnek ezek a problémák.

Engem pedig külön vonzott az, hogy mivel a szakmám az összehasonlító gazdaságtan, és mivel a tevékenységem egy részét Amerikában folytattam, szembesíthettem a szovjet és kelet-európai tapasztalatokat az amerikaiakkal. Ebben az időben már éles viták folytak arról, mit kell tenni az USA-ban a nyugdíjrendszerrel és az egészségügyi rendszerrel. Az előbb említettem Martin Feldstein nevét, neki is ez volt az egyik fő kutatási témája. Amartya Sen, a Nobel-díjas közgazdász-filozófus a mi tanszékünkön tanított. Sen elmélyült a kérdés filozófiai, etikai vonatkozásaiban. Indiából jött, meghatározó élménye volt a pusztító éhínség, a tömegnyomor, az analfabetizmus, írásai tükrözik az őszinte empátiát a szenvedők iránt. Inspiráló szellemi környezet vett körül, érdekes összehasonlítási lehetőségek adódtak.

Mindezek a tényezők együttesen motiváltak arra, hogy tevékenységem jelentős hányadát az egészségügyi szektor helyzetének tanulmányozására és ezen túlmenően a jóléti állam általános problémáinak átgondolására fordítsam. Nem a hajánál fogva előrangtatott téma volt ez, hanem olyan égető probléma, amely az egész világot foglalkoztatta.

– *Most is foglalkoznak vele...*

– Tehát itt vannak olyan világtrendek, amelyek miatt ez a legközelebbi évtizedek egyik kulcskérdése lesz.

Az átmenet értékelése

– *Hogyan értékeled történelmi távlatban a posztoszocialista átmenetet? A rendszerváltás óta több mint húsz év telt el. Magyarországon nem sikerült olyan látványosan felzárkózni a Nyugathoz, mint amennyire remélhettük mondjuk '90-ben. Egyrészt a keleti blokk egésze, a volt szocialista országok együttese sem zárkózott fel a remélt mértékben, másrészt Magyarország a többiekhez képest is lassabban fejlődött.*

– Összetett átalakulási folyamatok értékelésekor nem helyeslem azt, ha összefoglaló minősítéseket adunk: vagy siker, vagy kudarc. Politikusok, újságírók, a tévé kamerái előtt gyakran szereplő elemzők hajlamosak ilyesféle szimpla osztályozásra. Történések között merült fel az abszurd gondolat, hogy bizonyos történelmi korszakok egészének iskolai osztályzatot kellene adni: Horthy-korszak „4-es alá” vagy „3-as fölé”. Az ilyesféle átlagolás a szememben képtelenségnek tűnik; összemossa a jót és a rosszat, az erényt és a bűnt. Egy adott ország meghatározott történelmi periódusában sokféle folyamat megy végbe, egymás mellett születnek sikerek és kudarcok. Az ország vezetői bizonyos dimenzióban érdemeket szereznek, más dimenzióban viszont hibákat, sőt esetleg vétkeket követnek el. Ezeket a tételeket nem lehet összeadni. Én nagyon óvatosan gazdálkodnék az összeadás aritmetikai műveletével.

– *Tehát hogyha egyszerűen csak az egy főre jutó GDP-t vesszük...*

– Az valami igen fontosat mutat. És még sok egyéb indikátor is mutat valamit. De maradjunk annál a példánál, hogy egy ország történelmi periódusának osztályzatot

lehet adni. Bontsuk ezt „tantárgyakra”, és akkor tantárgyanként már lehet valami összefoglaló minősítést adni. Vegyünk három-négy tantárgyat. Én az első helyen a demokráciát veszem elő, és nem a GDP növekedési ütemét – szememben a demokrácia az első számú érték. És ha a történelmi órát leállítom 2010-ben, akkor az egész kelet-európai régió, tehát az egykori Szovjetuniótól nyugatra és az egykori vasfüggönytől keletre fekvő régió, totalitárius, bár puhuló diktatúrából, de mégis diktatúrából átment parlamentáris demokráciába. Ezt én óriási vívmánynak tartom. Mélyen elítélem ennek a korszaknak a befeketítését és ennek a fantasztikus vívmánynak a lekicsinylését.

Még azt is előrelépésnek tartom, hogy a szovjet egypártrendszer helyett most olyan rezsim van hatalmon Oroszországban, amelyet nem minősíthetünk totalitárius diktatúrának, hanem autokráciának nevezhetünk. Nem igazi többpártrendszer, de nem százszázalékos hatalmi monopólium. Ha gyenge is az ellenzék, ha a demokrácia követelményeit brutálisan megsértve üldözik is az ellenzékieket – mégis létezik ellenzék, és a „föld fölött” működhet. Putyin Oroszországa nem demokrácia, hanem durva kezű autokratikus uralom, de nincs benne Gulág, és nem lehet benne százezerszám megölni embereket.

– *De le lehet csukni például Hodorkovszkijt.*

– Igaz, és ez felháborító. A rezsim hangadó ellenfelei közül sokakat koncepciók perekben rács mögé tesznek. Az is a képhez tartozik, hogy újságírókat az utcán lelőnek.

Amikor nagy történelmi távlatban gondoljuk át az oroszországi történelmet, és onnét indulunk, hogy Sztálin, majd Hruscov és Brezsnyev és a társaik terrorját idézzük emlékeztetünkbe, akkor ahhoz képest előrelépés még ez a szörnyű Putyin-rezsim is.

– *És a Gorbacsov-érához képest?*

– Azok már a fellazulás, a szétesés évei voltak. Előtte még egy aránylag erős és sok-sok évtizeden át az uralmat keményen kézben tartó rendszer működött – ezzel kell összehasonlítani a mostani, sajnos ugyancsak tartósnak ígérkező rendet.

Visszatérve az átfogó kérdésedre: csak gondos politikai elemzés alapján adható tárgyilagos válasz. Az első „tantárgy”, amelyre osztályzatot akartunk adni, a politikai formáció értékelése. Ebből a szempontból, első közelítésben osszuk két nagy csoportra az országokat. Az egyikben azok vannak, amelyek demokráciává, a másodikban pedig azok, amelyek autokráciává váltak. Az elsőben nagy előrelépés történt, a másodikban csak fél vagy negyed előrelépés.

A másik tantárgy: a szabadságjogok helyzete. Ez rendszerint szorosan korrelál a demokrácia állapotával. De csak korrelál, és nem mozog vele együtt teljesen mechanikusan. A demokráciák csoportjában lényegesen erősödtek a szabadságjogok; míg a posztoszocialista autokráciákban ebben a tekintetben is sok szörnyűség maradt fenn vagy támadt fel újra.

Azt, hogy a kommunista rendszer összeomlása nyomán nagyot fejlődött a piacgazdaság, és létrejött a kapitalizmus, önmagában is előrelépésnek tekintem. Ezt Kína esetében is előrelépésnek tartom, noha ott a diktatúra fennmaradt. Tehát ez egy harmadik tantárgy, amelyben mérjük a teljesítményt, ez az értékelés harmadik dimenziója. Az elmúlt húsz év vívmányának tartom azt is, hogy az állam hátrébb szorult, a magánszektor kibontakozott, hogy tömegesen megjelentek a vállalkozók és így tovább. Ennek önmagában értéket tulajdonítok – még akkor is, ha a GDP elmaradt a várt színvonalról.

Egy negyedik fontos lépésnek azt tartom, hogy megszűnt a hiánygazdaság. Ezt az emberek ítélete egyszerűen ignorálja, de én nem ignorálok, hanem tudom, hogy ez

lényeges vívmány. A mai fogyasztónak nem kell éveig várnia, amíg rákerül a sor a lakás vagy a telefonvonal kiutalásában, az autó vásárlásában; nem kell sorban állnia az élelmiszerbolt előtt, nem kell eltűrnie az eladó fölényeskedését. A hiánygazdaság felszámolásának jelentőségét az tudja igazán értékelni, aki annak idején átélte annak sok kínlódást és megaláztatást okozó következményeit, és aki tisztában van a fogyasztó szabad választási lehetőségének fontosságával.

Ami a növekedést illeti, az persze alapvetően fontos mutatószám. De itt várjunk még harminc évet, és akkor ötven évet lehet majd értékelni: összehasonlítani a még élő, ereje teljében lévő szocialista rendszer ötven évre számított tartós növekedési teljesítményét a feltámasztott és már megerősödött kapitalista rendszer ötven évre számított tartós növekedési teljesítményével. Mondjuk 2040-ben már komoly, statisztikai adatokkal, hosszú idősorokkal megalapozott viták bontakozhatnak ki. Én már nem leszek ott ezekben a vitákban, de majd beszállnak a polémiába a tanítványaim.

Mindezt azért mondtam el, mert a növekedési teljesítmény jelenleg látszó képét több minden eléggé homályossá teszi. Az egyik a transzformációs válság volt. Maga a rendszerváltás súlyos gazdasági megrázkódtatást okozott. A gazdaságtörténet legmélyebb recessziója zajlott le ebben a zónában, mélyebb recesszió, mint az 1929-es világválság. És ez csak ebben a zónában zajlott. A 80-as évek trendjéhez képest óriási visszaesés következett be, és évek kellettek hozzá, amíg a gazdaságok magukhoz tértek. A másik esemény a 2007–2008 körül kezdődött világválság, amely persze magával rántotta a mi régióinkat is. Tehát két recessziós periódus volt. Az első a transzformáció nemkívánatos mellékhatása volt, a második pedig annak, hogy része lettünk a kapitalizmus világrendszerének. Ez a két esemény erősen hatott a GDP hosszú távú trendjére. Ezért is mondtam az előbb (talán meghökkentően hangzott) – várjunk még jó ideig, amíg ítéletet mondhatunk a rendszerváltás növekedési teljesítményéről. Ötven év alatt a ciklusok növekedési-gyorsulási szakaszai és visszaesési-lassulási szakaszai már kiegyenlítődnek.

Két rendszer növekedési teljesítményének összehasonlításakor sosem szabad az azonos naptári évekre eső, szimultán periódusokat összehasonlítani! A Szovjetunió első öt éves terve, a tervgazdaság hőskorszaka naptári értelemben azonos időszakra esett az 1929-ben kezdődő nagy kapitalista világválsággal. A kommunista rendszer igeihirdetői diadalittasan lobogtatták a nemzetközi összehasonlító adatokat – egy öt-nyolc éves periódusra vonatkozóan. Annak idején egy csomó baloldali ember éppen ezen az alapon lett a Szovjetunió híve, hogy lám ott lelkesen építik a gyárakat, miközben a Nyugat rothad, halódik, depressziótól szenved. Ötven év szovjet szocializmus elteltével viszont már valóban kiderült, hogy melyik rendszer hogyan vizsgázott a növekedési teljesítmény tantárgyból.

Ami pedig az utolérést illeti, nekem ezzel kapcsolatban sosem voltak illuzórikus elvárásaim. Igen kevésbé változik az országok sorrendje akár egy egész évszázad alatt is. A konvergenciát GDP-ben mérve Ausztria száz éve vezet Magyarországot előtt, és még további száz évig is vezetni fog, ez a jóslatom.

Vannak sorrendváltozások, de azok többnyire nem nagy ugrások. Kína most például közelebb került az USA-hoz. De az egy főre eső GDP-je még mindig kevesebb mint egyötöde az amerikaiak.

– *Akkor nem jósolsz komolyabb, gyorsabb kínai felzárkózást?*

– Attól függ, hogy a felzárkózást miben méred. Ha abban méred, hogy hány tankot tud előállítani Kína, illetve Amerika egy adott évben, akkor Kína lehet, hogy igen hamar sokkal több tankot lesz képes előállítani még sokkal alacsonyabb egy főre eső GDP

mellett is, pusztán azért, mert a lakossága közel négyszerese az amerikaiak. Kína gyors növekedése megváltoztatja a nemzetközi erőviszonyokat minden síkon: politikai, gazdasági és katonai viszonylatban. De az előbb nem erről beszéltünk. A gyors növekedés ellenére a legfejlettebb és a most felgyorsult országok között a fejlettségi szint tekintetében csak keveset csökkent az olló. Amerika bámulatosan gyorsan fejlődik. A GDP nem eléggé átfogóan méri a fejlődést, mert – a mutató más fogyatékoságait nem is említve – nem tükrözi a technikai haladást. Az USA növekedése GDP-ben mérve szerény, de technikai fejlődésben változatlanul a világ legfejlettebb és legnagyobb teljesítményű országa. Fantasztikus eredményeket képes produkálni a katonai iparában, a telekommunikációban, az informatikában és a technikai fejlődés más ágazataiban. Ebben a vonatkozásban vitathatatlanul a világ vezető országa.

Legyen tehát a technikai fejlődés egy további „tantárgy” – és ebben is jó jegy jár a mi régióknak. Magyarországon, és nemcsak nálunk, hanem az átmenet más országaiban is óriási technikai fejlődés ment végbe.

– *Ideje rátérnünk a változások árnyoldalaira.*

– Igen, vegyünk most sorra olyan tantárgyakat, amelyekben igen rossz osztályzatot kell adni a poszt szocialista átalakulás értékelésekor.

Az egyik fő baj az, hogy megjelent a munkanélküliség, amely azelőtt ismeretlen volt, és ez szörnyen nyomasztó. A másik pedig az, hogy rettentően megnöttek az egyenlőtlenségek. Miközben egyesek gazdagodtak, mások elszegényedtek, vagy benne ragadtak a korábbi nyomorukban.

A kedvezőtlen, fájdalmas változásoknak erős társadalmi hatásuk van, feszültségeket teremtenek. A jövedelmi egyenlőtlenség, a munkanélküliség nemcsak a munkanélkülieket sújtja, hanem a többieket is bénítja. A szocializmus adott egyfajta biztonságérzetet a munkahelyet meg a kiszámíthatóságot illetően, most viszont megnőtt a bizonytalanság. Voltak hamis ábrándok is. Amikor azután kiderült, hogy teljesíthetetlenek, maga a kiábrándulás is rontja a közérzetet.

Remélem, sikerült érzékeltetnem, miért tartom súlyos módszertani hibának összefoglaló „átlagosztályzatok” osztogatását. Nem is az az igazi gond, hogy egy kutató vagy tanár próbálkozik ezzel a megközelítéssel egy kevesek által olvasott könyvben. Inkább az a valóban elkészerítő, hogy milliók gondolkodnak végtelen sémákban. Sommás kifakadásokkal szőröstül-bőröstül elítélik a rendszerváltást követő évtizedeket – és a hivatalos politikai propaganda még hergeli is az ilyesféle dühös hangulatokat.

A RENDSZERPARADIGMA ÉS A PREDIKCIÓ

– *A RENDSZERPARADIGMA című, tudományelméleti alapállásodat is összegző 1999-es tanulmányodban azt írod, hogy hatalmas nehézségekkel járt a poszt szocialista átalakulás kimenetelének előrejelzése. Erről már beszéltél a stabilizáció és a privatizáció stratégiai lehetőségei kapcsán. Voltak-e más problémák az előrejelzéssel?*

– A korábban mondottakhoz még azt tenném hozzá, hogy nem érzékelttem előre a demokrácia kialakításával kapcsolatos nehézségeket. Sokkal egyszerűbbnek képzeltem ezt a folyamatot, mint amilyennek később bizonyult. Erősen az amerikai tapasztalataim hatása alatt álltam. Amerika működő demokrácia. Vegyünk egy példát. Ha van valami baj, amit valószínűleg a végrehajtó hatalom követett el, és akár a képviselőház, akár a szenátus vizsgálatot indít, akkor ez a vizsgálat komoly dolog, amelyben mind a két párt aktívan részt vesz. Idézzük vissza azt az esetet, amikor az elnök és az adminisztráció ellen indul a vizsgálat, és az elnök történetesen republikánus. Ilyenkor a republikánus szenátorok és képviselők nem védik meg mindenáron a republikánus elnököt, hanem

tárgyilagosan megvizsgálják, hogy valójában mi is történt. Ennek a magatartásnak a klasszikus példája volt a Watergate-ügy. Nixont, a republikánus elnököt súlyos vádak érték. Nos, a republikánus párti szenátorok és képviselők a demokrácia alapértékeit a szűkebb pártérdek felé helyezve aktívan részt vettek azokban a leleplező vizsgálatokban, amelyek végül is az elnök bukásához vezettek.

A rendszerváltás megindulásakor azt képzeltem, hogy a többpárti szabad választások pusztá ténye valamennyi pártot, mind az ellenzéki, mind a kormánypártokat a demokrácia írott és íratlan játékszabályainak betartására fogja készíteni. A parlament valóban ellenőrizni fogja a kormányt. Ha tehát elindul egy parlamenti vizsgálat, azt minden oldalon komolyan veszik; nem kerülhet sor arra, hogy az egyik oldal védi és a másik oldal támadja a kormányt, hanem mind a két oldal együtt fogja az igazságot kideríteni. Ez a naivitásom meg is fogalmazódott az *INDULATOS RÖPIRAT* című könyvemben is. Ez a várakozásom jókora tévedésnek bizonyult. Amióta Magyarország áttért a többpártrendszerre, talán egyetlen igazán eredményes parlamenti vizsgálat sem zajlott le.

Sok év telt el azóta. Ma már világos, hogy a többpártrendszer bevezetése csak a lehetőséget nyitja meg a demokratikus politikai kultúra kiépítésére. De hogy ez mennyi ideig tart, mikorra ereszt mély gyökereket, az már országonként változhat. Mindenképpen hosszú időt vesz igénybe, nem egy csapásra megy végbe. Nem lehet sokkterápiával bevezetni a demokráciát. Ez nagyon fontos tanulság a számomra. Egyébként ezzel a naiv várakozással nem voltam egyedül...

– *Ez biztos.*

– Lássunk egy másik előrejelzési problémát. Arra számítottam, hogy munkanélküliség lesz, de nem számítottam arra, hogy rögtön az elején olyan nagy lesz, mint amekkorára hirtelen megduzzadt.

Ami talán még ennél is fontosabb, az a kapitalizmus értékeléséhez kapcsolódik. Itt nem a saját nézeteimmel szemben van utólagos reklamációm. Korábban is elég józanul tekintettem a kapitalista rendszerre. Nem vártam azt, hogy a kapitalizmus pusztá megjelenését követően máris belépünk a paradicsomba. Korábbi műveimben nyomatékosan megírtam, hogy a kapitalizmus mindenféle bajjal – többek között tömeges munkanélküliséggel és nagyobb egyenlőtlenséggel – jár együtt. Amivel viszont nem kalkuláltam kellőképpen, az az emberek tömegeinek naivitása. Sokan azt hitték, hogy csak a kommunista propaganda feketíti be a kapitalizmust, és a valóság igen szép és megnyugtató lesz. Ezekhez az irreális reményekhez képest sokan roppant csalódást éltek át – és ez a kiábrándult közhangulat fontos tényezőnek bizonyult a politikai csatákban. Erre nem számítottam.

A *RENDSZERPARADIGMA* című tanulmányomban írom, hogy a közgazdaság-tudomány és általában a társadalomtudomány nem nagyon jól működik mint prediktív tudomány. Szakmámon belül nem tekintem magamat különösen rátermett és szerencsés prediktornak. Amikor a magam erőnyeit és gyengeségeit mérlegre teszem, akkor azt hiszem, hogy egy adott helyzet elemzőjeként, a jelenségek általánosítójaként jobban működöm, megbízhatóbbak az eredményeim. Egy adott ország meghatározott időszakára vonatkozó előrejelzésekben nem különösebben jó a találati arányom. Rendszerint ki is térek az olyan kérdések elől, amelyek előrejelzéseket, jóslatokat akarnának kipróbálni belőlem.

– *Nehezebb műfaj is.*

– *Sokkal nehezebb.*

– *Nem vagyok biztos abban, hogy vannak olyan közgazdászok, társadalomtudósok, akik ezt nagyon jól csinálják...*

– Ha valamilyen jövőbeli folyamatról százan predikciót mondanak, akkor már csak statisztikailag is elég valószínű, hogy nem mindenki téved, hanem van egy-két ember, aki beletalál, és akkor utólag ezt az egy-két embert ünneplik. A pénzügyi válsággal is ez volt a helyzet.

– *Roubinira gondolsz?*

– Arra, hogy száz közgazdász közül mondjuk kilencvenhat nem számított rá, de volt négy, aki igen, és akkor utólag azt mondják, hogy ezek voltak a zseniális közgazdászok, akik értelmes elemzésekkel jelezték előre, szóval még csak nem is vaktában találtak bele a célpontba. Nem szeretnék most mások előrebecséleri képességeiről beszélni. Legyen elég, hogy most csak magamról jelentem ki: nem vagyok elég jó találgató. Van, amit eltalálok, van, amit nem, de nem ez az igazi műfajom.

A GONDOLAT EREJÉVEL

– *Ahogy haladt az idő, úgy érezhetted, hogy most már ezt az életművet egy nagyszabású összefoglaló munkában is egyesítened kell, és 2005-ben megírtad A GONDOLAT EREJÉVEL. RENDHAGYÓ ÖNÉLETRAJZ című kötetet, amely egyszerre volt szakmai és személyes összefoglalása az addigi életednek. Nádas Péter is írt erről a kötetéről. Ő a művészet szempontjából fogalmazta meg méltató elemzését, és talán kicsit szigorúan vetette a szemedre, hogy túlságosan a tudományosság dominálta az emlékiratodat, szemben a személyes résszel. Persze lehetséges, hogy ez a két dimenzió tényleg nehezen keveredik. Hogy látod ezt?*

– Nádas Péter szép és tartalmas recenziót írt. Jó érzéssel nyugtázom, hogy sok elismerést tartalmazott ez az írása. Ez annál is érdekesebb és értékeesebb, mert írt már recenziót más közgazdászok művéről, és abban élesen elítélő volt.

Nádas felveti a problémát: egy élethez hozzátartozik a magánszféra is; kár, hogy én ezt nem mutattam be. Elfogadom azt a megállapítást, hogy aki engem mint embert, mint személyiséget meg akar ismerni, annak nem elég, hogy az önéletrajzomat elolvassa. Még arra sem elég, hogy megtudja: mit gondolok magamról. Nekem van saját képem arról, hogy milyen vagyok mint apa, milyen vagyok mint férj, milyen vagyok mint barát, milyen vagyok mint szerelmes ember és így tovább. Ám ezt az önképet nem tárom az olvasó elé, és ez teljesen tudatos elhatározás eredménye. Amit az önéletrajzomban megírtam, csonka önarckép, amelyet szántszándékkal alakítottam így. Azt gondoltam az önéletrajz megírása előtt, alatt, és a kritika meghallgatása után továbbra is azt gondolom: a kétféle feladatot nem lehet együtt teljesíteni; legalábbis én nem vagyok rá képes. Nem minden önéletrajzról állítom ezt; szeretnék csupán a tudomány embereinek memoárjaira szorítkozni. Olvastam néhányat, és látom, hogy van, aki vállalkozott a kettős feladatra, és megpróbálta mind a kettőt, a szakmai és a személyes önéletrajzot is belevenni ugyanabba a kötetbe. Szerintem ez az összekapcsolás esetlegessé és furává, azt is mondhatnám, komolytalanná teszi a szakmai részt. Én teljesen műfajidegennek éreztem volna, hogy az egyik fejezetben az ANTI-EQUILIBRIUM-ról írjak, és a másik fejezetben a házasságaimról meg a válásomról. Ez nem megy. Szemérmes ember vagyok. Érdeklődéssel olvasom, amikor más a magánéletéről önvallomást tesz. Nem ítélem el, nem nézem le azt a műfajt: ha őszinte, tisztességes és érdekes, akkor a szerző izgalmas és tartalmas művet alkothat. Én azonban nem vállalkozom erre. Nem kívánom a magánügyeimet megosztani az olvasóval. Ha nagyon kíváncsi természet, akkor nézzen utána, de én nem tárulkozom föl ilyen szempontból. Ezért csak néhány rövid mondat található az önéletrajzomban magánéletem történetének néhány eseményéről. Ha ezeket a mondatokat összeadod, nem hiszem, hogy két gépelt oldalnál többet írtam a

két házasságomról, a gyerekeimmel való kapcsolatokról. Egy kicsivel több van a szülőkről és a gyerekekről, mert arról úgy éreztem, hogy erőteljesen formálta a későbbi közéleti és szakmai egyéniségemet.

Talán kiegészíti az olvasó szemében a rólam alkotott képet a kötetben található fényképmelléklet. Zsuzsa, a feleségem szorgalmazta, hogy ez bekerüljön a kötetbe; nagyrészt ő végezte el a képek előkeresésének és kiválasztásának fáradságos munkáját. A képek talán mutatnak valamit abból, hogy nemcsak közgazdász vagyok, nemcsak kutató és tanár, hanem vidám férj, apa, nagypapa, sőt dédnagypapa, barát, világjáró turista is vagyok, aki sok örömet talál a családi életben, a baráti társaságban, a természet és az emberi alkotások látványában. Büszke vagyok azokra a teljesítményekre, amelyeket gyermekeink és unokáink a maguk erejéből elértek; érdekes és tanulságos velük a munkájukról, tapasztalataikról és az ország, a világ dolgairól beszélgetni. Kamaszkorom óta fényképezek, sok ezer felvételem gyűlt össze; az utóbbi időben részben átváltottam videofelvételek készítésére. Szeretem a jó ételeket. Nagy élvezetet jelent számomra egy-egy baráti beszélgetéssel megtöltött finom vacsora. És hadd tegyem hozzá, mert ez persze még a fényképeken sem látszhat: olyan ember vagyok, aki számára a legelfoglaltabb időkben is nélkülözhetetlen életszükséglet a szépirodalom és legfőképpen a zene. Zsuzsával rendszeresen járunk színházba, moziba, koncertekre, kiállításokra, és nagy sétákat teszünk a budai hegyekben. Nem is tudnám elképzelni az életemet a séta közben folytatott hosszú beszélgetések nélkül, amikor egyaránt szóba kerülnek az élet apró és nagy kérdései.

Sajnálom, hogy az olvasók egy részében hiányérzet keletkezik, mert csupán félig ismerkedhettek meg velem A GONDOLAT EREJÉVEL-kötetet olvasva – de attól tartok, hogy ezután sem fogom a hiányt másfajta önéletrajzzal pótolni.

– *Milyen volt A GONDOLAT EREJÉVEL hazai és nemzetközi fogadtatása?*

– Nagy visszhangot keltett. Az egyik objektív számszerű mérce a fordítások száma. Az eredetileg magyarul megjelent művet eddig kilenc idegen nyelvre fordították le; most készül és rövidesen megjelenik a tizedik, a francia kiadás.

A másik mérce, amin a visszhangot mérni lehet, a recenziók száma. Érdeemes összeadni a magyar és a külföldi recenziókat. Félreértések elkerülésére, most nem arról beszélek, hogy hány írásban jelent meg hivatkozás a könyvre, hanem arról: hány olyan írást publikáltak, amelynek tárgya az önéletrajzom ismertetése és értékelése volt. Körülbelül száz ilyen írásról tudok. Ezek zömében regisztrálva vannak a honlapomon, egy részük teljes terjedelemben olvasható ott. Ha olyan nyelven publikálták a recenziót, amely feltételezésem szerint a legtöbb honlapolvasómnak nem hozzáférhető, például kínai nyelven, akkor ott közöljük az írás magyar vagy angol fordítását. Tehát itt bárki saját szemével is megállapíthatja, mekkora és milyen a visszhang. A száz recenzió között alig akad egy vagy kettő, amelyeknek az alaptónusa negatív. A többi hangneme a pozitív térélen van, a lelkestől a nagyon-nagyon lelkesig, az elismerőtől a nagyon-nagyon elismerőig terjedő sávban.

Azt nem tudom megállapítani, hogy ez jelentős visszhangnak minősül-e. Valamilyen skálán mérve nagyonak, mivel kevés élő szerző önéletrajzának van ennyi nyelven fordítása, köztük olyan óriás nyelvterületeken használt nyelveken, mint amilyen az angol, a japán, a kínai és az orosz. Rengeteg levelet is kaptam közgazdász és nem közgazdász olvasóktól. Így tehát minden okom meglenne az elégedettségre.

Ha őszinte akarok lenni, mégsem vagyok teljesen elégedett. Hadd mondjak egy példát arra, miért van bennem hiányérzet. Két éve kezdtem a Corvinuson tanítani, és

kissé szomorúan tapasztaltam, hogy az egyetemi hallgatóknak abban a véletlen mintájában, akikkel személyes kapcsolatba kerültem, általában nem olvasták a művet.

– *Rengetegen jelentkeztek a kurzusodra.*

– Sokan jelentkeztek a kurzusra azon az alapon, hogy a nevemet hallották. A kurzus hallgatói számára kötelező tananyag volt a GONDOLATOK A KAPITALIZMUSRÓL, hiszen erről szólt az előadás-sorozat. Ezt tehát elolvasták. És esetleg a megismerkedésünk után elolvasták egy vagy két további művemem, de alig volt közöttük olyan, aki az önéletrajzot is elolvasta volna. Azoknak, akik a következő tanévben beiratkoztak az általam vezetett szűk körű kutatószemináriumra, külön ajánlottam, hogy – ha már szoros személyes kapcsolatba kerültünk – olvassák el az önéletrajzot. Akkor legalább jobban megértik, ki az, akinek a szemináriumára beiratkoztak. Így tehát ehhez a kis csoporthoz eljutott a könyv. Ám ha történetesen nem az én szemináriumomra kerülnek, más tanár valószínűleg nem hívja fel a figyelmet erre a műre.

Mit kezdhetsz te, az interjú készítője ezekkel a mondataimmal? És mit mond az interjúnak ez a része beszélgetésünk majdani olvasóinak? A szerző dörög, és szeretné, ha többen olvasnák a könyvét. Ez magától értetődő – minden szerző ezt teszi.

A világgazdasági válságról

– *Beszélgetésünk vége felé járunk. Szeretném, ha elmondanád: saját elméleti gondolatmeneted szemszögéből helyesled-e vagy ellenzed-e azt a gazdaságpolitikát, amelyet a válság kezelésére alkalmaz a fejlett világ, elsősorban az USA, az Európai Unió, az IMF és a nemzetközi pénzügyi intézmények.*

– Megértem, hogy szeretnél valami választ kiszorítani belőlem erre a kérdésre – de neked is meg kell értened, miért állok ellen annak, hogy erről részletesen beszéljek. Amint azt már említettem: jóllehet immár egy-két évtizede a kapitalista rendszer tanulmányozására helyeztem át kutatásaim súlypontját, de ezen az óriási témakörön belül nem (és itt a nem szót szeretném kétszer aláhúzni) a kapitalista gazdaság rövid távú ingadozásai, hanem tartós tulajdonságai és hosszú távú tendenciái állnak tanulmányaim középpontjában.

Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy a válságkezelés, a foglalkoztatás növelése érdekében teendő gyors intézkedések, a hol itt, hol amott katasztrófával fenyegető fiskális bajok – ezek azok a témák, amelyek nemcsak a közvéleményt, de a közgazdászszakma nagy részét is erősen izgatják. Szakmánk egyik osztaga külföldön is, Magyarországon is erre specializálódott. A harcok vitát magam is nagy érdeklődéssel figyelem, de még a magam használatára sem tudom eldönteni, mikor melyik félnek van igaza. Ez nem az én témaköröm. Az ő témájuk, érthetően, divatos, „trendi”; egy-egy élesebb állásfoglalásra élénken reagál a sajtó, a tévé. Kissé szomorkásan, de tudomásul veszem, hogy ami engem intellektuálisan izgat, arra kevesen figyelnek oda – és mégis ragaszkodom a saját témáimhoz. De azért megkockáztatok egy-két észrevételt, a sokféle ágazó nagy kérdéshalmazból kiragadom azt az egy-két elemet, amely a saját kutatásaimhoz és a mi beszélgetésünk korábbi részeihez kapcsolódik.

– *Örülnék, ha legalább néhány megjegyzésre vállalkoznál. Kezdjük talán azzal: hogyan értékeled a Keyneshez való visszatérés tendenciáját?*

– Kezdem önmagammal: nekem nem kellett visszatérni hozzá. Évtizedek óta Keynest azon négy név egyikeként szoktam említeni, Marx, Hayek és Schumpeter társaságában, akik mélyen és tartósan hatottak a gondolkodásomra. Nem hagytam el, de nem térek vissza hozzá, mivel sosem voltam keynesista. Egy ideig marxista voltam, de miután megszűntem marxista lenni, attól kezdve soha többé nem lettem marxista, ugyanakkor

attól még ma is hat rám. Ha a személyes kötődésemet kérdezed: nem vagyok sem schumpeterista, sem hayekista, sem keynesista, sem marxista. Egyiket sem hagytam el, és egyikhez sem térek vissza.

Keynesnek van egy jellegzetes tudományos szemléletmódja, továbbá van egy elég részletesen megfogalmazott konkrét gazdaságpolitikai receptkollekciója arra, hogyan kell egy mély recesszióból kilábalni, illetve hogyan lehet a recessziókat megelőzni. Amit te most visszatérésnek nevezel, az a régi receptek újrahasznosítása. Az aszpirin egy időben kiment a divatból, aztán egy bizonyos idő után rájöttek, hogy mégiscsak érdemes az aszpirint meghatározott célokra, jól körülírható feltételek mellett használni.

Sajnálom, nem akarok a pillanatnyi terápia kérdéséhez hozzászólni. Nem akarok itt Budapesten fölcsapni egy másik téma kutatójának, hogy állást foglaljak: ha én most Washingtonban Obama elnök tanácsadója lennék, mit tanácsolnék neki. És persze arra sem vállalkozom, hogy megfogalmazzam, hogy ha én lennék a washingtoni szenátus republikánus csoportjának a gazdaságpolitikai tanácsadója, nekik mit tanácsolnék. Mindkét oldalon akad elég kiváló amerikai közgazdász, aki nálam sokkal jobban ellátja őket tanácsokkal.

Egy észrevétel mégis kikíváncozik belőlem. Érdemes az orvostudománytól és az egészségügyi gyakorlatból átvenni a következő eljárást. Ha az orvos ajánl egy gyógyszert, akkor köteles jelezni mind a kedvező alaphatásokat, mind a mellékhatásokat. Utóbbiakra vonatkozóan becslést kell közölnie a különböző mellékhatások előfordulásának valószínűségére. Továbbá köteles rávilágítani a más gyógyszerekkel való interakciók kockázataira. Sőt egy lépéssel visszafelé mehetünk: a gyógyszer csak akkor kap hivatalos engedélyt forgalomba hozatalára, ha alapos, független szakértők által ellenőrizhető kísérletsorozat alapján megbízható információt ad a felsorolt feltételekről.

Nekem a következő a problémám a keynesi recepteket javasoló közgazdászokkal. Hangosan hirdetik, hogy a gyógyszer milyen üdvös hatással jár: jó esély van arra, hogy a mélypontról kihozza és föllendítse a gazdaságot. Ugyanakkor nagyon halkán, szinte alig hallhatóan szólnak (ha ugyan egyáltalán beszélnek) a mellékhatásokról, a káros következményekről. A gyógyszer mellé csomagolt ismertető közli: száz beteg közül egynél várható az a mellékhatás, és ezer beteg közül egynél várható amaz a mellékhatás. Közgazdászoknál nincs igazi kísérletezési lehetőség, de legalább alaposan végig kellene gondolni a fő- és mellékhatások együttesét, és a gondolkodás eredményét a nyilvánosság elé kellene tárni. A keynesista recept veszélyes mellékhatásainak egy része közismert: a rövid távon sikeres gazdaságpolitika inflációt indíthat el, az államadósság felhalmozódhat, a könnyű kezű hitelezés új buborékokat hozhat létre. Tehát miközben kikerülünk az egyik hullámvölgyből, esetleg előkészítjük a következőt. A receptúrában rendszerint benne van az adósságba süllyedt, súlyosan veszteséges vállalatok kimentése is. A gyakori kimentés, „bail-out” a költségvetési korlát puhításához vezet, ami gyengíti a kapitalizmus hatékonyságát.

Hasonlót mondhatnék az összecsapások másik oldalán állók retorikájáról is. Sokszor elhangzik ezekben a mostani vitákban, főleg a konzervatív gazdaságpolitikusok köreiből, hogy minden helyzetben szigorú, hajlíthatatlan költségvetési fegyelmet kell megkövetelni. Ezt a szigort semmilyen körülmények között sem szabad föladni még olyan csábító, azonnali hatást ígérő keynesista receptek kedvéért sem. Ezek a közgazdászok sem beszélnek kellő hangerővel a saját javaslataik veszélyes mellékhatásairól. Hogyha ugyanis a döntéshozók egyoldalúan elfogadják az ő ajánlásait, akkor a gazdaság benne ragadhat a recesszió gödrének a mélyén, kialakulhat olyan helyzet, amelyben hosszú

ideig stagnál a gazdaság. A tanácsadók rendszerint nem keltik föl a döntéshozók éberségét ezekkel a súlyos kockázatokkal szemben.

Visszatérve a kérdésekre: ha azt értjük a keynesizmus újraéledésén, amit az imént próbáltam leírni, szándékosan kiélezve a kontúrokat, akkor ez a fajta újraéledés nekem nem tetszik. Nem helyeslem, hogy az újraéledés neves propagandistái egyoldalúak, és fundamentalista maszlagként tüntetnek fel olyan aggályokat, amelyekben pedig sok az igazság. Megértem, hogy – ha már az orvosi hasonlatoknál maradok – gyors és intenzív terápiára, például intenzív szteroidkúrára van szükség, ha a gyulladástól mozgásképtelen, elviselhetetlen fájdalomtól gyötört betegen kell hamar segíteni. Ilyenkor esetleg olyan terápiát kell igénybe venni (példámban a szteroidkúrát említettem), amely kockázatos, és tartós alkalmazás esetén súlyosan káros mellékhatásai lehetnek.

Az összes körülményt mérlegelve a kisebbik rosszat kell választani. Eközben fel kell készülni a tartós negatív következményekre; és meg kell keresni azok ellenszereit. Elfogadhatatlan, hogy a válságkezelésbe belerokkanjon a kapitalizmus éltető ereje, a verseny, mert a gyenge és életképtelen tevékenységeket is mesterségesen életben tartják; lanyhuljon a Schumpeter-féle kreatív rombolás.

– *Látod-e most a közgazdaságtanban valamilyen új szintézis kibontakozásának a tendenciáját?*

– Látok törekvést rá, igen. A saját integráló törekvéseimről már korábban beszéltünk. Szerencsére nem én vagyok az egyedüli, akiben ez a gondolat megérelmődött. Több tanulmány jelent már meg, amely Keynes és Schumpeter között kíván szintézist teremteni. Marx bevonása ebbe az integrációba? Ezzel még nem találkoztam. De Keynes és Schumpeter vagy Keynes és Hayek szintézisére figyelemre méltó erőfeszítések történnek. Ám még nem találkoztam olyan művel, amely a nagy szintézist átfogóan, meggyőzően, sikeresen végrehajtotta volna. Volt egy nagy szintézis, amelyet leginkább Samuelson nevéhez szoktak kötni...

– *A neoklasszikus szintézis...*

– ...amely Keynest és Walrast kapcsolta össze. (Vagy legalábbis egymás után leírta a két gondolatrendszer olyan szerkezetben, hogy a két nagy elmélet között nem mutatkozott feltűnő ellentmondás.) Hasonló jelentőségű esemény ezen az új integrációs szinten – tudomásom szerint – eddig még nem történt. Egy új építményt kellene létrehozni. De ne legyünk mohók és türelmetlenek. Már az is nagy dolog, hogy a szintézis irányuló igény és törekvés létezik.

– *Befejezésként idekívánkozna, hogy kifejtsd, mit gondolsz a 2010-ben kezdődött kormányzati ciklus teljesítményéről.*

– Fontosnak tartom, hogy időről időre megszólaljak: elemezzem a magyarországi állapotokat, értékeljem a kormányzat politikáját. Állampolgári lelkiismeretem azt diktálja, hogy aránylag rövid és a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhető stílusban ismertessem állásfoglalásomat – holott, amint ez a beszélgetésünk is tanúsítja, nem ez az igazi műfajom, hanem a könyv és az akadémiai folyóiratban megjelenő tanulmány, a tudományos konferencián vagy az egyetemi katedrán elmondott előadás. De a mi beszélgetésünk nem alkalmas keret erre, hiszen sok-sok órán át más nézőpontból – nem az aktuális politikai és gazdasági események szemszögéből – vitattuk meg életem munkásságát. Az olvasót, aki a beszélgetésünk megismerésében idáig eljutott, és akit az aktuális helyzetre vonatkozó kérdéssel kapcsolatban érdekelne a véleményem, arra kérem: keresse meg a válaszaimat más fórumokon; könnyen megtalálhatók.

FIGYELŐ

AZ ÖRÖK FÉLZSIDÓ

*Rubin Szilárd: Aprószentek
Magvető, 2012. 278 oldal, 2990 Ft*

*Keresztési József: Rubin Szilárd – pályarajz
Magvető, 2012. 286 oldal, 2990 Ft*

A farkasnő

Ki mit szégyell?

A középiskolában volt egy osztálytársam, bizonyos G. Viktor. 1954 kora telén, azaz év közben kerültem a jó hírű belső-józsefvárosi gimnáziumba, Viktor az első egyike volt, akikkel összebarátkoztam. Szinte keresetten finom modorú, lányosan jóképű fiú volt, mindenki kedvelte. Mégis, mintha folyton titkolt volna valamit, de még rá is játszott erre a titokzatosságra. Ekkor az osztálykategorizálás már nem volt olyan merev, mint 1950–51-ben, de azért Viktor egyértelműen az osztályidegen kategóriába tartozott, valahol az egyéb és az X-es skatulya határmezsgyéjén. Az apja börtönben volt, állítólag valamilyen gazdasági bűncselekmény miatt, de akkor, különösen egy maszek hentes esetében, a politikai és a gazdasági vádak nemigen lehetett megkülönböztetni. G. úr a háború alatt a hadiszállítások révén igen jómódú lett, a háború után pedig a nyereszkesedők és feketézők ellen küzdő kommunista sajtó egyik állandó céltáblája. A férje bebörtönzése után Viktor édesanyja egy talponállásban lett pénztáros, az egy fizetéséből tartotta el három gyerekét. Viktor nem azt szégyellte, hogy az apja börtönben van, nem is azt, hogy az anyja egy kocsmában dolgozik – az osztályban szerencsére senki sem volt olyan osztályharcos, hogy emiatt kerülte volna Viktort. Viktor – legalábbis én így éreztem – azt szégyellte, hogy az anyja pécsi *tüke* úrilány létére egy henteshez ment férjhez. A rangon aluli házasság szégyenét az sem tette semmissé, hogy a „hentes” időközben milliomos gyáros, majd pedig a kommunisták áldozata lett. A za-

vartól, a titkolt szégyenkezéstől Viktor az élete végéig sem tudott megszabadulni, holott időközben sikeres közgazdászként beutazta a fél világot. Amikor 2000 körül néhányszor ismét találkoztunk, éppen úgy homályba burkolta az életviszonyait, mint amikor tizenöt éves korunkban megismerkedtünk.

Pad a Váci úton

Ahogy Viktort egész életében gyötörte, hogy az anyja valamikor 1935-ben rangján aluli házasságot kötött, Rubin Szilárd attól a tehertől nem tudott megszabadulni, hogy az apja zsidó volt. Titkolni persze nem titkolta, hiszen önmagáról mintázott hősei, a CSIRKEJÁTÉK Angyal Attilája vagy a RÓMAI EGYES Rostás Leventéje félzsidó. A származás megvallása azonban nem rendezte a kérdést. Rubin Szilárd a keresztény középosztály teljes jogú tagja, magyar nacionalista, antiszemita barátja, a náci heroizmus csodálója akart lenni. Ebben pedig folyton megakadályozta a holokausz-áldozat apja, a brutálisan meggyilkolt nagybátyja és nagynénje. Közben azonban ő maga jelentős író volt. Nem nemzedéke géniusza, mint újabban némelyek állítják, de jó író.

Nem biztos, hogy jó, ha az ember ismeri (ismerete) az író, akiről elemzést ír. A közeli kapcsolat tompítja az értékelés élet, a távolabbi pedig veszélyesen megnöveli esetleges találkozások, beszélgetések jelentőségét. Nem tartoztam Rubin szűkebb baráti köréhez, de néhányszor találkoztam vele, beszélgetéseink számomra emlékezetesek maradtak. Részint a kéréseinek, megjegyzéseinek abszurd elemei miatt. Ezek a helyzetek befolyásolnak, amikor értelmezni próbálok a műveit. Mégsem gondolom, hogy mellőzhetem őket. Annál is kevésbé, mert nemcsak Rubint, de hősei egy részét is ismertem. Rubin azok közé az írók közé tartozik, akik kevés dolgot tudnak kitalálni. Történeteinek tárgyi környezete egybevág az én emlékeimmel. Czákó Miksi, azaz Jancsó Miklós alberlete az Emke kávéház épületében pontosan olyan volt, amilyenek Rubin leírta. Csupán azt nem írta meg, hogy

a falba vert szögekre akasztott ruhadarabokon kívül, az egyik szögön, mondhatni egyetlen szobadíszként egy száraz kukoricacső függött. Rubin, mint írja, az ötvenes évek végén járt Jancsónál, én a hatvanas évek elején. Meglehet, hogy a kukoricacső ebben az időintervallumban került a falra.

Rubinnal a Hungária kávéházban találkoztam néhányszor, tudtam, hogy Pilinszky köréhez tartozik. Már megjelent a CSIRKEJÁTÉK, a szerző nevét tisztelettel emlegették. Akkoriban a Hungária kávéház épületében működő Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam úgynevezett propagandistaként. Minthogy én kezeltem a sajtópéldányokat, elég sok újságíró járt be a szobámba, de néhány író is. Aligha lehettek kétségeim, hogy a recenzióírás ígéretével öszszekunyerált könyveket a valaha tehetséges, de ekkorra már szétesett költő, Darázs Endre nyomában az antikváriumba viszi, és az árukból fedezi az aznapi fröccs-szükségletét. Meglepett, hogy egy napon Rubin Szilárd lépett be a szobámba: tartásosabb embernek láttam annál, semhogy afféle könyvguberálóként keressen meg.

Nem is könyvet akart. Úgy tudja, mondta, jó barátságban vagyok B. Istvánnal. Pista akkoriban kezdő újságíró volt, egy üzemi lap szerkesztője. A Váci úton lakik albérlésben a feleségével, mondta Rubin. Ez újdonság volt számomra, Pistával kizárólag a Hungáriában találkoztunk. Hamarosan kiderült azonban, hogy nem is Pistáról van szó, hanem a lakás főbérletjéről, egy vidéken dolgozó fogorvosnőről, akibe Rubin reménytellenül szerelmes. Engem azért keresett meg, hogy vegyem rá a barátomat, járjon közben a fogorvosnőnél Rubin érdekében. Galsai Pongrác a TILL EUGÉN SZERELMEI című mulatságos elbeszélésében tucatnyi rubiniádát ír le, Rubin Füst Milánt és Öröknyt is megkérte efféle szerelmi szolgálatokra. Makacs jelenléte – Galsai leírása szerint – felőrölte az áldozat ellenállását, a nagy írók teljesítették Rubin kérését. Velem nem volt ilyen nehéz dolga, hamar megígértem, hogy beszélek B. Pistával, bár tudtam, hogy ki fog röhögni. Így is történt. Galsai történetfűzére után nem is lett volna értelme szóba hozni ezt a szerény epizódot. Volt azonban néhány mozzanat, amelyek mégis hozzátesznek valamit a Galsai rajzolta képhez. – Egy sort nem olvasott tőlem – mondta szerelméről Rubin szenvedő, de egyúttal kéjes hangon. Majd felsóhajtott, és hozzátette: – Semmit sem ért belőlem.

Olyan, mintha rákom lenne. – Nem tudtam (és azóta sem tudom) eldönteni, vajon tényleg bolond, vagy csak megjártssa magát. Váratlan látogatása után még többször bejött a szobámba, B. válaszát kérdezte. Kénytelen voltam elmondani, hogy B. semmiféle közvetítésre nem hajlandó. A folytatást elhallgattam: a fogorvosnő – mondta B. – menekül az örült elől, aki lerázhatatlanul üldözi. De ez mintha nem is érdekelt volna Rubint. Pest határában szokta várni, mondta, a vidéki rendelőjéből a hét végére kocsin hazatérő nőt. Olykor kevésen múlik, hogy el nem gázolja. Ahogy ez le van írva a RÓMAI EGYES 1985-ös kiadásának 53. oldalán. Legérdekesebb beszélgetésünk azonban nem a fogorvosnőről szólt, aki a kisregényben Pirokska néven szerepel, hanem egy másik Piroskáról, az APRÓSZENTEK főszereplőjéről. Rubin hosszan beszélt a törökszentmiklósi gyermekgyilkosságokról, a vélhetően lesbikus sorozatgyilkos Jancsó Piroskáról, a szovjet katonák valószínű szerepéről meg arról, hogy ez a szovjet szál szinte lehetetlenné teszi a rég lezárt bűnügy iratainak megismerését. A szűk szobámban, amelyen a kiadó könyvtárossával osztoztam, többnyire állva beszélgettünk. – Leülhetnék egyszer – ajánlottam, és persze úgy értettem, a Hungáriában egy kávé mellett mondja tovább az elakadó nyomozás történetét. Rubin ehelyett azt ajánlotta, keressem meg a Váci úton, a fogorvosnő lakása előtt, ő egész nap ott ül a padon, és nézi szerelme ablakát, bármikor megkereshetem. Ha nincs a padon, az csak azt jelenti, hogy már nagyon fázott, és bement a sarki kocsmába, hogy megigyon egy felest, nézzem meg ott. „Tény, hogy nyárra lépni is alig tudtam az isιάstól” – olvassuk a RÓMAI EGYES-ben. Rubin az életébe is belevitette az önsorsrontást, hiába figyelmeztetett Kosztolányi mindannyiunkat: egy verse szerint szeretne belevessni a végtelen tengerbe, de azért az úszómedencében megrémül, ha nem ér le a lába. Az én mazochizmusom szigorúan lelki természetű, különösen hideg tél volt, nem mentem el a Váci úti padhoz. Pedig Rubin mondott még egy döbbenetes mondatot. Pillantását a mennyezetre vetve felsóhajtott: – Isten még azt is megadta neki, hogy a házuk udvarában volt egy elfeledett kút, oda dobta be a holttesteket, azért tudta több mint egy éven át folytatni a gyilkosságokat. – Mit jelent ez a mondat? – töprengtem. Isten a segítségére volt a gyilkosnak? Isten egy gyerekgyilkos cinkosa? Távol áll tőlem a

vallásos hit, de azért ezt a feltételezést felháborítónak tartottam. Meglehet, Rubin az én béke-tűrősemet akarta provokálni. Elmondta, hogy a kisvárosban elterjedt, a lányok rituális gyilkosság áldozatai lettek, a zsinagóga újjáépítéséhez kellett a vérük. Úgy fűzte a szót, mint aki nem zárja ki, hogy ez a gyanú is megállja a helyét. A farkasordító hidegen kívül talán az akkor támadt viszolygás is hozzájárult, hogy nem kerestem meg a Váci úti padot.

„Már majdnem szent!”

Angyal Áttila és Carletter Orsolya kapcsolatának korai szakaszában két még szinte gyerek kamasz vonzódik egymáshoz elementáris szenvedéllyel. Ezt idézi fel az éjszakai fürdés jelenete a CSIRKEJÁTÉK első fejezetében. „...csodálatosan éber mámorban csókoltuk egymást...” (Első kiadás, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. 6. o.) Ezt az egyszerű, de mindent magába foglaló tényközlést tupírozza tovább Rubin a későbbi kiadásokban: „*halsimán súrolva egymást*”. (Második kiadás, Magvető, 1981. 6.) De már ez a természeti érzékiség sem szakadhat ki a társadalmi kontextusból. Első találkozásukkor, a háború kellős közepén, miközben a mohácsi strand tele van nyaraló Hitler-Jugendekkel, Áttila mintegy férfiaságával dicsekedve a németeket kezdi szidni, Orsolya erre németül szólítja fel a barátnőjét, hogy hagyják ott a fiút. (Harmadik kiadás, Magvető, 2004. 37. A továbbiakban a CSIRKEJÁTÉK plusz oldal-szám mindig a harmadik kiadásra utal.) A háború után viszont, amikor Orsolya Németországából hazatért apját internálják, Carletterék keresik Áttila barátságát. A kölcsönös gyanakvások, sérelmek csak később borítják el és taszítják az abszurd felé a kapcsolatukat. A RÓMAI EGYES-ben Rostás Levente és Benkő Piroska kapcsolata eleve rossz csillagzat alatt kezdődik, és csak Rostás – azaz Rubin, mert az író és a hőse között alig van távolság – kényesre mazochizmus csinál belőle szerelmi dráma. Holott Rostás-Rubin pontosan látja, hogy Piroska karriérista akarnok, aki a kiszámítható kiszámíthatatlanság szokványos trükkjeivel láncolja magához a férfit. Piroskát Baksay Ali, azaz Rubin gyerekkori barátja, Galsai Pongrác jellemzi találóan: „*igazi ragadozó, aki nagyvadat szeretne elejteni, de hibás szimatja lévén mindig megmarad a bundájára vadászó naplopók zsákmányának*”. (RÓMAI EGYES. Magvető, 1985. 19.) Erőtlen teremtés az ARTÚRKA című elbeszélés (a *Népszabadság* 1976. de-

cember 5-i számában jelent meg) Lindája is, az olvasó úgy érzi, egyetlen igazi érzelmi kapcsolata a háromlábú macskájához fűzi. Nehéz heves ellenérzés nélkül tudomásul venni, hogy a kikoszorázott férfi megpróbálja szétrombolni Linda és a férje házasságát. „*Till voltaképp a Szent Némbert kereste – írja Galsai Pongrác. – A nála tíz-húsz évvel fiatalabb Édes Mostohát. Aki egyszerre pótolja a korán elvesztett anyát és az ellenállhatatlan vágyaival küzdő szeretőt. Gyakran egy enciánkék tekintet vagy fölhorzolt térd is elég volt, hogy valakibe beleszeressen. Az egyéb tulajdonságokat hozzáköltötte.*”¹

Rubin valamennyi képzelt-képtelen szerelme közül Jancsó Piroska a legképtelenebb, a „megismerkedésükkor” már tizenkét éve kivégzett sorozatgyilkos. Az írót ugyanis nem a rémtett rekonstrukciója érdekelte, mint Truman Capote-t, a tényirodalom mintaműve, a HIDEGVÉRREL szerzőjét, nem is a sorozatgyilkosság tisztázatlan, politikailag kényes kérdései, tudniillik, hogy egyedüli tettes volt-e Jancsó Piroska az öt gyerekklány életét követelő büntetttben, netán bűntárs vagy ártatlan áldozat, akit az igazi tettes(ek) helyett ítélték halálra. Amikor felkeresi a Bűnügyi Múzeumot, Rubin minderről semmit sem tud. A téma akkor születik meg, amikor az író megpillantja Jancsó Piroska fényképét. „*Finom, elkínzott arc, sértődött gerekszem, összeráncolt és gondterhelt kamaszhomlok. [...] A sértődött tekintet mélyén ott parázslott a csábító álnoksága és gögje, az arccsont macskás körvonalaiiban a rejtélyes és baljós kíváncsiság [...] Mindez hirtelen lázba hozott. [...] Olyan izgalmat éreztem, mint gyerekkoromban, amikor a mesekönyvben fölfedeztem a farkast.*” (APRÓSZENTEK, 29.) Parázsló szem és gyerekkarc – Benkő Piroska is ezzel babonázza meg Rostás Leventét. Baksay gúnyos hirdetésében „*fiatal, fiús nimfácska típusú leányt*” keres az öregedő Rostás Levente számára. „*Az archetipem – magyarázza Till Eugén egy újabb nőről Galsainak. – A génideálom. Klasztromfolyosóra álló arca van. Ugyanakkor van rajta valami szublimált kegyetlenség.*” Rubin Szilárd boldogan hagyta el a Bűnügyi Múzeumot. „*...ami a magányt illeti, rám nem vonatkozott többé. Volt valakim. Nagyvilági és tiündöklő képtárak mesterművei helyett egy halott. De miért maradna az? Fel fogom támasztani.*” (35.)

Életem nagy szerencséi között tarthatom számon, hogy gimnáziumi és egyetemi éveim során sokszor beszélgethettem Pilinszky Jánossal. Pi-

linszky bármiről beszélt is, olyan pontos, helyettesíthetetlen kifejezéseket használt, hogy ha mások társaságában a forrás megjelölése nélkül használtam az ő kifejezését, nyomban megállítottak, és rákérdeztek, honnan veszem ezt a szót. Gyakran beszélt Dosztojevszkijről, olykor általánosabban az ortodox vallásosságról. Miután valaki szörnyű bűnököt követett el, mondta, felkeres egy sztarecet, megvallja bűneit, a sztarec pedig azt feleli: Már majdnem szent! Ezt a mondatot Pilinszky éles, felcsapó fejhangon mondta, ijesztő és felemelő volt, eszembe sem jutott, hogy megkérdezzem, hol fordul ez elő. Így a megfelelő filológiai apparátus nélkül adtam tovább a történetet H. Gyurkának. Egyetemi éveim alatt egyetlen hímnemű hallgatótársammal sem beszélgettem annyit, mint Gyurkával: kivételesen okos volt, minden mondata ironia, megjegyzéseire máig emlékszem. Méltatlan, hogy múlt időben írok róla, hiszen hál' istennek él, csak nem találkoztunk vagy húsz éve. Amikor a nyári szünet után újból beültünk a Váci utcai Nárcisz presszóba, Gyurka elpanaszolta, a sógorai rákérdeztek, melyik Dosztojevszkij-műben szerepel ez a jelenet. Azóta úgy mesélem, tette hozzá: orosz népszokás, hogy nagyobb családirtás után a tettes elmegy egy sztarechez...

Nem vagyok Dosztojevszkij életművének megfelelően alapos ismerője ahhoz, hogy kijelentsem, a Pilinszky által idézett mondat így sehol sem hangzik el. Ugyanakkor a világirodalom valószínűleg legismertebb sztarece, Zoszima története a köztiszteltetben álló úrról, pontosan erről szól: látogatója elmondja Zoszimának, hogy tizennégy évvel ezelőtt meggyilkolta szerelmét, méghozzá olyan módon, hogy a gyanú az asszony egyik részeges szolgájára terelődjön. Zoszima tanácsára a nyilvánosság előtt is megvallja bűnét, de nem hisznek neki, úgy vélik, megőrült. „Az Isten megkönyörült rajtam, és magához szólít” – mondja utolsó találkozásukkor Zoszimának. „Mihelyt teljesíttem, amit kellett, rögtön megéreztem lelkemben a paradicsomot.” A lélekben érzett paradicsom az üdvözülés ígérete. „Már majdnem szent...”

Az Új Emberben közzétett vallásos elmélkedései egyikében Pilinszky az EVANGÉLIUM két „rendhagyó” szentjét idézi, a két nagy bűnbánót, a tékozló fiút és a Jézus mellett keresztre feszített, bűneit megbánó bűnözőt. (1980. április 6.) Ő, a Szent Lator az egyetlen, akinek maga Jézus

ígérte meg az üdvösséget: „Bizony mondom neked, ma velem leszel a paradicsomban.” (Lk. 23: 43.) „Ne félj semmitől, és ne búsulj – idézi Pilinszky néhány hónappal később egyik utolsó írásában ismét Zoszima szavait, amelyeket a férjgyilkos asszonynak mondott. – Csak a bűnbánat ne apadjon ki belőled – akkor Isten mindent megbocsát. Nincs és nem is lehet olyan bűn, amelyet meg nem bocsátana az Úr, ha szívből megbánják. És emberfia nem is követhet el olyan bűnt, amely kimerítené Isten végtelen szeretetét.” (1980. december 21.)²

Első személyes találkozásukkor Rubin Pilinszky NINCS TÖBB című versét olvassa fel Keresztesinek. „Csak és kizárólag akkor tudja befejezni a regényét, ha ezt a verset képes lesz megérteni” – mondja az író az életművét tanulmányozó irodalomtörténésznek. (Keresztesi József: RUBIN SZILÁRD, 21. A továbbiakban: Keresztesi plusz oldalszám.) A befejezetlen regény az APRÓSZENTEK. A vers a bűn és a bűnös evangéliumi megértésének-értelmezésének egy másik aspektusát nyitja meg: nem a megbánásról és az igazi megbánást követő isteni kegyelemről szól, hanem a bűnös és a többi ember viszonyáról. Az EVANGÉLIUM idevágó kulcsmondata valószínűleg az, amit Jézus felel a farizeusoknak a házasságtörő asszony megkövezéséről: „Aki közületek nem bűnös, az vessera az első követ.” (JÁN. 8: 7.) „Nincs több, nincs, mint a bűnözők szeme” – így kezdi Pilinszky a verset, amelyet Rubin felolvasott. A bűnöző „kivételes magányáról” a vers utolsó sorai szólnak: „Egyedül / ők tudják elküldeni / a világ minden bánatát, és egyedül / ők tudják elhallgatni Isten tikkát / szemben a lincselő tömeggel.” „A tettenérés kínja elviselhetetlen – írta Pilinszky. – [A bűnöző] helyzete – ilyen értelemben – gyökeresen igazságtalan. Mert aki tetten ér, akik tetten érnek – a helyzet teszi így – büntetlenek tűnnek, míg ő, a tetten ért, semmi egyéb, mint a bűn, semmi egyéb ebben a pillanatban, mint maga a bűn, amit elkövetett. [...] Ilyen értelemben szakrális a tettenérés pillanata, amikor is a bűnös oly közvetlenül kerül szembe az igazsággal, vagyis Istennel – hogy ebben a párbeszédben mindenfajta tolmácsolás hamis és illetéktelen.” (1969. március 2.)³ Ezt a Pilinszky értelmezése szerinti szakrális pillanatot vélhette Rubin felismerni abban a helyzetben, amikor a rendőrök rábukkannak az elfeledett kútra, amely a meggyilkolt gyereklányok holttestét rejti. A földi igazságszolgáltatással szembe kerül bűnös végtelen kiszolgáltatottságát és megalázottságát Pilinszky az IN MEMORIAM F. M. DOSZTOJEVSZKIJ című versében jelentette

meg: „Vegye le az ingét, gatyáját / (Mindkettőt leveszi.)” „A nép homályos, de jó ösztönnel nem hiába vette körül valamiféle tisztelettel az elítélteket – írta Pilinszky idézett elmélkedésében. – *Nem hitte azt, hogy ártatlanok; [...] de megérezte bennük azt a ritka határhelyzetet, mely a szerencsétlenekeket közvetlenül a halál és Isten közelségébe vonja.*” A régi német nyelv Armesündernek – így, egybeírva –, szegény bűnösnek nevezte a halálraítéltet.

Pilinszky hat évvel volt öregebb Rubin Szilárdnál. Barátságuk hosszú éveit alatt egy idősebb testvér gondosságával támogatta Rubin írói érvényesülését, külföldi megjelenését. Levelek sorát írta a Bécsben élő Czjzek Évának a CSIRKEJÁTEK fordítása ügyében. „*Rubinnak írtam, hogy küldje meg Magának lektori jelentését. Már olvastam, kitűnő, s Párizsban is próbálom elhelyezni*” – írja Rómából 1967. október elején. Majd november 9-én már Budapestről: „*Megkapta Rubin Szilárd írását? Nagyon izgatott szegény, és reménykedő. Ha tud, kérem, válaszoljon neki.*” Pilinszky kiadott levelei közül Rubin négy rövid levélnek és egy levélfogalmazványnak a címzettje. „*Drága Szilárd – írta Pilinszky 1970. május 20-án Párizsból. – Leveled rendkívül nyugtalaná tett. Egyelőre három levelet írtam, Vas Istvának, Illés Endrénének és Töröcsik Marinak. [...] Kérlek, drága Szilárd, percig se érezd, hogy egyedül vagy, vagy hogy távollétem bármit is változtatna segítőkészségemen.*”⁴ Amikor ezek a levelek íródtak, az 1960-as évek második felében, akkor kezdte el Rubin az intenzív kutatást Jancsó Piroksa ügyében, ekkor beszélt a tanúkkal, az áldozatok szüleivel, barátaikkal. A történet, amely a bűnről, a megbocsátásról és az üdvözülésről töprengő költő folyamatos közelségében fogant, vallásos indíttatású volt. „...az istenfélelem ejtett foglyul – olvassuk az APRÓSZENTEK bevezetőjében –, és előle menekültem az útvesztőbe.” (20.)

„Akár a hímzett párna”

A negyvenéves Rubin Szilárd nem a rendőrség trehány munkáját akarta megmutatni, nem a szovjet megszállók gaszágát leleplezni, nem egy justizmord ártatlan áldozatát rehabilitálni. Nem tényregényt akart írni, hanem éppen az ellenkezőjét. Misztikus regényt, amelynek a végén szent fényben ragyog a feltámadott Jancsó Piroksa. Akár ártatlan volt, akár ő gyilkolta meg az öt kislányt. Élete hátralévő több mint negyven évét az író ennek a feladatnak szentelte: még 2008-ban, két évvel a halála előtt is a kéziraton

dolgozott. Holott kezdettől fogva tudta, hogy a feladat megoldhatatlan. Ezt erősítette meg Pilinszky János, miután elolvasott húszsornyi tollpróbát a tervezett könyvből: „*Ez lehetetlen. Így száz év alatt se tudod megírni, amit akarsz.*” (19.)

Rubin a Pilinszky ihlető és óvó közelségében születő mű bevezetésében is Pilinszkyre hivatkozik: „*Nem tudom elképzelni, hogy a múlt felé [...] mi vonzaná a művészi alkotóerőt, ha [...] nem épp a múltban érezne meg először a konkrét tett látát, először a részvét hatékonyságát – anélkül, hogy bármit is megváltoztatna, bármit is meg akarna változtatni.*” (31.) Az ARS POETICA HELYETT című költői prózát, ahonnan az idézet származik, Pilinszky a versei között helyezte el, a NAGYVÁROSI IKONOK záródarabjaként. Az APRÓSZENTEK bevezetőjének metaforái, hasonlatai mintha maguk is Pilinszky-sorok töredékei-törmelékei lennének. A Bűnügyi Múzeumból hazatántorgó író „*egy leütött szénhordó*” (22.) gyorsaságával alszik el. A kanapén, amelyen az ítélet szerint Jancsó Piroksa megfojtotta az öt kislányt, egy ünneplő család ül, vélhetőleg a bútordarab korábbi gazdája. „*Ahogy elnéztem, úgy rémlett, hogy mind közelebb kerülök a családról sugárzó áhitathoz, mintha egy láthatatlan kápolna vesztibulumá után a szentélybe jutnék.*” (28.) Képzletében az író a moszkvai utcán jár, „*vasgolyó erejű havazásban*”, prémsapkáját megemeli a Ljubljanka gigászi tömbjénél posztoló KGB-s katona „*öntudattól ödemás fiatal arca*” előtt. (21.) A piros kötésű SZENTÍRÁS „*vértől lucskos emberi fejnek*” látszik. (22.) A törökszentmisklói parkon két szőke, kopaszra nyírt szovjet katona halad át, „*mint két ferences*”. (8.) Jancsó Piroksa „*finom, elkíntott arca első szerelmem bér-málási képére emlékeztem*”. „*Nem tudom, milyen volt, amikor gyilkolt. A másik arcot azonban gyakran láttam, gyönyörtől kivilágítva, mégis baljósan...*” (32.) Ezek mellett a Pilinszky-képekre emlékeztető, de azért nem feltétlenül Pilinszky-minőségű képek mellett a szövegbe be vannak törölve Pilinszky-sorok, amelyek csak azért nem kiáltanak forrásmegjelölés után, mert annyira közismertek. Piroksa magára vette az elemelt téli kabátot, meséli Kovácsné, Piroksa egykori szomszédja, „*hátulról úgy nézett ki, mint a zsidó öregasszony, mikor a hitsorsosait hajtották a vasútállomás felé*”. (13.) Ezt az auschwitzi képet, a nagykabátos öregasszony képét nyomában a gyerekekkel Pilinszky írta le. (Új Ember, 1965. november 7.)⁵ A képet és Pilinszky kommentárját hozzá – „*én a valóságot akartam megállítani*” – Rubin jól is-

merete, hiszen ez – „jóvátenni azt, ami már megtörtént” – az APRÓSZENTEK tervének is kulcsgondolata. Kovácsné ellenben aligha tudott a képről, kevéssé valószínű, hogy a kifosztott öregasszony kabátjával távozó Piroskáról az auschwitzzi fénykép jutott volna az eszébe. „De mit bír ki az emberi lélek, ha évtizedekig élete egyetlen fényűzése a gyémántüres múzeum közepében lángoló mellű volt?” (21.) A vendégszöveg a NAGYVÁROSI IKONOK című versből való, a mellű a mauzóleumban bebalzsamozott Lenin. Ezt a szövegmagyarázatot a költő sosem írta le, de gyakran beszélt róla. Amikor Pilinszky először járt Moszkvában, a mauzóleumban még ott volt Sztálin is. Lenin mellett olyan, mint egy portás, mondta Pilinszky. (A magyarázat teszi érthetővé a Kórust megelőző szakaszt: „Te megpróbáltad azt, amit / senki se merészelt, te árva! / fénykedjék neked az éj / öröküres monstranciája.” Hasonló szellemben írt Lenin-verset Füst Milán is A JELENÉS címmel, közvetlenül a háború után.) A metaforák sokszor ideológiai tartalmat visznek az elbeszélésbe. Kalocsainé⁶ (az egyik meggyilkolt kislány édesanyja) arca „ritka német szentkép-arc” (173.), később „kemény, mint a pásztorbot feje”, Pintérnéé ellenben „akár a hímzett párna”. (189.) Később: „Kalocsainé szép, mint egy aratási koszorú.” „Arca az évekkel egyre imaszerűbb.” (231.) Ha akarom, a tiszta jámbor és népi szépség metaforái. Ha akarom: Gyönyösbokréta. Ez a bőven patakozó költőiség olykor az epikus tárgyilagosságot is elmossa. „Később, amikor a lányok sorra eltűntek, a nép sok mindent beszélt. Volt, aki a zsidókat szidta, hogy a gyerekeikért beépítik a környéken renovált templomukba. Mások az oroszokra gondoltak, hogy talán az úrkutatáshoz kellett nekik. Szputnyikba ültették és kilőtték őket. Azt mondták, sok halott kering a magasságban...” (184–185.) A lányok 1953–54-ben tűntek el. Az első szovjet szputnyik fellövésére 1957. október 4-én került sor, Lajka kutyát november 3-án lőtték ki a világűrbe. Ennél korábban Rákosi vagy Kádár sem tudhatott semmit a szovjet úrkutatás állapotáról, nemhogy a törökszentmiklósi asszonyok. A világűrváltozat tehát 1957 késő őszenél hamarabb nem terjedhetett el.

Szent Erzsébet saruja

„Sejtettem, hogy a történetét éppoly nehéz megírni, mint egy szentét. [...] Mint a szentekről, róla is csak mellékes dolgokat tudunk” – írja Rubin Szilárd. – „Mit őrzött meg Szent Erzsébetből a saru?” (199–

200.) Ha arra a filozófiai magaslatra helyezkedünk – s Rubin hajlik erre –, hogy a távolság a megismerhető tények és a tényleges történes között áthidalhatatlan, akkor semmit sem lehet megírni. Rubin azonban ennél az ismeretelméleti nehézségnél is nagyobb gyakorlati akadályt állított maga elé. Nem tudta eldönteni, hogy kinek a történetét akarja megírni. Egy gonosztevőét, aki gyerekeket gyilkol? Egy szent latorét, aki a tettenérés, a büntetőeljárás és a kivégzés szügyene közepette egész valójával megbánja szörnyű tettét? Egy bűnösét, aki az igazságszolgáltatás fogaskerekei között bűnös létére maga is áldozattá válik? Vagy egy koncepció per ártatlan áldozatát?

A fentebb idézett megjegyzés – Isten még azt is megadta neki, hogy a házuk udvarában volt egy elfeledett kút – azt sugallja, hogy kezdetben, amikor felfedezte magának Jancsó Piroška történetét, kézenfekvőnek tartotta, hogy a lánynak része volt a gyilkosságokban. De nincs szükség a szövegen kívüli bizonyítékokra. Abból, amit a törökszentmiklósiak elmondanak az írónak, a kemény körtékkel fejbe dobott járókelők története, a vonaton elkövetett sorozatos lopások, a nagymama télkabátjának az elrablása, azt mutatja, hogy Piroška nem csak metaforikusan a farkas a Grimm-meséből: ravasz és gátlátalan ragadozó. De Rubin egy sor történetet is leír, amelyek arra vallanak, hogy Jancsó Piroskának köze lehetett a kislányok eltűnéséhez. A félnótás Czinke Ilkán kívül „három tökéletesen beszámítható és elfogulatlan” tanú volt rá, hogy az első áldozat, Kalocsai Marika „utolsó ismert dél-eltűjtjét” (57.) Jancsó Piroskával együtt az orosz katonák lakta Czégény-tanyán töltötte. Czinke Ilka a használt ruhákat áruló Krajcnénál rábukkan unokahúga, az időközben ugyancsak eltűnt Sütő Piroška ruhájára. Krajcnet azt állítja, a ruhát Jancsó Piroška hozta, hogy pizsamát varrasson belőle a fiának. (58.) A menhelyen nevelkedett, de már gyárban dolgozó Sipos Irén, a vőlegénye, Kiss Imre, Imre barátja és Jancsó Piroška egy hétfő délelőtt négyesben beszélget egy padon. A két lány együtt indul el, a fiúk megbeszélik velük, hogy délben utánuk mennek Piroskáék házához. Piroška azonban nem engedi be őket, azt mondja, Irén már kiment a vasúthoz – s többé nem kerül elő. Délután Piroška Irén ruháját hordja, Imre kérdésére azt feleli, megvette a ruhát, mert Irénnek nem volt pénze a vonatra. (64–65.) Később azonban a rendőrség olyan in-

formációt kapott, hogy Irén valóban elutazott, Budapesten kicseréltette a személyijét, azaz él. (66.) Az író kérdésére Kalocsainé elmondja, a zöldséges boltban egy diák emlékezett: előző nap Marika és Jancsó Piroska együtt állt sorba, aztán együtt mentek el valahová. (180.) Aznap délután Marikát megint csak a Jancsó lánnyal látták beszélgetni. (181.) Ekkor az író nem Piroska esetleges ártatlanságát vélelmezi, hanem azt rosszallja, hogy a rendőrség nem kezdett rögtön határozottabb nyomozásba, Kalocsainé kérése ellenére nem vonta kérdőre Jancsó Piroskát. Azok az interjúalanyok, akik a letartóztatása után beszéltek Piroskával, így Marika néni, azaz Sósapatki Henriett, akit nyilvánvalóan zárkavazernek helyeztek Piroska mellé, továbbá az egykori körletparancsnok, Karácsonyi Borbála egy szóval se mondják, hogy Piroska bármikor is tagadta tettét. Marika néninek ugyan úgy mondja el a gyilkosságokat, mintha egy barátnője követte volna el őket, de ez nyilvánvaló hárfítás. (220.) Ami pedig a megbánást illeti, annak nyoma sincs a szövegben. A kivégzés előtt Piroska ennyit mond a körletparancsnoknak: „*Utálok magam! Hogy tudtam ilyet tenni!*” De amikor Karácsonyi Borbála megkérdezi tőle, meddig folytatta volna, ha nem fedezik fel, azt feleli: „*Százig!*” (229.) „*Te miért gyilkolsz?*” – kérdezi az író Jancsó Piroskát, miközben löversenyestársasjátékokat játszik a halott lány kíséretével, „*Egykedvűen, szelíden néz rám. – Mert engem farkasnak neveltek.*” „*Ez az a sztal, amelyen első löversenyjátékot szerettem volna kinyitni, ez az óra, amikor annyira vágytam ébren lenni – vallja meg az író –, ő az a lány, akivel játszani szerettem volna.*” (200–201.)

Az erotikus kapcsolat az elbeszélő és hőse között meghatározó része a regénynek. Nem is jut eszembe még egy regény, amelynek írója ilyen leplezetlen, nyilvánvaló módon szexuális kapcsolatban áll képzelt hősnőjével. „*...külön kezel, kivételes magányban / a tanuk nélkül dolgozó pokol*” – írta Pilinszky (TANUK NÉLKÜL). De ami Pilinszkynek pokoli kín, Rubinnál gyönyörűség. Az egyes szám első személyben szóló regényhős – az író – egy iszonyatosan hideg téli éjszakán érkezik Törökszentmiklósról, az alföldi városba, ahol valaha Jancsó Piroska élt. „*Nagyon fáztam, de egy pillanatra sem éreztem azt, hogy kár volt elutaznom [...]. Most még inkább úgy rémlett, hogy bármely párnán, amelyre egy meleg szobában lehajthatnám a fejem, amely az arcomhoz simulna, az ő arcához simulnék.*” (148–149.) 1953. augusztus

22-én a szolnoki postán Jancsó Piroska levelet írt és adott fel a nevelőintézetnek, ahová a féléstvérét és a lányát elvitték. Megrendítő szavakkal kéri az intézetet, hogy szeressék a kislányát. A postán lebélyegzett borítékot az intézet megőrizte. A posta után Piroska kimegy a szolnoki strandra. Szokatlan élmény ez számára. Aztán megpillant egy kislányt, és a nyomába ered. „*A lányka a zuhanyozónál állt, Pirinek háttal. Karcsú volt, és két hajfonata pontosan kiálló lapockáján feküdt. Aztán megmozdult, a tusrózsa alá lépett, elborította a víz, végigpatakzott a csukott szemekkel didergő ismeretlen kis arcon, amelynél most a világon semmi sem látszott elérhetőbbnek. Egy almát leszakítani hasonlíthatatlanul nagyobb erőfeszítés lett volna.*” (204.) Alig két hónap múlva, október 13-án eltűnik a tizenegy éves Kalocsai Marika, a gyilkosságorsorozat első áldozata. Tizenkét évvel később, anyagot gyűjtve a művéhez, az író meglátogatja Kalocsaiékat. Marika húga, aki a látogatás idején éppen annyi idős, mint a halálakor Marika volt, és az anyja szerint nagyon hasonlít a nővérére, beteg, ágyban fekszik. „*Most, hogy a láng fényében feküdt, két szikrázó, szőke hajfonatával az arca mellett, már nem tudtam levenni róla a szemem.*” (177.) Megérkezik az orvos, megvizsgálja a kislányt. „*A vizsgálat alatt elfordultam, de a falon, a képeslapok övezte pici zsebtükörben pontosan a leányka mellét láttam. Semmi mást, mint a rózsaszín körtét és a meg-megrezzenő bimbót, amit a főlhúzott hálóing kivillantott. [...] egyre közelebb és közelebb léptem a falhoz, érezve, hogy a tükrökből Piroska házába lépnek.*” (187.) Vajon az a popfos kislány, akit az író képeztetében Piroska a strand tusolójában megkívánt, nem Marika akkor talán még meg sem született húga volt-e?

Piroska tizenkét éves korában lett városszerete „közismert nő”. „*Törékeny, sötétszőke, szürkés-kék szemű gyerek volt, vizet meg tökmagot árult az állomáson. Az első eset délelőtt történt és éjszaka folytatódott [...]* »*Megesett, hogy húsan is voltak velem, mégsem történt semmi bajom.*” – idézi Piroska szavait Lajkó Rózsi, az író egyik informátora. A vasútállomásra folyamatosan érkeznek orosz csapatok, a katonák az állomáson éjszakáznak. Piroska „*mindig ott volt az egyik vagy másik emberkupaiban. Jó mélyen elrejtőzve a tiszték elemlámpái előtt. [...] A katonák ruhástul aludtak, Piroska azonban meztelen volt. Ébresztőkor előmászott az átfüldelt testek közül, s pendelyt meg szoknyát húzott, nagyokat szokott tüszenteni. De ez volt minden baja.*” (210–211.) Rubin leírásában nyoma sincs se elítélésnek, se részvétnek. A tömegpopulációban is Pi-

roska erotikus varázsa érzik. „*Katonakurva*” lett, mondja róla az anyja, akivel az író a zalaegerszegi börtön elfekvőkórházában találkozik. Az asszony egy parasztház szénapadlásán szülte meg a lányát, akiről a negyvenholdas nagygazda apja tudni sem akart. (238.) Istállóban, pajtában laktak, törődni az anyja se sokat törődött vele. Amikor idősebb lett, elszegődött gyapotot szedni, aztán malteroslány volt szolnoki építkezéseken. Az első jó emléke az a cukor, amelyet egy szovjet kiskatonától kapott. Piroska zabgyerek volt, anyja cseléd, közismerten olcsó prostituált. Bár Piroskát az iskolában megbecsülték az eszségéért, nála meg az anyjánál alább senki sem állt a mezőváros társadalmában. Az orosz katonák ellenben nem tudtak róla semmit, és hálásak voltak a váratlan ajándékért, hogy megkaphatták. Ekörül lehet a forrása annak, hogy Piroska orosz katonákért rajongott. „*A szovjet katonákat annyira megszerettem, hogy nem tudok tőlük megválni*” – mondta a tárgyaláson. Meg azt is hozzátette, magyar férfakkal sosem volt nemi kapcsolata. Persze jó volna többet tudni erről a vonzalomról meg azokról a katonákról is, akikkel Piroska személyes kapcsolatba került, így Bogacsóvról, aki házasságot ígért a tizenegy éves Kalocsai Marikának. Legfőképpen pedig Piroska kisfiának az apjáról, aki eljegyzési ajándékkul egy borostyánkővet adott Piroskának. (263.) A lányok, a Piroskák telkén lévő kútban megtalált, megfojtott lányok, az intézetben nevelkedett, a többieknél idősebb Sipos Irént kivéve, akiről viszont nem tudjuk meg biztosan, hogy őt is meggyilkolták-e, szegény, de gondoskodó családokban éltek, szüleik az eltűnésük pillanatától kezdve kétségbeesetten keresték őket. Az olvasóban felmerül a kérdés, vajon nem dolgozott-e Piroskában gyűlölködő irigység is, nem akart-e éppen azokon bosszút állni, akiknek a szülei szegények voltak, mégis melegséget árasztó családban éltek. Minderről semmit sem tudunk meg, Rubin erre nézve nem kapott információkat, így efféle feltételezésekkel nem is foglalkozott. Ez az információhiány izgalmassá is teszi az APRÓSZENTEK-et. Van egy történetünk, és van öt gyerekholttest, de nem lehet biztosan tudni, hogy azok-e, akik az előző hónapokban eltűntek. A holttestek azonosításakor Dobos Marika és Pintér Kati szülei határozottan kijelentették, nem az ő lányuk fekszik a bádogtepsiben, nyomukban Kalocsai és Sütő is elbizonytalanodott. (124–125.) Rubin a tiszzaeszlári per-

ről tudósító Mikszáthot idézi: „*Az anyától, aki a holt leányára rá nem ismer, nincs apellátá.*” (185.) Eötvös Károly, a vádlottak védője a tiszzaeszlári perben, meggyőzően bizonyítja, számos oka lehet annak, ha az agnoszkáló nem ismeri fel a halottban közeli hozzátartozóját. Nem lehet biztosan tudni, hogy az ölte-e meg a lányokat, aki a bíróság előtt vallomást tett meggyilkolásukról. Van egy főszereplő, aki egyesek szemében intelligens, figyelmes, már-már önfeláldozó fiatal nő, másokéban agresszív, kötekedő, ismeretleneknek ok nélkül fájdalmat okozó tolvaj, fosztogató. Százszázalékos biztonsággal az sem derül ki, lesbikus sadista-e vagy nimfomán férfifaló. Antonioni híres filmjében, a NAGYÍTÁSBAN egy fotós az egyik fényképén egy holttestet fedez fel, rájön, hogy egy gyilkosság véletlen szemtanúja volt. Aztán eltűnik a holttest, eltűnnek a fényképek, s végül a főszereplő meg a néző sem tudja, bűncselekményt látott-e, vagy képzelgés káprázata ragadta magával. Nem nehez úgy éreznünk, Rubin befejezetlen és befejezhetetlen regényét éppen az teszi korszerűvé, hogy megjeleníti: a valóság megfoghatatlan, a tükörcserepek minden szögből más képet mutatnak. Másokat ellenben az tesz elégedetlenné, hogy az író főszereplője személyiségét össze nem illő elemekből rakja össze, hogy a szerzőnek magának sincs életszerű víziója hősről, akit írói eszközökkel az olvasó számára is hiteles alakká formálna. Megvan a veszélye annak, ha egy elbeszélő megmarad lírikusnak, ha csak önmaga bír története hőse lenni, ha képtelen arra, hogy közvetlen, személyes tapasztalat nélkül történeteket és embereket teremtsen. Az eredmény óhatatlanul leszűkült világ lesz, annál szűkebb, minél intenzívebben éli át az író azt a valóságot, amelynek önmaga egyszerre hőse és felfedezője.

Büntetőjogi kiruccanás

Az 1953–54-es gyermekgyilkosságok krónikáját a közelmúltban Legát Tibor írta meg háromrészes cikksorozatában RÉMTÖRTÉNET TÖRÖKSZENTMIKLÓSON címmel.⁷ Legát Tibor munkájának forrása két régebbi írás. Az egyik a nyomozásban is részt vevő dr. Lázár Bertalan rendőr százados ELTŰNÉSEKTŐL – A GYILKOSSÁGOK SOROZATÁIG című 1957-ben megjelent esetelemzése.⁸ A másik dr. Bodor Endre A TÖRÖKSZENTMIKLÓSI VÁMPÍR című cikke,⁹ amely név szerinti hivatkozás nélkül Lázár értékelésével vitázik; ez az utóbbi a Belügy-

minisztérium kiképzési anyagként jelent meg 1965-ben. Rubin egy, a fentieknél korábbi, a per után néhány hónappal megjelent belügyi írásra is hivatkozik, de címét, forrását nem jelöli meg. (262.) Ezeket az anyagokat Rubin olvasta, a két utóbbiból idéz. A további anyagoknak, a bűnügy aktáinak csak egy részét olvashatta el, az akták másik részét minden bizonnyal titkosították, ezeket nem sikerült megszereznie. 1970-ben kérelmével a belügyminiszterhez, 1977-ben Kádár Jánoshoz fordult – hiába. 1990 után Boross Péter belügyminisztertől, majd Gál-szécsy Andrásztól, a polgári titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli minisztertől kérte az iratbetekintés engedélyezését; ekkor arról tájékoztatták, hogy a keresett anyagok nincsenek meg.

Jancsó Piroska úgy vélte, orosz kapcsolatai miatt „*a haja szála sem görbülhet meg*”, ezt egy korábbi meghallgatása során állítólag a rendőröknek is a szemébe mondta. (265.) De csupán Piroska képzelte így: az APRÓSZENTEK szövegéből is nyilvánvaló, hogy prostituáltak tekintették, rendőri felügyelet alatt állt, naponta kellett jelentkeznie a rendőrségen. (207.) Eltűnések, akár tizenévesek eltűnése esetén, hacsak nincs valamilyen bűncselekményre utaló adat, a rendőrség huszonnégy óránál előbb nem intézkedik. Az a feltételezésük, hogy a gyerek elcsavargott, majd előkerül. Ezt a szokványos választ adják Kalocsainéknak is 1953. október 13-án, reggel nyolc órakor. (179.) Marika az első eltűnt kislány, még senki sem gondol tragédiára. Különbösen is az efféle eltűnés sokkal gyakoribb, mint gondolnánk. Miközben sorra tűntek el a kislányok, eltűnt két fiú is, akik hónapok múlva az ország más vidékén kerültek elő.

Az első eltűnést csak nyolc hónap múlva követi a második, ekkortól azonban gyors egymásutánban tűnnek el kislányok. Ezt a rendőrség már a legkevésbé sem vette félvállról, annál is inkább, mert terjedni kezdtek a szóbeszéddek, hogy az oroszoknak köze van az eltűnésekhez. Törökszentmiklós utcáin hangszórós kocsik hívták fel a szülők figyelmét a veszélyre, a nyomozást a megyei rendőr-főkapitányság magához vonta, amikor pedig megtalálták a holttesteket, nyomban magas rangú belügyi vezetők érkeztek a városba, a helyszínt pedig karhatalmi egységek vették körül. Persze ahogy manapság sok esetben a cigányellenes előítéletek viszik félre a nyomozást, akkor ideológiai doktrínák szab-

ták meg a kutatás irányát. Lázár százados a cikkében leírja, hogy miközben az eltűnések felderítésén dolgoztak, a törökszentmiklói rendőrség azt az utasítást kapta, állapítsák meg, „*milyen a klérus befolyása az iskolai gyermekekre vonatkozóan*”. „*(Ez a feladat hangzatos, de kriminalisztikai szempontból nehéz eldönteni, hogy miért szükséges.)*” – teszi hozzá zárójelben a rendőrtsz. Ez a felvétel nyilvánult meg abban is, hogy az egyik nyomozónak egy éjszakát a hajdani zsinagóga pincéjében kellett eltöltenie: hátha mégis igazak a híresztelések, hogy a zsidóknak az egyik környékbéli zsinagóga újjáépítéséhez van szükségük a gyereklányok vérére.

Rendőrtisz letétele Lázár százados nyíltan írta a helyszínelés felületességéről, meg arról is, hogy Jancsó Piroska első kihallgatása teljes összevisszaságban zajlott, illetéktelenek voltak jelen, és még a gépirónó is részt vett a gyanúsított kikérdezésében. Cikke az 1957-es év elején jelent meg, feltehetőleg még 1956-ban írta, a *Rendőrségi Szemle* 1956 novemberétől négy hónapig nem jelent meg, majd 1–3 jelzésű összevont számmal indult újra. Talán a forradalmat megelőző hónapok szabadabb szelleme magyarázza, hogy Lázár Bertalan nem hallgatta el „az államtitkot” sem: leírta, hogy a gyanúsított vallomása szerint B. katona megerőszakolta Marikát. Amikor a cikk megjelent, még nem állt helyre az ellenőrzés korábbi rendszere – 1957 tavaszán a civil könyvkiadásban is napvilágot láttak könyvek, amelyek az 1956-os „Vormärz” szellemében íródtak, amelyeket még 1956 őszén szerkesztettek. A *Rendőrségi Szemle* szerkesztője vélhetően kihúzta a „katona” szó előtt a „szovjet” jelzőt, de érdemben nem változtatott a szövegben. Az olvasó pedig törheti a fejét, honnan való volt az a katona, aki időközben külföldre távozott.

Első kihallgatásán a gyanúsított olyanokat nevezett meg a gyilkosságok elkövetőiként, akiknek biztos alibijük volt. Az egyik megnevezett például börtönben ült. Megítélésem szerint a történetek legvalószínűbb változatát Jancsó Piroska 1954. szeptember 5-i vallomása tartalmazza, ezt Legát Tibor részletesen ismerteti cikksorozata második részében. Eszerint Piroskát egy Nyikolaj Bogacsov nevű orosz katona vette rá, hogy hozza össze a tizenegy éves, de koránál fejlettebbnek tetsző Kalocsai Marikával, mert beleszeretett, és feleségül akarja venni. Cserébe azt ígérte, hogy Piroskát is kiviszi a

Szovjetunióba, és segít felkutatni Piroska második gyerekének az apját. Marika Piroskával együtt ment a Czégény-tanya felé, ezt többen is látták. Minthogy Bogacsov Marikának is tetstett, Piroska a lakására hívta a kislányt. A továbbiakban Piroska azt vallotta, hogy míg borért járt a kocsmában, Nyikolaj megerőszakolta Marikát, majd otthagya őket. Marika azzal fénygetőzött, hogy mindent elmond a szüleinek. Erre Piroska megijedt, és megfojtotta Marikát. A második áldozatot, Sütő Piroskát egy Andrénak nevezett orosz katona erőszakolta meg. Vallomása szerint négy lányt ő fojtott meg, az ötödiket Nyikolaj a derékszíjával. Ekkor egy Hammelzanov nevű őrmester is jelen volt. A katonai ügyészi szervek több fényképpel együtt Bogacsovét is megmutatták a gyanúsítottnak, és ő kiválasztotta a fényképek közül a férfit, akiről a vallomásában beszélt. Ennek ellenére másnap azt közölték a gyanúsítottal, hogy a vallomása nem fogadható el, mert Bogacsov 1953 augusztusában „külföldre távozott”. A kihallgatást végző rendőröket feletteseik nyilván kioktatták, hogy az eljárásban szovjet katonák elkövetőként nem szerepelhetnek. Feltételezésem szerint – a feltételezés logikusnak tetszik, de kézzelfogható tények nem bizonyítják – kihallgatói ekkor megegyezést ajánlhattak Piroskának: elkerülheti a halálos ítéletet, ha úgy vall, ahogy a rendőrök akarják. Rubin úgy véli, Jancsó Piroska letartóztatására és elítélésére „a szovjet elhárítás beavatkozása következtében” került sor. (266.) Ezt az állítást semmi sem támasztja alá. Az ellenben szinte bizonyos, hogy a történelekről orosz nyelvű összefoglaló készült, amelyet megküldtek a szovjet szerveknek. Az orosz katonai hatóságok nagyon is komolyan vették az ügyet. Rubin elbeszélése szerint „a Közép-Európában állomásozó szovjet csapatok” marsalli rangú főparancsnoka három katonai ügyéssel „a Baden bei Wienben felüött főhadiszállásáról” Szolnokra repült, a szolnok-algyői szovjet laktanya parancsnokát „tettelesen” lefokozta, azaz – vélhetőleg – az alárendeltjei szeme láttára letépte a váll-lapját. Az eseményen jelen volt dr. Ruzska István, a Legfőbb Ügyészség képviselője, s tanúja volt a marsall több „kemény intézkedésének”. (60.) Az Ausztriában és Magyarországon állomásozó szovjet csapatok, az úgynevezett Centralnaja Grupa Vojzsk, azaz a Központi Hadsergocsoport parancsnoksága valóban Baden bei Wienben volt, de „felütni” éppenséggel nem

kellett: ott volt 1945-től 1955-ig. Közép-Európa földrajzi fogalmához ennek semmi köze. Közvetlenül a háború után, 1945. június 10-től 1946 májusáig valóban marsall állt a parancsnokság élén, méghozzá ismert katonai vezető, Ivan Konyev. 1946-tól azonban a parancsnok általában vezérezredesi rangú tábornok volt. 1953 júliusától a posztot Szergej Birjuzov vezérezredes töltötte be. Ha tehát hitelt adunk a történetnek, leginkább ő lehetett az, aki Magyarországon járt, és a laktanyaparancsnokot lefokozta. Ezt a korrekciót az teszi indokolttá, hogy jól mutatja: Rubin Szilárd, miközben jelentős energiát fektetett abba, hogy minél több emberrel beszéljen, aki valamilyen kapcsolatba került Jancsó Piroskával és ügyével, viszonylag könnyen megismerhető történeti tényeknek nem tulajdonított jelentőséget.¹⁰ Sajnos nincs rá adat, mikor járt a tábornok Szolnokon, látogatása után a Piroska által megnevezett katonák már biztosan nem voltak Magyarországon: feltehetőleg nyomban letartóztatták és a Szovjetunióban állították őket bíróság elé. Az 1954-es büntetőeljárás furcsasága, hogy a másodfokú tárgyalás lezárása után, az ítélethirdetés előtt az elsőrendű vádlott ismét szólhatott; ekkor Piroska azzal vádolta az anyját, hogy részt vett a gyilkosságokban. A bejelentés után a tárgyalást elnapolták, Jancsó Piroska írásban tette meg új vallomását. Ebben azt állítja, hogy a gyilkosságok elsődleges célja az áldozatok kirablása volt, de a szexuális motivációt sem tagadja. A következő tárgyalási napon ismét megváltoztatta a vallomását: ekkor már tagadta a szexuális késztetést. A Legfelsőbb Bíróság végül Piroska vallomása és közvetett, logikai bizonyítékok alapján ítélte halálra Jancsó Borbálát; az ítéletet az Elnöki Tanács kegyelemből életfogytiglani szabadságvesztésre változtatta. Lázár százados már többször idézett esettanulmányában kétségbe vonja a közvetett bizonyítékokat. Azt a kérdést teszi fel, hogy ha a gyilkosságoknak nem volt szexuális motivációja, mi magyarázza, hogy a rablógyilkosságok áldozatai között egyetlen fiú sem volt. Dr. Bodor Endre Lázár érvei ellenében tíz pontban sorolja fel a Jancsó Borbála bűnösségét alátámasztó közvetett bizonyítékokat. Fejtegetésének azonban ellentmond Jancsó Piroska vallomásának az a része, amelyet Bodor Endre tanulmánya mottójaként idéz: „Szinte undorodom saját magamtól, de inkább követtem volna el még több gyilkosságot, mint ilyen szegényben estem.” (A csálé mon-

datot dr. Bodor állította elő. A rendőrségen tett írásbeli vallomásában Jancsó Piroska nyelvileg koherensen fogalmazott: „*inkább követtem volna el, lettem volna több gyilkosságba, mint ebbe a szégyenbe*”). Az eljárás kezdeti szakaszában, a szeptember 10-én kelt vallomásából, amelyet Jancsó Piroska maga fogalmazott meg és írt le, kimaradtak a szovjet katonák, a leszbikus és szadista hajlamról sokkal nyíltabban ír. Kalocsai Marikának, vallja, elmondta, mit olvasott egy filléres pornóban, de „*ő hallani sem akart erről*”. A tizenhét éves Sipos Irén ellenben nem utasította vissza a próbálkozást. „*Ő mondta, hogy nekem csinál ilyet, meg is tette két ízben. Én is szerettem volna, de egyrészt nem mertem elmondani, másrészt tartottam attól, hogy valakinek elmondja. Arra az elhatározásra jutottam, hogy megfojtom*.” Ha tehát Jancsó Piroska a maga vágyait jobban szégyellte, mint magukat a gyilkosságokat, akkor aligha vonta be az elkövetésbe az anyját. A bíróság azonban nem foglalkozott ennek az ellentmondásnak a feloldásával. A másodfokú eljárásban a bírói tanács elnöke Jankó Péter volt, aki korábban a Rajk-pert is tárgyalta. Számára egyszerűbb volt, ha jogi körülményeskedés helyett Jancsó Borbálát is halálra ítéli: eggyel több vagy kevesebb halálos ítélet a pályáján nem sokat számított. Csak magunkban képzeleghetünk: 1955-ben elkövetett öngyilkossága előtt talán úgy érezte, az önmagára kiszabott halálos ítélettel Jancsó Borbáláért is bűnhődik, „*...a Legfelsőbb Bíróság magához vonja az ügyet*” – írja Rubin Szilárd. (266.) Az emberölési ügyeket a megyei bíróság tárgyalta, a másodfok a Legfelsőbb Bíróság volt. A Jancsó-ügyet tehát nem kellett magához vonnia: máshová nem is kerülhetett volna.

A vallomás váratlan megváltoztatása a másodfokú bíróság tárgyalásának a végén összeilleszthető korábbi feltételezésünkkel. Ha Piroskát valóban azzal bírták rá az együttműködésre, az orosz katonák szerepének elhallgatására, hogy azt ígérték neki, nem ítélik halálra, a budapesti tárgyaláson látnia kellett, becsapták: a Legfelsőbb Bíróság – immár jogerősen – mégis halálra ítélte. Ebben a helyzetben azt akarta, hogy legalább végezzék ki az anyját is, akit gyűlölt, megvetett, és akit – mint Legát Tibor Jancsó Borbála vallomása alapján leírja – többször véresre vert.

„*A gonoszteüőhöz sem tartozik semmi. Sem a zsinag, amellyel áldozatait megkötözte, sem az eső, amely*

kivégzése éjjelén zuhog.” Akárha Pilinszkyt olvasnánk. Az ölés leírása azonban nem illik Szent Erzsébet képéhez. „*A kislány, mielőtt elernyedt volna, sokáig hánykolódott a földön, s közben felrúgta az asztal alá tett lavórt, kiborította a szappanos mosdóvizet*” – idézi Rubin a bűnügyi eljárás jegyzőkönyvét. (206.) S még amit nem idéz! „*Anyám [...] kihozott egy drótot* – írta Piroska a Legfelsőbb Bíróság tárgyalása után, amikor az anyját váltotta meg a gyilkosságok elkövetésével –, *amit Marika nyakába akasztott, és megfojtotta. Én lefogtam a kezét közben. A kislány rúgott magán, és összeesett. Nagyon megijedtem, borzasztó látvány volt, a nyelve kilógott.*” Rettenetünket az orosz vonal csak növeli. Hiszen az is borzalmas, ha valaki leküzdhetetlen szexuális készletéből öl. De ha azért teszi, mert pedofill katonák felhajtója...

„*Síratom az öt gyermeket, akiknek kora ifjúságukban miattam kellett meghalni és az öt anyját*” – írta Jancsó Piroska egyik vallomásában. Hamisan csengő szavak, Rubin nem is idézi őket. Nem illenének a Szent Farkas képéhez.

„Vad és végtelen utcák”

Rubin Szilárd szövegében erőteljes mondatok, jelenetek idézik fel az ötvenes, hatvanas évek alföldi mezővárosát. Az utas baktat az öt párhuzamos, nyílegyenes dűlőút valamelyikén, a házak „*csillagászati számot*” viselnek, nevük „*az épp regnáló hatalom*” igényei szerint változik, de a helybeliek csak a hajdani településterve szerplő számmal emlegetik őket. „*Nincs évszak, amely e vad és végtelen utcákat megszépíti. De tavasszal, ha kedve van gyalogolni, az utas nem csak barbárságukat érzékeli: eltűnt zottságuk költészetét is.*” A kritika érzékenyen hívta fel a figyelmet arra, milyen erővel kötik ezek a lírai, mégis nagyon realista leírások Rubin látszólag kor feletti történeteit történésük valós idejéhez. „*...ez a kaleidoszkóp helyenként ragyogó képeket ad ki: az ötvenes évekbeli Törökszentmiklós miliőjének, atmoszférájának a leírása az ereje teljében lévő Rubint mutatja*” – írja monográfiájában Keresztesi József. (Keresztesi, 235.) Hadd tegyem hozzá: annál inkább, minél kevesebb a szövegben a keresett költőiség, „*...egy kútnál, amely a homályból előbukkan, hirtelen asszonyok állnak, mint víz alól fel szállt szobrok.*” (42.) Hát ez az, amit már nem kellene.

Nem csak a helyszínek leírása erőteljes, a szorongató, nyomasztó atmoszféra ott van szinte

minden jelenetben, epizódban. A lányok több-kevesbe azonos forgatókönyv szerint tűnnek el, a feszültség mégis nőttön-nő. A város szorongással telik meg. De mintha a még rejtőzködő gyilkost is magával ragadná a közeledő vég örvénye. Az első eltűnésre 1953. október 13-án kerül sor, a másodikra 1954. június 12-én. A következő három gyilkosság dátuma augusztus 9., 11. és 14.

A Rubin-hagyaték örököse, Siklós Péter és a szerkesztő, Keresztesi József heroikus munkát végzett, amikor a negyven éven át növekvő „kéziratkazalból” kiválogatták az utolsónak tetsző szövegvariánst, és összefüggő művé rendezték a részeket. Ráadásul az író, nyilvánvaló szándéka szerint, nem lineárisan kívánta elbeszélni a történetet. Az epizódok nem időrendben követik egymást, hanem leginkább talán abban a sorrendben, ahogy az író előrehalad a nyomozásban meg a tudatában-tudatalattijában zajló folyamatok feltárásában. Ezért olyan nehéz egy-egy jelenetet, mondatot visszakeresni a szövegben.

Egy kurzusregény terve

Az UTÓSZÓ HELYETT alcímet viselő HÓDOLTSÁGI TÜKÖR nem tartozik a regényhez, egy ösztöndíjpályázat céljára készült 2008-ban. A sajtó alá rendezők természetesen jól tették, hogy közreadták ezt a szöveget is, de talán még világosabban jelezniük kellett volna, hogy ez a fejezet *nem* az APRÓSZENTEK utószava, hanem egy megíratlan regény szinopszisa. Az anyaggyűjtés és az anyaggal való küzdelem hosszú évei alatt Rubin a történet megírásának esztétikai nehézségein túl azzal is kénytelen volt számolni, hogy figyelik, jelentik, mit beszél, mit ír a szovjet katonák szerepéről a gyermekgyilkosságokban.¹¹ Valószínű, hogy még az asztalfiókba rejtett kéziratba sem írt bele mindent, amit interjúalanyai mondtak neki, amit az oroszok szerepéről gondolt. De nem csak cenzurális megfontolások tartották vissza. Törökzentmiklós leírásának végén Rubin Katyánt, Nemmersdorft említi. (A keletporoszországi falut egy szovjet páncélos ék 1944. október 21-én foglalta el, a katonák nagyszámú civilt lőttek agyon, köztük nőket, gyerekeket és kénysERMUNKÁSKÉNT odahurcolt francia és belga hadifoglyokat.) „*Ne! Ne!* – mondja Pilinszky. – *Idáig ne menj!*” (257.) 2008-ra a politikai helyzet megváltozott, Rubin lektorai (őrzőangyalai), Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky már nem éltek.

A pályázatra benyújtott szinopszis olyan regényt ígért, amely leleplezi az orosz katonákat, a megszálló szovjet hadsereget meg a velük összejátszó magyar rendőrséget, ügyészséget. Ebből a második nekifutásból, úgy tetszik, semmi sem készült el. Talán szerencsére: aligha lehetett volna jobb, mint a „*befejezhetetlen könyv árnyéka*”. Az APRÓSZENTEK Piroskája lehet lesbikus, sadista gyilkos, de lehet pedofil katonák naiv-gátlástalan kerítője is. Az író azonosulása vele pedig a valóság-misztikus átélés, illetve az erotikus beleélés között lebeg. Ha viszont Jancsó Piroška ártatlan áldozat, mindebből semmi sem marad, csupán egy koncepciós ügyet leleplező kurzusregény.

Az APRÓSZENTEK-hez csatolt szerkesztői utószavában Keresztesi József arról írt, Rubin szeretett volna eljutni a kalinyingrádi katonai levéltárba, hogy ott próbáljon anyagot keresni műve folytatásához vagy újrakezdéséhez. (276.) Rubin a kalinyingrádi levéltárat csak a Keresztesivel folytatott beszélgetésben említi (Keresztesi, 20.), a regényt követő szinopszisban nem. Hiszen miért is akart volna épp a kalinyingrádi levéltárba eljutni? Ha fennmaradtak anyagok a törökzentmiklói ügyről, azok leginkább Moszkvában találhatóak. Rubin számára Kalinyingrád, amelynek a nevét nem írja le, akár csak Gdańsk, jelkép. A borostyánkő, amelyet Piroška jegygyűrű helyett kapott orosz katona szerelmétől, az író számára ezt a két várost jelképezi: az bennük a közös, hogy mindkettő el van vágva attól az országtól, ahová tartozik: Németországtól, Oroszországtól. Attól a két országtól, amely „*a két világra szóló európai polgárháborúban*” (263–264., az én kiemelésem) a legtöbb vért áldozta.

Gdańsk és Berlin ma az Európai Unió városai, lakóik – ellentétben Rubin borongásával – nem csak turistaként látogathatják a várost, hiszen 2004 óta egyazon államszövetség polgárai. Kalinyingrád azért lett enklávé, mert a balti államok kiléphettek a Szovjetunióból, és csatlakozhattak az Európai Unióhoz. Ezek pozitív fejlemények. Siránkozni csak az fog miattuk, aki úgy véli, hogy Európában két, a hidegháborúval együtt három polgárháború zajlott, hogy németek és oroszok, akik voltaképpen összetartoznak, értelmetlenül, idegen érdekekért ontották egymás vérét. Hogy kik az idegenek, akiknek az érdekében a németek és az oroszok egymásra támadtak? Nos, kedves olvasó: hármat találathatsz...

A szenvedő amorális

Káderezés

Rubin Szilárd pályarajzának zárófejezetében Keresztesi József így ír: „...a zsidó származás Rubin esetében részben lélektani kérdés, de ennek a részletes tárgyalása már – ezt minden szarkazmus nélkül mondom – a pszichológia illetékességi területére vezetne”. (Keresztesi, 259.) Ez a mondat, brutálisan kifejezve, azt jelenti, a szerző bolond. Életének, életművének egy fontos, talán legfontosabb kérdését nem az irodalomelemzés, nem az esztétika, nem az eszmetörténet, hanem a lélektan eszközeivel kellene vizsgálni. Való igaz, Rubin zsidókomplexusa, zsidó öngyűlölete szinte kínálja magát a pszichopatológiai vizsgálatra. Keresztesi József azonban nem pszichológus, hanem író, filológus, irodalomtörténész, nem ezt az utat választja. És jól teszi, mert Rubin Szilárd írónak azért érdekesebb, mint öngyűlölő zsidónak. Mindazonáltal Keresztesi könyve első fejezetében világossá teszi, hogy hőse ironikus-pszichologizáló megjelenítése nagyon is helyénvaló, csak persze nem helyettesítheti a műelemzést. A szerkesztő-kritikus 2003-ban kezdett hozzá Rubin életművének tanulmányozásához, az író – így Keresztesi – „nagyon segítőkésznek mutatkozott”, s jó néhány dokumentummal is ellátta a kutatót. Amikor azonban az utóbbi 2005-ben elküldte neki tanulmányát (a jelen monográfia korai, a megjelent könyvnél jóval rövidebb változatát), Rubin magyarázat nélkül megszakította vele a kapcsolatot. Keresztesi úgy véli, e döntés összefügghetett azzal, hogy a tanulmány értékelte az író viszonyát a származásához: „a zsidó származás valamiféle kényelmetlen, unheimlich tényként tárul föl a két központi regény főhősei előtt: tudatosítása sem Angyal Attila, sem Rostás Levente esetében nem az azonosulás irányába mozdítja el a figurát”. (Keresztesi, 257.) Az író azonban vélhetően nem ez a ténymegállapítás bosszantotta fel, hanem az a feltételezés, hogy ez a „kényelmetlen tény” magyarázatul szolgálhat arra, „mi vezette a szerzőt a kilencvenes évek elején az induló Magyar Fórum köréhez”. Rubin feltehetőleg úgy érezte, nem a zsidókomplexusa, hanem a Németh Lászlón nevelődött magarsága vitte Lakitelekre és Csurka közelébe. De tapasztalnia kellett, hogy itt nem tartanak rá igényt. E szakítás ellenére 2009 májusában dedikált példányt küldött Keresztesinek a CSIRKEJÁTÉK német kiadásából. Ez volt személyes találkozásuk közvetlen előzménye. Beszélgetésük

során (Keresztesi, 19–20.) az író kifaggatja monográfiáját a származásáról. „Keresztény és közép.” A válasz az író, „ragyogó mosolyra” készíti. Efféle káderezésre, gondolom, a Magyar Gárda és a Magyarországi Cionista Szövetség felvételi vizsgáján kerül sor. Nem mintha más nem volna kíváncsi a válaszra, de direkt rákérdezni civilizált körökben talán még ma sem illő. (Persze többnyire nem is szükséges: az érdeklődő a legtöbb esetben eleve tudja a választ.) A kielégítő válasz után Keresztesi fagyaltot kap. Rubin még megkérdezi: kritikusi karrierje kezdetén nem kellett-e hitet tennie Izrael állam mellett. Az abszurd kérdésre Keresztesi úgy válaszol, „mint egy gyereknek”.

„Egy regény regénye”

A Rubin-pályarajz első fejezete azt mutatja, hogy Keresztesi egy igazi elbeszélő emberábrázoló és szituációfelidéző képességével ír non-fictiont. Ráadásul könnyeden, olvasmányosan ír: műve előképeként hirtelenjében a fiatal Fejtő Ferenc Heine-könyve jut az eszembe. Nem kevésbé regényszerű a CSIRKEJÁTÉK könyvkiadói történetének a leírása. 1963-tól 1975-ig a Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam, személyes tapasztalatokkal is igazolhatom a Keresztesi adta leírás hitelességét. Pedig itt a szerző nem támaszkodhatott személyes benyomásokra, mint az idős Rubin Szilárd alakjának a leírásakor, kizárólag írásos anyagok álltak a rendelkezésére: lektori jelentések, a Kiadói Főigazgatóságon, illetve a pártközpontban készült összefoglalók, az író és a könyvkiadó levelezése. A CSIRKEJÁTÉK kézírata már 1959-ben készen volt, 1960 januárjában arról tájékoztatták az író, hogy készül a borító, majd Illés Lajos, a kiadó szerkesztője január 29-én kelt levelében közölte, hogy a regény jelen formájában nem kiadható. „Eszertint tehát vagy nem olvasta el a kéziratot, mielőtt nyomdai előkészítésre átadta, vagy elolvasta, s akkor most utólag nem vállalja a felelősséget saját véleményéért.” (Keresztesi, 85.) Mindkét változat elképzelhető. Illés Lajos 1960-tól 1964-ig az Új Írás felelős szerkesztője, majd főszerkesztője volt, innen – akkoriban így beszéltek – a „bátorságáért” rúgták ki: nem mert visszautasítani olyan műveket, például Weöres ANTIK EKLOGA című versét, amelyekből botrány lett. Ekkor Illés Endre irodalmi vezető helyzetesként került vissza a Szépirodalmihoz. Permanens rettegésében egy stencillel már sokszorosított könyvismertető tőpéldányán, amelyet a rendőrségnek kellett leadni, az NOSZF rövi-

dítést Nagy Októberi Szocialista Forradalomra javította ki. Semmilyen érdemi munkát nem akartak rábízni, az volt a feladata, hogy a műszaki osztálynak való átadás előtt ellenőrizze, rendben van-e a kézirat „szerelése”, csatolták-e hozzá a Kiadói Főigazgatóság engedélyezési lapját, a borítótérket, megfelelő-e a fülszöveg. Ez utóbbit nem merete eldönteni, inkább bezárta az egész kéziratot a szekrényébe. Amikor már vagy harminc kézirat tűnt el ilyen módon, kitört a botrány, Illés Lajos büntetésből a Móra Könyvkiadó főszerkesztője lett. (A rendszerváltás után afféle fontolva jobboldali folyóiratok munkatársaként bukkant fel.) A Kiadó tényleges vezetője Pándi Pál volt, Jászberényi József, a „munkásigazgató” semmit sem számított, Illés Endre irodalmi vezető, később igazgató minden kéziratot, amellyel bármi probléma lehetett, kiadott lektorálásra Pándinak, az ő véleménye döntött. Rubin könyvének a kiadását Pándi ellenezte. Olyan vitára azonban, amilyen Pándi és Gondos Ernő között Keresztesi leírása szerint kialakult, ritkán került sor, Pándinak kevesen mertek elmentmondani. Ha azonban mégis, a nagy hatalmú irodalompolitikus hisztérikus lett, és egy afféle felkiáltással, amelyet Keresztesi idéz („*Csináldatok velem, amit akartok!*” Keresztesi, 89.), felhagyott a vitával. Aztán más módon mégis megakadályozta a megjelenést, esetleg levágó kritikát íratott róla, vagy nem törődött többet a dologgal. Gondos Ernő nem tartozott a Szépirodalmi Könyvkiadó sztárszerkesztői közé, modora, stílusa szóban is, írásban is száraz volt, népszerűségének az is útját állta, hogy kommunistának vallotta magát a hetvenes években is, amikor ez már a párttagok között sem volt divat. 1970-ben kezdeményezője volt a falukutatók MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE című könyvsorozata újraindításának. Ennek nyomán úgy tekintették, hogy inkább szociológus, mint irodalmár. Valójában azonban fontos szerepe volt például abban, hogy Kertész Imre SORSTALANSÁG-a a Magvető durva visszautasítása után, 1975-ben a Szépirodalminál mégis megjelenhetett. (Gondos Ernő szerepéről Ács Margit beszélt a *Kortárs* 2003. januári számában megjelent interjújában.) Valószínűleg a CSIRKEJÁTÉK sem jelent volna meg Gondos Ernőnek a nyilvánosság előtt is vállalt kiállása nélkül. Illés Endre ugyanis – úgy tippelem – Pándi véleményétől függetlenül sem kedvelte Rubin Szilárdot: idegesítő lehetett számára a bolondériája, a szerződésekkel kapcsolatos megbízhatatlansága, korábbi kokettálása

a szocreállal. De Angyal Attila önsorsrontásával sem tudott mit kezdeni. Rubin úgy tudta, hogy Illés Endre „*egyáltalán nem volt részese az eljárásnak*”. (Keresztesi, 86.) Lektorai értekezleteken Illés Endre szerette ismételtetni: Tessék lehúzni a glaszékesztyűt!, mi, szerkesztők ne tegyünk úgy, mintha pusztán irodalmárok lennénk... A hozzá forduló írók panaszát ellenben gyakran hátrította el azzal, hogy a kiadó lektorainak negatív véleményével szemben tehetetlen. A naivabbak el is hitték.

A kiadástörténetnél nem kevésbé fordulatos a CSIRKEJÁTÉK befogadástörténete. Nem sok értelme volna elismételni Keresztesi József nyomán az értő és a kevésbé értő kritikák értékelését. Emlékezetem szerint a regény az irodalom akkor még szigorúan csak szóbeli „második nyilvánosságában” jobb osztályzatot kapott, mint a publikált kritikákban. Nem került olyan harsány viták középpontjába, mint a ROZSDATEMETŐ, de nem lett olyan (rövid életű) kultuszkönyv sem, mint Hernádi Gyula „egzisztencialista” kisregénye, A PÉNTEK LÉPCSŐIN. A befogadástörténet fontos mozzanata Gondos Ernő JEGYZETEK A CSIRKEJÁTÉKRÓL címen közreadott kritikája.¹² Gondos szerint Rubin műve „*meghaladja mai prózáink átlagszínvonalát*”, ugyanakkor a regényt „*erkölcs-telen írásnak*” nevezi, így, kötőjellel. A hóst „*az erkölcsnélküliség viszi ki a világból*”. Az adott időszakban, az 1960-as évek első felében halatlan kritikusi állásfoglalás volt, hogy Gondos az erkölcsnélküliségben pozitívumot lát, „*a szélsőségesen különös történetben*” a törvényszerű felismerésének a lehetőségét. Az elismerő kritikák ellenére a CSIRKEJÁTÉK (újra)felfedezése a második kiadás megjelenésével (1981) kezdődik. A regényhős (és a regényíró) erkölcsnélkülisége Földényi F. László kritikájában írói felismerésként jelenik meg. Rubin „*részvéletlenül tudja szemlélni az életet, fölfedve a dolgok hívőös semlegességét, amelyet mindennapos életvitelünkben erkölccsel, racionálisan, szokással próbálunk leplezni*”. Az egzisztencializmusra való utalás, amely a hatvanas években az irodalompolitikai elmarasztalás bélyegzője volt, itt már a világirodalomba való beilleszkedés passzusa. „*A magárahagyatottság nem defektus [...], hanem a létezés legtermészetesebb módja*.” (Keresztesi, 99.) Úgy tűnik, Földényi az első, aki a CSIRKEJÁTÉK-ot a magyar irodalomban társtalan, de kivételesen jelentőségű műként írja le.¹³ A fordulatot azonban a CSIRKEJÁTÉK értékelésében Esterházy Péter írása hozta meg, amely könyvkiadási apropó nélkül 1997-ben jelent

meg.¹⁴ Az esszéíró Esterházy mindenfajta filozófiai keretezés – egzisztencializmus, magárahagyottság, Heidegger – nélkül, valami hallatlanul jóleső és jó ízű eleganciával emeli a magasba Rubin könyvét: „Elsőre mondjuk azt, hogy a regény nem szól semmiről, egy nő, egy este, egy zaj, jelesül a szívnek verése, egy vagon, »mely lassan, könnyű ringással gurulni kezd, s Dombóvár belevesztett az éjszakába«. Efféle belevesztések sorozata a regény.” De persze csak elsőre van így, mert aztán Esterházy leír két maradandó értékű kifejezést, amelyek a regény történelmi és lélektani dimenzióit jelzik: „fényes szélcsend” és „az én rossza”. A történet a második világháborút követő években játszódik, amelyekről csak az utólagos öngigazolás próbálta elhithetni, hogy a fényes szelek évei voltak, holott a terepet már akkor is a Jancsó filmjében feltűnő fehéringesek uralták, akik „elhozták a klasszikusok tanítását” (Brecht), és az egymás ellen pörgő baloldalnak-jobboldalnak a tudomására adták, meddig lehet pörögni. Ez a láthatatlan kerete Angyal Attila és Carletter Orsolya pörgésének is. Beszélhetünk Angyal Attila egzisztenciális magárahagyottságáról, önsorsrontásáról, szenvedéséről, de „az én rossza” arra kell emlékeztessen, hogy Angyal Attila igazi szörnyeteg. Az, hogy a szerelmét osztályellenességként „szerkeszti ki” az egyetem hirdetőtábláján, nem menthető. Mint ahogy az sem, hogy látványos botrányokat rendez Orsolya városában, munkahelyén. Végül az ember már a rendőrnek ad igazat, aki a garázdálkodót kitesszéke-li a városból. Tudjuk persze, hogy Attila maga szenved a legjobban az én rosszának a kitöréseitől – de ez az ő baja. Nincs akkora távolság az író és hőse között, hogy ne tudnánk: Attila rossza az író rossza is, Attila szenvedése Rubin Szilárd szenvedése. A CSIRKEJÁTÉK harmadik kiadása 2004-ben jelent meg, ezt követte 2009-ben a német kiadás. „...a búvópatak végül német földön tört felszínre” – írja Keresztesi József (82.). Való igaz, Rubin ettől és még inkább a 2010-ben bekövetkezett halálától kezdve emelkedik a kritikai értékelés kánonjában a kortárs magyar irodalom Ottlik mellé helyezhető nagy alkotójává. Négy évvel korábban Keresztesi még a *Magyar Narancs* ELSÜLLYEDT SZERZŐK sorozatában írt Rubinról, igaz, hozzátéve, méltánytalan elsüllyedt-ként szólni egy élő íróról, sőt a CSIRKEJÁTÉK újrafelfedezését, kultuszkönyvvé válását is megjósolja.¹⁵ Nekrológiájában¹⁶ viszont már tényként szól az író „most kezdődő újrafelfedezéséről”. Rubin másik elkötelezett hívének, Dunajcsik Mátyás-

nak a nekrológja már a címével – TALÁN MOST KEZDŐDİK – ezt a küszöbönálló felmagasztosulást fejezi ki.¹⁷ A *Litera.hu* 2012. év végi körkérdésére válaszolva az akkor megjelent APRÓSZENTEK-et Reményi József Tamás az év legfontosabb könyvének, Németh Gábor pedig igazi szenzációnak nevezi.¹⁸ A hátrahagyott írásokat közreadó kötet (ZSEB-TÜKÖR. Magvető, 2013) fülszövegében már közkeletű igazságként olvassuk: „Rubin Szilárd életművének újrafelfedése az utóbbi tíz év egyik legnagyobb szenzációja.” Az általános ájullattal csak Bán Zoltán Andrásnak az APRÓSZENTEK-ről írott elutasító kritikája száll szembe.¹⁹

Keresztesi Rubin kései sikerét a németországi siker visszagördülő hatásával hozza összefüggésbe. Ez a kapcsolat azonban korántsem biztos. A fordulatot Rubin státuszának megváltozásában már csak azért sem lehet döntő módon a külföldi sikerrel magyarázni, mert a német kritika nagy része félreértette a Rowohltnál megjelent regényt. A félreértés már a fordítással kezdődött. A német kiadás címe KLEINE GESCHICHTE VON DER EWIGEN LIEBE, azaz Kis (vagy inkább: rövid) történet az örök szerelemről. A CSIRKEJÁTÉK az író szándéka szerint sorsregény, történet az emberi létezésről, a német kritikusok ellenben a cím alapján szerelmi regénynek hitték, Földényi F. László megfogalmazása szerint „Márai giccsregényeinek szűrőjén át igyekeztek olvasni”.²⁰ Egy első, reménytelen szerelem végtelen szerencsétlenségét meséli el a regény, írta Elke Schmitter a *Der Spiegel*-ben (2009. augusztus 1.). A következő regénye pedig, tehetnének hozzá, egy következő reménytelen szerelem végtelen szerencsétlenségét. Az osztrák rádió kritikus, Cornelius Hell azon csodálkozik, hogy egy kommunista országban megjelenhetett, holott tabutémát, a dunai svábok internálását dolgozza fel. De gyorsan hozzát teszi, ez csak melléktéma, a lényeg, amit a cím mond, egy örök szerelem története (*Deutschlandradio*, 2009. április 13.). A *Süddeutsche Zeitung* kritikus, Thomas Steinfeld azon csodálkozik, honnan került ennyi egzisztencializmus a kommunista Magyarország irodalmába a korai hatvanas években (2009. augusztus 19.). Mit sem tudva arról, hogy a korszak irodalma, az ez idő tájt megjelenő kisregények teli vannak olyan alakokkal, akik szántszándékkal kívül maradtak vagy kívül rekedtek azokon a társadalmi folyamatokon, amelyek tíz évvel korábban még a világ megváltoztatását ígérték.²¹ A CSIRKEJÁTÉK kései sikerének magyarázatához talán közelebb visz Földényi F. László

észrevétele a fentebb már hivatkozott cikkében: a regény politikai rétegének érzékeléséhez a mai közhangulat kellett. Egy '68-as, azaz baloldali olvasó, idézi Földényi egy német ismerőse véleményét, Rubin művét „*ízig-vérig reakciós könyvnek*” nevezte, de hozzátette, igazabb regényt nem olvasott az utóbbi években. Rubin története 1945-ben kezdődik, vesztesek és győztesek állnak szemben egymással, a regény hőse, Angyal Attila pedig önszorsrontó módon vergődik a két oldal között: történelmi tapasztalatai, érdekei a győztesek mellé állítanák, vonzalmai a vesztesek felé húzzák. ALULRÓL FELFELÉ című cikkében, amely a Földényiével együtt jelent meg az *Élet és Irodalomban*, Ungváry Rudolf brutálisabban fogalmaz. Rubint egész életében a zsidó öngyűlölet szerszornok csábítása faszcinálta. „*Előttünk a Csirkejáték ideje* – írja Ungváry –, *amely soha el nem múlt.*”

A befogadástörténet, a siker önmagában persze még nem sokat mond egy mű értékéről. Keresztesi könyvének középpontja a hatodik, hetedik és nyolcadik fejezet; a szerző ezekben elemzi és értékeli a Rubin-életmű két legfontosabb darabját, a CSIRKEJÁTÉK-ot és a RÓMAI EGYES-T. A CSIRKEJÁTÉK látszólag a boldog szerelem idilljével kezdődik, az éjszakai fürdés jelenetében együtt van a víz, a vágy, a meztelenség, a közeli ünnepség fénye és a családi felügyelet kijátszásának csalafinta kalandja. A boldogságnak ebben a kivételes pillanatában Angyal Attila, mint kisfiú kora óta annyiszor, jeges ürességet érez, „*az árvák riadtságával*” mered maga elé, hiába ismételteti védekezéséppen az egyedül maradás ellen, hogy „*Orsolya szeret*”. Az árvaság-érzet nem csak abból származik, hogy Attila valóban árva, alig hároméves volt, amikor édesanyja tüdőbajban meghalt, távol élő apja munkaszolgálatban tűnt el, piaci kofa nagyanyja nevelte. De összefügg az egész helyzettel is, a jeges ürességet megelőző beszélgetéssel. Carletterék a Bánátból áttelepült német földbirtokos család, Attila csodálattal gondol lovastiszt ősükre, és végtelenül szégyelli kofa nagyanyját, de még inkább zsidó apját. Aki a regény első négy oldalát pusztán egy szerelmi történet nyitányaként olvassa, az bízást leteheti a könyvet, úgysem ért belőle semmit. Az éjszakai vonat hálókocsijában megjelenik Attila apja, az elnyűtt ruhájú zsidó tisztviselő. Attila könnyörög, tünjön el, hagyja, hogy boldog maradjon Orsolyával. „*Egy fiú, aki megtagadta az apját, nem lehet boldog*” – mondja az apa. „*Ha élnél* – feleli Attila –, *Orsolya*

nem szánna többé. Sok hibám van, amit csak az árvaságomért bocsát meg. Mi lenne velem, ha őt elveszíteném?” (CSIRKEJÁTÉK, 45.) Ez a regény egyik legmeggrázóbb jelenete.

A kezdettől fogva sérült idill újabb és újabb sebeket kap. S a sérüléseket nem csak Attila okozza, de Orsolya is. 1946. szilveszter éjszakáján Attila nagymamája haldoklik. Attila a Carletter-házban rendezett mulatságból megy hozzá. Orsolya már előbb ott járt: „*részvét és segítség helyett vörös rózsát hozott egy haldoklónak*”. Orsolya egyetemre jár, nem akarja, hogy a borotvátalan, lerongyolódott Attila vele jöjjön. Ekkor függeszti ki Attila a hirdetőtáblára a fentebb már említett cédulát: „*Büdösek neki a prolik. [...] Burzsoá hiúságában még a szeretőjét is szégyelli.*” (CSIRKEJÁTÉK, 96.) Ennek ellenére, Attila miráncodására, kibékülnek, sőt egy újabb botrány után összeházasodnak. A házasság nem tart soká, Orsolya megcsalja a férjét, Attila megveri a feleségét. Orsolya összejön Attila volt osztálytársával, a kommunista Gál Sándorral. Gál egy utolsó beszélgetés után nem engedi, hogy a hajdani szerelmesek újból találkozzanak.

A CSIRKEJÁTÉK első kiadásának megjelenésekor, 1963-ban – eltekintve olyan propaganda-regényektől, mint Sánta Ferenc HÚSZ ÓRÁ-JA – komolyan vehető írók műveiben kommunisták a hivatalos irodalomirányítás erőfeszítései ellenére pozitív hősként nemigen szerepeltek. Moldova György SÖTÉT ANGVAL című regényének tisztességes ávosa a történet előrehaladtával a pálya szélére szorult, egyre inkább elmagányosodó alakká válik. A ROZSDATEMETŐ Seres elvtársa viccifigura, akinek levelein együtt röhög a Hábetler család. Csurka novellájában a kérlelhetetlen kommunista bürokrata félelmes, de egyúttal nevetséges alak (AZ USZÁLYHAJÓ KORMÁNYOSA). Ezekhez képest Gál Sándort akár pozitív hősnak is tekinthetjük, aki afféle Fortinbras-ként kirángatja Orsolyát abból az örvényből, ahová Angyal Attila maga után akarja húzni. A két férfi vitájában Attila nem kerül fölénybe Gál Sándorral szemben. Kiderül, hogy Gál apja bújította volna Attila apját. „*Abban a percben az életemet adom érte, ha apám síkkasztó.*” (CSIRKEJÁTÉK, 156.) Attila természetesen tisztában van vele, hogy Orsolya tud az apja zsidó voltáról. Hogy ebben a kielezített pillanatban mégis szívesebben lenne egy bűnöző fia, mint egy zsidóé, azt jelzi, ez a komplexus uralja a személyiségét, semmit sem gyűlöl jobban, mint a saját zsidó származását. Ehhez képest semmiség, hogy Orsolya a

múltja, neveltetése ellenére vállalná, hogy az új embere „*egészséges kommunista asszonyt*” formáljon belőle. Ebben az összefüggésben a CSIRKEJÁTÉK „irodalompolitikailag” nem merészebb mű, mint például a ROZSDATEMETŐ. Orsolya, a patríciusz lány mondhatni feljeleníti a volt férjét: „*Mindig te uszítottál a kommunisták ellen*” (CSIRKEJÁTÉK, 160.) – mondja Attiláról a kommunista Gál Sándor jelenlétében.

Keresztesi József valószínűsíti, hogy a CSIRKEJÁTÉK 1963-as kiadását lezáró levél a kiadó kívánságára-pressziójára került a kötet végére. Eszerint a történet hőse és szerzője, Angyal Attila hat éve – azaz 1956-ban vagy ’57-ben – öngyilkos lett, Gál Sándort 1956 októberében lövés érte, Orsolya nem kereste meg a kórházban, a férje halála után Ausztriába távozott, és ott újból férjhez ment egy gimnáziumi tanárhoz. Ez a vörös farok jellegű zárófejezet azt sugallja, hogy a régi világ felé forduló önsorsrontó nosztalgia kiúttalan, öngyilkossághoz vezet. A kommunista Gál Sándor az „ellenforradalom” áldozata lesz. Azt a szöveg nem állítja, hogy az ellenforradalmárok elleni harcban kapta a lövést, halálának azonban politikai tartalmat is ad, hogy az osztályidegen asszony a sorsára hagyta. Ezt a vonalat folytatja, hogy Orsolya „disszidál”. A kor felfogása szerint a disszidálás mint a rendszerrel való szembefordulás és mint a haza elhagyása mind politikai, mind nemzeti szempontból az erkölcsi süllyedés jele. Vagyis a zárólevél szerint mindenki megkapja a maga helyét az erkölcsi hierarchiában.

Az 1981-es kiadásban már nem szerepel a levél, húsz év telt el, Attila nem lett öngyilkos. Orsolya ellenben „*kommunista asszony*” lett, a férje katonai attasé Ulánbátorban. A repülőtérforgalmi előterét kiürítették, hiszen a mongol honvédelmi miniszter indul haza budapesti látogatásáról. Orsolya úgy néz ki, mint egy „*bécsi nevelőnő egy 1930-ban készített fotón*”. (CSIRKEJÁTÉK, 206.) Egy, a világforradalemről már kiábrándult osztrák kommunista emigráns sóhajtott fel így az 1930-as évek végén egy moszkvai parkban. Vajon arra szolgált az októberi forradalom, hogy a moszkvai nők úgy nézzenek ki, mint a bécsi nevelőnők 1910-ben? A repülőtéren a Shell és a Coca-Cola hirdetése közt egy magyar hirdetés: Tiszalux – Magasfényű zománc! Pisilákol, aztán kialszik. Az egyik legszebb magyar regényvég, írja róla Esterházy.

De van a regénynek egy előbbi befejezése is, párja az álomjelenetnek, amikor Angyal Attila

az apjával beszélt. Attila hajón tér vissza Bécsből. Önmagát szólítja meg. Aztán mintha egy női hang szólna hozzá: „*Till, szerelmem, boldogságom, Till!*” Aztán egy öreg hang: „*Attila, kisunokám!*” S végül egy szívet tépő jajkiáltás: „*Till, kisfiam! Aranyos, kicsi fiacskám!*” Válasz egyikre sem érkezik.

Ki eszelhet ki *ennél* szomorúbbat?

Möchtegern náci

Rubin Szilárd 1989. november 25-től 1990. április 21-ig a *Magyar Fórum* munkatársa volt. Lehet a dolgot kicsit szépíteni, hogy a *Fórum* akkor még nem Csurka lapja volt, hanem az induló MDF-é. Valójában azonban a *Magyar Fórum* mindig Csurka lapja volt, legfeljebb eltartott egy ideig, amíg az MDF vezetésenek Antall körül szerveződött centruma számára világossá vált, hogy nem vállalhatják a párt álláspontjaként azt, amit Csurka a lapjába ír. De nem is ez a fontos, hanem az, amit Rubin maga írt a RÁDIÓ-NAPLÓ című rovatába. 1990. január 6-án Faludy Györgyöt támadja meg, mert a költő szerint „a magyarok istene” fordulat Amerikában értelmezhetetlen. Rubin felszólítja Faludyt, hogy Petőfit azért ne írja át, ahogy Villonnal tette. Holott Faludynak igaza van, „a magyarok istene” a nemzeti romantika kifejezése. Tartalma szerint ellentétes a kereszténység, legfőképpen a katolicizmus istenfelfogásával. Faludy személye különösen irritálhatta Rubint, hiszen baloldali léteire ő került Recskre, miközben Rubin a szocreál regényeit írta. 1990. január 27-i jegyzetében Eli Wieselen kéri számon, hogy a zsidóságról szólván miért nem beszél a palesztin gyerekekről, akiket izraeli katonák lőttek agyon. Nem gondolom, hogy Izrael politikáját és a palesztinok ellen elkövetett jogsértéseket ne lehetne bírálni, megteszi ezt az Amnesty International is. De az a fajta generális Izrael-ellenesség, amely nem foglalkozik azzal, melyik fél mennyiben felelős azért, hogy a hatvanhat éve tartó háború nem bír véget érni, az antiszemitizmus hangja volt az 1960-as években is, amikor a szovjet politika vezényelte a kampányt a „cionizmus” ellen, és az ma is, amikor palesztin kendős nyilasok skandalizálják, hogy „mocskos zsidók”.

Amit Rubin publicistaként írt, az csak adalék. A fentebb idézett álomjelenetben a zsidó származás ténye és a zsidó származás terhetől való megszabadulás vágya fájdalmas, személyes konfliktusként jelenik meg. Rubin azonban nem

elégszik meg ennyivel: a súlyos, átélt konfliktushoz történeti, történetfilozófiai háttérrel kerít. Így lesz a zsidósághoz, a magyar társadalomhoz mint a zsidókat idegen elemként érzékelő közeghez, a nácizmushoz és a nácizmust legyőző erőkhöz való viszony egész írói életművének, egész létének meghatározó élménye. Szégyenkezése a saját zsidósága miatt arra készteti, hogy szélsőjobboldali, antiszemita elmeszüleményeket tegyen a magáévá. Keresztesi ezt pontosan látja, de különválasztja Rubin nézeteit és írói munkásságának értékelését. Csak hát a világnézet mindenütt jelen van a művekben, mindegyiknél Rubin önmagáról mintázott hőseinek a gondolataiban. Keresztesi is idézi a CSIRKEJÁTÉK sokszor citált mondatát: „*De végeredményben mindketten magányosak voltunk. Én a győzelem, ő meg a veresége miatt.*” (Keresztesi, 124.) Még többet mond egy másik mondat, amelyet Keresztesi egy, a hagyatékban talált gépiratból idéz: „*Ezen túlmenőleg valóban egy lelkiismeret-furdalás is, hogy úgy mondjam a győzteseknek a lelkiismeret-furdalása is vezetett*” (Keresztesi, 123–124.), írja Rubin a CSIRKEJÁTÉK megírását kiváltó impulzusokról. A saját személyes élményeim alapján, ezek persze egy hatéves gyerek élményei, amelyeket azonban később olvasmányok, beszélgetések sora erősített meg, a háború után a túlélő zsidók nem érezték magukat győzteseknek. A legfontosabb érzés az volt, hogy megúsztuk, túléltek. A következő az, hogy ki él a családkból, van-e hová hazamennünk. Bosszúvágy sokakban élhetett, de kiélni ezt kevesen tudták, próbálták. Joel Palgi, aki Szenes Hanna csoportjával érkezett Magyarországra, majd Budapesten bujkálva élte túl a háborút ...ÉS JÖTT A FERGETEG című, Izraelben kiadott könyvében felidézti, hogy az ostromot követő első napokban jólesett látnia ennek a „*kegyetlen népnek*” a rettegését. A következő években sokan elmentek, mert elégük volt ebből az országból, amely megalázza, kifosztotta őket, majd megölte a hozzátartozóikat. Sokan lettek kommunisták abban az illúzióban, hogy a kommunizmus megszünteti a különbséget zsidók és nem zsidók között. Akik beléptek az ÁVO-ba, a fasizmust akarták legyőzni, ennek fejében azonban fel kellett adniuk vagy el kellett rejteniük zsidó identitásukat. Zsidó győzelemtudat már csak azért sem alakulhatott ki, mert a holokauszt (ez a szó akkor még ismeretlen volt) nem volt elsőrendű témája még a nürnbergi pernek sem.

A népirtás a zsidó szervezetek témája volt, de nem győzelmi, hanem szenvedéstörténetként. Az, amit ma holokausztnak neveznek, az 1960-as évek előtt igazán előtérbe Nyugaton sem került, a Szovjetunió hatalmi övezetében pedig tilalmas téma volt. A zsidók győzelméről a náci, a posztnáci és a neonáci beszéltek. Azok, akik úgy gondolták, a háború voltaképpen a népet kiszípolozó zsidók és a zsidók ellen védekező népi erők között folyt. Rubin azonosulva a jobboldali, szélsőjobboldali, náci felfogással, miszerint a második világháborút a zsidók nyerték meg, úgy érezte, az apja, a szerencsétlen, megvetett zsidó tisztviselő révén, akaratán kívül a győztesek oldalára került, holott a legyőzöttek mártírkoszorújára vágyott. Ez a konfliktus sokkal győtrőbb, de egyúttal sokkal eszelősebb, mint a zsidó származás és a német patríciuscsaládból származó Carletter Orsolya iránt érzett szerelem konfliktusa. Nem holokauszt-tagadók vagyunk, mondja a mai neonáci egy része, hanem holokauszt-revizionisták. A náci népirtást dokumentumok tömege bizonyítja. A revizionista nem tagadja, hanem relativizálja a náci népirtást. A kommunizmus nevében népirtások és emberiség elleni bűncselekmények sorozatát követték el – a náci népirtás tehát korántsem egyedülálló. Fentebb már volt szó róla, Pilinszky akadályozta meg, hogy az APRÓSZENTEK-ben Rubin a „*hódoltságkori*” Törökszentmiklóst Katyń, Nemmersdorf példájával vesse össze. A náci megsemmisítő táborok párjaként 1963-ban vagy 1981-ben nem említhette a szovjet táborokat. De a „*más is kurva nemcsak én*” (Nagy László: MENYEGZŐ) típusú védekezés enélkül is hosszú múltra tekint vissza. Amikor a náci vezetőkkel folytatott tárgyalása során Chamberlain szóba hozta a német koncentrációs táborokat, Göring azzal vágott vissza, ilyen néven elsőként éppen az angolok hoztak létre börtönintézményeket: a búr háborúban felállított táborokban – éhezés és járványok következtében – huszoneg ezer civil halt meg, főként nők, gyerekek, öregek.²² Rubin azon elmélkedik, hogy Grün bácsi, a mohácsi könyvesboltos egy ilyen brit koncentrációs táborból éppúgy nem tért volna haza, mint Dachauból. De miért éppen Dachau? A magyar zsidók zömét Auschwitzba, Mauthausenba deportálták. Dachauban csak a háború utolsó hónapjaiban kerültek magyar zsidók és cigányok. Viszont Dachau volt az első nagy náci koncentrációs tábor, mintegy modellje a később-

bieknek, ahová nemzetközi szervezeteket is beengedtek, bizonyítandó, hogy emberségesen bának a fogva tartottakkal. Ez volt az a tábor, amelyről Chamberlain hivatalosan tudhatott. A Dachau kontra Dél-Afrika összevetés a náci propaganda része volt, onnan jutott Rubin (valamint a neonácik és holokauszt-revizionisták) ismeretanyagába, és került be a CSIRKEJÁTÉK második kiadásának a szövegébe. De hasonlóképpen náci ízű összemosás az egész elmélkedés, amelynek része a dél-afrikai koncentrációs táborokra utaló asszociáció. A könyvesbolt előtt Angyal Attila visszagondol kedvenc gyerekkori olvasmányára, a Tarzan-sorozatra. A kisfiú Tarzan azért képes legyőzni a hatalmas gorillát, mert „*ereiben a legkülönb faj legjobb harcosainak a vére folyt*”. Hol volt „*a mi kontár, iskolaszagú fapuskás irredentizmusunk*” a brit felsőbbrendűség-tudattól, akárhogy imádkozott is „*az ájtatos Churchill*” „*a faji dicsekvés embereinek a legyőzéséért*”. (CSIRKEJÁTÉK, 66.) De azért a Tarzan-sorozat nem volt reprezentatív kifejezője sem a brit kultúrának, sem a brit állameszmének. Persze a gyarmatosításnak, különösen a brit gyarmatosításnak lényeges tantétele volt a faji megkülönböztetés. Ez azt jelentette, hogy a fehér ember terhes küldetése a primitív népek civilizálása. E küldetés megengedte, sőt megkövetelte kegyetlen módszerek alkalmazását is. De az alsóbbrendű fajok kiirtása nem volt benne. Nem is beszélve arról, hogy a dél-afrikai koncentrációs táborokról elsőként egy angol nő, egy korai emberi jogi aktivista, egy XIX. századi hazaáruló, Emily Hobhouse tájékoztatta a brit közvéleményt és a világot.

A drezdai bombázás példája Rubin állítása szerint (Keresztesi, 154.) Pilinszky tanácsára jelent meg a CSIRKEJÁTÉK második kiadásában (38.). Ezzel nem volt semmiféle cenzurális probléma, Drezda 1945. február 13–15-i bombázására az 1946-os első évfordulótól kezdve egyre inkább úgy emlékeztek, mint a nyugati hatalmak bűnös hadviselésének példájára. A Vörös Hadsereg nem hajtott végre bombatámadást a civil lakosság ellen, mondta ekkor Walter Weidauer drezdai polgármester. Az NDK-ban tartott megemlékezések kifejezéseit a Goebbels vezette propagandaminisztérium szókészletéből vették át: Drezdában megtervezett tömeggyilkosság történt, bárbar bűncselekmény civilek, a nyugati világ egyik kulturális fővárosa ellen. Aztán még hozzátették: a bombázásnak katonai

értelme nem volt, a célja csupán az, hogy a hamarosan bevonuló szovjet csapatok város helyett egy romhalmazt találjanak. Valójában a jaltai konferencián (1945. február 4–11.) a szovjet fél sürgette a vasúti csomópontok bombázását, mert a frissen a frontra érkező német csapatok 1945 januárjában, Sziléziában feltartóztatták a szovjet előnyomulást, Sztálin személy szerint is a bombázások mellett foglalt állást.²³ Drezda a Német Birodalom harmadik legnagyobb vasúti csomópontja volt, a város száztíz hadiüzemében ötvenezren dolgoztak. Ennek ellenére éppen a drezdai bombázás hatására „*az ájtatos Churchill*” a katonai vezetés ellenében a szőnyegbombázások leállítását sürgette.²⁴ Akármit gondolunk is azonban a drezdai bombázás történelmi tényéről, a CSIRKEJÁTÉK-ban megvan a helye annak, hogy Angyal Attila felidézve, milyen örömet érzett, amikor kamasz fiúként a Duna fölött Budapest felé szálló Liberátorokat nézte, megpróbálja beleélni magát, mit érezhetett Orsolya a lángoló Drezdában. Ha valóban Pilinszky javasolta a Drezdáról szóló mondatok beillesztését a szövegbe, jól tette. Kár viszont, hogy kimaradt néhány mondat, amelyek erőteljesen foglalták össze Angyal Attila – és Rubin Szilárd – életre szóló problémáját: „*Tizennyolc éves lettem, és egy világháború dőlt el a javamra. Ez elég önérzetet adhatott volna. Csakhogy mit tettem én a győzelemért? Semmit. Az ilyen fickók hajlamosak a lelkifurdalásra. Lappangó büntudatuk van, s valahogy le kell számolniuk vele. Ha másképp nem megy, hát úgy, hogy mártírt látnak az ellenségben...*” (CSIRKEJÁTÉK. Első kiadás, 36–37.) Valószínűleg Rubin az egyetlen szerző, aki Cocteau és Jean Marais Trisztán-filmjében (ÖRÖK VISZATÉRÉS, 1943) a francia kollaboránsok szellemét fedezte fel, „*amely a német győzelemre számítva a rasszizmuson, a montherlanti sportkultuszon és az irracionális muson keresztül kívánta megtalálni helyét Hitler új Európájában*”.²⁵ Hasonló magánképtelenségnek tetszik, hogy egyik rádiójegyzetében (Magyar Fórum, 1990. február 10., Keresztesi, 253.) Rubin elmarasztalja a budai zsidókat, amiért 1686-ban a törökök oldalán harcoltak. Valójában ez zsidóellenes közhely, amely egyidős a törökök kiűzésére szerveződött hadjárat-tal. Már az 1684-es ostromkísérlet idején elterjedt a hír, hogy Budán harmincezer zsidó segíti a törököket. Pádua lakói Buda bevételének örömeire pogromot terveztek a város zsidósága ellen, ez végül azért maradt el, mert Budát

akkor mégsem sikerült elfoglalni.²⁶ 1686-ban a győztesek, fenyegetésükhöz híven, válogatás nélkül ölték a muszlimokat, zsidókat, majd az életben maradottakat fogságba hurcolták, és tetemes váltságdíj fejében bocsátották őket szabadon.²⁷

A CSIRKEJÁTÉK második kiadásának megjelenése alkalmából Galsai Pongrác kritikát írt Rubin elfelejtett regényéről.²⁸ Galsai azzal igyekszik óvni a szerzőt az esetleges támadásoktól, hogy az író felismerései, „nem perdöntő tényezői” a közelmúlt történetének, „de a világról szerzett észleleteinket, magasabb szintre emelve, mindnyájunkat érintő, elgondolkodtató kivételekkel motiválják”. „De”, „de” és „nem” írta oda Rubin a lap szélére (Keresztesi, 264.). Vagyis ha a kérdést ismét brutálisan leegyszerűsítjük, Attila és Orsolya, az győztesek és legyőzöttek, zsidók és nem zsidók egymást tépő harca igenis perdöntő tényező és nem elgondolkodtató kivétel a közelmúlt történetében. Ungváry Rudolf már idézett cikkében „állatiás kiszolgáltatottságnak” nevezi azt a belső gyötrődést, amely Rubin Szilárd életét végigkísérte. S amely nem belső gyötrődés csupán. „Előttünk a Csirkejáték ideje, amely soha el nem múlt” – idéztük már fentebb Ungváry Rudolft.

De hiába írta meg Rubin – a zsidóságig elmenően – a saját zsidókomplexusát, a *Magyar Fórum* szerzőinek és olvasóinak nem felelhetett meg. 1990. március 10-i jegyzetében egy rádióműsor kapcsán Rubin elmondja, miért és milyen körülmények között ment el 1987 őszén Lakitelekre, és miért tart ki az ott létrejött MDF mellett a „hozzácsapódott karrieristák” ellenére is. A kocsiiban velük utazott egy irodalomkritikus, aki korábban afféle „bizalmas szolgaként” támadta meg Vekerdi László Németh Lászlóról szóló könyvét. Válaszában Alexa Károly azzal utasította vissza Rubin megjegyzéseit, hogy a szóban forgó cikkről már több ízben „vallomást tett”. Pándi Pál, írta Alexa, azzal a fenyegetéssel kényszerítette a cikk megírására, hogy Vekerdi csak a kritika révén kerülheti el a súlyosabb következményeket.

Alexa „vallomása” után az alaptörténetre nem érdemes sok szót vesztegetni, elegendő, ha néhány sort idézek Domokos Máttyás Vekerdi László hetvenötödik születésnapjára írt esszéjéből. 1970 télén Pándi, a *Népszabadság* kulturális rovatának a vezetője tájékoztatót tartott budapesti nagyüzemek, intézmények pártvezetői szá-

mára a kulturális élet néhány kérdéséről. Beszélt Vekerdi Németh László-könyvéről is, amely nem sokkal korábban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó ARCOK ÉS VALLOMÁSOK sorozatában „»Rossz gesztus ez a könyv« – sziszegte az előadó” – írja Domokos Máttyás, majd így folytatja: „Miért emlékszem harminc év távlatából is szó szerint erre a mondatra? Azért, mert néhány nap múlva viszont láttam a Népszabadságban új bekezdésként és dőlt betűkkel kiemelve.²⁹

(A *Magyar Hírlap*ban közzétett, 2010. január 11-i önéletrajzi visszapiillantása szerint Alexa Károly 1973-ban a kormány lapjaként működő *Magyar Hírlap* kulturális rovatának vezetője volt, innen azonban eltávolították, mert Mészöly és Tandori műveit közölte. Fenyítésének folytatásaként – erről a visszapiillantás már nem szól – 1975-től a *Kortárs* rovatvezetője, majd 1978-tól a *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettese lett. Az interneten egyetlen 1990 előtti írása sem szerepel, holott a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusa szerint 1969-től kezdve kritikái, tanulmányai havi rendszerességgel jelentek meg a *Társadalmi Szemlében*, a *Kortársban*, az *Új Írásban*, a *Mozgó Világban*.)

Rubin jegyzetére Alexa a hetilap 1990. március 24-i számában válaszolt. „Én lehettem az a szerencsés, aki Czákó Gábor – keresztkomám – kocsi-jában az izzadságszagú Rubin Szilárd miatt annak idején szorongani kényszerültem, egész úton hallgatva cripelő hangon előadott idéten történeteit.” (Keresztesi, 254.) Távol álljon tőlem, hogy ezt a szöveget megpróbáljam lefordítani: Rubin Szilárd, ez a büdös zsidó betolakodott a kocsiunkba, amelyben keresztény magyar emberek ültek (keresztkomám), és jellegzetes zsidós hanghordozásával kávéházi történetekkel traktált bennünket. AK nem írt ilyet, ilyesmi eszébe sem jutott. „Well my dear colonel – mondja Karinthy-nál Lord Worchester. – Ön se arra gondol, amire én nem?” Csurka közölte az Alexa-szöveget, ami rendben van. De ahelyett, hogy megvédte volna a lapja munkatársát, még rátejt egy lapáttal: Bizony Rubinnal baj van. Rubin RÁDIÓNAPLÓ-ja 1990. április 21-ével megszűnt.

Az egyik páciens

Pilinszky világviszonylatban is az első egyike, aki náci koncentrációs táborok látványa, a háborús Németországban szerzett tapasztalatai alapján nagy költészetet hozott létre. Számára a táborok léte a teremtmény bűnbeesésének

végző fázisa, az áldozatok szenvedése ellenben magában hordozza a megváltás ígérését is. Pilinszkytól mi sem idegenebb, mint a náci koncentrációs táborok relativizálása, jóllehet természetesen tudott Katyínról, tudott a Gulagról. Hogyan alakulhatott ki, hogyan működhetett a barátsága Rubin Szilárddal, aki szinte megszállottan törekedett arra, hogy a zsidó szenvedéseket mellé odaállítsa a német, a magyar szenvedéseket? Keresztesi egyik magyarázatul mindkettőjük árvaságát említi, gyerekkoruk magányát, s bizonyítékként a Pilinszkyt reprezentáló Martinszkyt idézi a RÓMAI EGYES-ből: „*Te hallgass, te nem tudod, mi a magány! Te az Angol-parkban hevertél, de én egy kútban.*” (Keresztesi, 176.) 1977 nyárutóján Pilinszky a balfi reumaszanatórium betege volt. „*Kitűnő barátaimmal – Rubin Szilárddal és Galsai Pongráccal közösen élveztük Balf áldásait. Pongrác Rökkantnaplóját a röhögéstől könnyes szemekkel olvastam*” – írja a költő BALFI KÉPESLAP című tárcájában.³⁰ Rubin neve a két-kötetes gyűjteménynek ezen az egyetlen helyén fordul elő. Monográfiája nyolcadik fejezetének 21. számú jegyzetében Keresztesi Rába György Tüskés Tibornak írott levelét idézi: „*Külön fejezetet érdemelne viszont barátsága Rubinnal, akit ismeresz, úgy, mint én, s aki a legendák Pilinszkyje mellé állítja alakját, nem érti ezt a kettőst, melyben P. maga választotta a másodhegedűst. Meggyőződésem, hogy valami hasonló vonzotta a moral insanity és az infantilizmus egyvelegéhez, mint Bébéhez.*” Pilinszky-könyvében, amely az ARCOR ÉS VALLOMÁSOK sorozatban jelent meg, Tüskés Tibor alig említi Rubint. Rába levele, amely a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, 1987. február 9-én kelt, Tüskés Pilinszky-könyve ellenben 1986-ban jelent meg. A levélben említett „Bébé” – valójában Bébi – (Baitz Borbála) Pilinszky édesanyjának nővére, viszont fontos alakja volt a költő életének. Ötéves korában leszakadt alatta a padlásletra, s ő egész életében megmaradt gyerekeknek. „*Egy minden eszköztől megfosztott szeretet zsenialitásával egy hallódó, irányvesztett hajóhoz vált hasonlatossá, amely sehová, egyedül a végső nagy kikötőbe fog eltalálni.*”³¹ Leveleiben a költő, mint a jelen írás elején már volt róla szó, gyakran említi Rubint: a legtöbb ilyen levél címzettje Czjzek Éva, aki Pilinszky kérésére az 1960-as, 70-es években megpróbált Bécsben kiadót találni a CSIRKEJÁTÉK számára, és a regény fordítását is vállalta volna. Dunajcsik Mátvás Rubin-nekrológja szerint (Holmi, 2010. május; Keresztesi,

218.) a KUTYA AZ ORSZÁGÚTON című, töredékben maradt regényén dolgozva az író „*a Pilinszkyvel folytatott kiterjedt levelezését konkrétan azért tette pénzzé annak idején, hogy ebből az összegből Svájcba és a regény más helyszíneire utazhasson, hogy a síliftek és más alpesi felvonók működését a lehető legalapossabban kitanulja*”. Rubin 1983-ban utazott Svájcba, a levelek eladására tehát alig két évvel Pilinszky halála után került sor. E levelek hollétéről, a vevő személyéről sem Dunajcsik, sem Keresztesi nem ír. Pilinszky és Rubin kapcsolata nézve azonban sokatmondó a Czjzek Évához írott, 1968 februárjában Budapesten kelt levél: „*Nagyon köszönöm mindazt, amit Rubin érdekében tett. Másik páciensünk (Palika) hála Istennek, jól van és gyakori vendégem.*” A másik „páciens” Toldalagi Pál, Czjzek Éva rokona.

A CSIRKEJÁTÉK harmadik kiadását Rubin egy újabb bekezdéssel egészítette ki: Angyal Attila rajnai útja kapcsán felidézte a francia csapatok kegyetlenkedését a pfalzi örökösödési háborúban (1688–1697). A regényhez ez annyiban kapcsolódik, hogy a Rajna-vidék német lakosai e dűlások hatására tömegesen menekültek otthonukból, s jelentős csoportjaik ekkor telepedtek le a Bánságban. Közéjük tartoztak Carletter Orsolya ősei is. Aligha van épelméjű olvasó, aki e 2004-es betoldásból antiszemitizmust vél kihallani. De persze ha úgy olvassuk, hogy a szerző a zsidóknak akarta a szemébe vágni, hogy a számukra oly kedves baloldali franciák miként bántak a XVII. század végén a „született fasiszta” németekkel, akkor nyomban készen áll a betoldás antiszemita olvasata. Innen csak egy lépés a szerző szorongása: ellenséges légkör veszi körül, mert a zsidók megorroltak rá a betoldás miatt. Az ellenséges légkört viszont csak akkor képzelheti maga köré, ha a betoldással valóban az volt a szándéka, amit fentebb leírtam. Valamikor 2009-ben megszólalt a telefonom. Amióta mindenki mobilít használ, vonalas telefon jobbra csak közeli barátok hívnak, meg az ingyenes egészségügyi szűrést, kedvezményes wellness-hétvégét ajánlgató ügynökök. Ezúttal azonban Rubin Szilárd jelentkezett. Körülbelül harmincöt éve nem beszéltem vele, az első pillanatban azt képzeltem, valaki viccel. Hiszen Rubin több mint tíz évvel idősebb nálam, biztos rég meghalt már. Csak lassan kezdett derengeni, hogy nem is olyan régen olvastam a CSIRKEJÁTÉK németországi sikeréről. A franciák kegyetlenkedéseiről szóló rész miatt elterjedt, magya-

rázta Rubin, hogy antiszemita vagyok. Azóta Földényi meg Esterházy nem hív fel, ellenségesek velem. Fogalmam sem volt, miről beszél, és miért nekem mondja mindezt. Nem hívnám-e fel őket, nem kérném-e számon, hogy miért fordultak el tőle. – Szilárd – feleltem –, te mindkettőjünkkel sokkal közelebbi viszonyban vagy, mint én. Földényi régi barátod. Esterházy nagyon szép cikket írt rólad. Ne haragudj, abszurdum volna, ha én hívnám fel őket a te érdekedben. – Hallottam a hangján, hogy csalódott, megsértődött. Gyors köszönéssel letette a kagylót. Nem volt nehéz kitalálnom, miért éppen engem hívott fel. Hiszen valaha az SZDSZ egyik alapítója, országgyűlési képviselője voltam. Az SZDSZ pedig, tudjuk, a zsidók pártja. Ha én mondom Esterházynak, hogy Rubin nem is antiszemita, az nyilván azt jelenti: a zsidók felmentették.

Az anyád!

Ugyanarról még egyszer

Ebben a hosszúra nyúlt dolgozatban írtam jót is, rosszat is. Az olvasót, ha már ennyit elolvasott, talán érdeklí, végül mit is gondolok Rubin posztumusz könyvéről meg Keresztesi József Rubin-könyvéről. Megpróbálok néhány mondatban összefoglalni a véleményemet, ahogy azokban az iskolákban szokás, amelyekben szöveges értékelés helyettesíti az osztályozást. Az APRÓSZEN-TEK, mint a szerkesztő Keresztesi József írja, egy regény árnyéka. Egy megírhatatlan regényé, hiszen a rendelkezésre álló adatokból nem lehet pontosan tudni, mi történt 1953–54-ben Törökszentmiklóson: az írónak és az olvasónak hipotézisekkel kell beérnie. Ez azonban javára válik a regénynek, Jancsó Piroska furcsa, kiismerhetetlen személyiségében egyszerre van benne, hogy gondját viseli a beteg apácának, majd pedig cél nélkül bánt, ütlegel embereket, köztük elsősorban a gyűlölt és megvetett anyját. Elbűvölő kedvességgel csalja magához az áldozatait, miközben halálosan szegyélli a saját lesbikus hajlamait. Szinte hivalkodva éli ki nimfomániáját orosz katonákkal, és morális gátlások nélkül hajt fel gyereklányokat pedofil katonák számára. Persze lehet, hogy mindez együtt nem képzelhető el, és Rubin csak leírt mindent, amit az évek során hallott Jancsó Piroskáról. Egy regényhősnek azonban nem kell okvetlenül megfelelnie egy pszichológiai tesztek által körülrajzolt személyiségképnek. Jancsó Piroska rejtélyes alakja az APRÓSZEN-TEK-ben csak félig emberi lény,

félig inkább a rémmesék lebilincselően megírt farkasembere. Csak az nem sikerült Rubinnak, amire leginkább vágyott. Az tudniillik, hogy Jancsó Piroskából Dosztojevszkij és Pilinszky nyomán szent bűnöst formáljon. A Bűnügyi Múzeumban Rubin beleszeretett a több mint tíz éve kivégzett Jancsó Piroskába, ahogy beleszeretett Carletter Orsolyába, Benkő Piroskába vagy Bohr Lindába. Meglehet, szerencséje volt, hogy Jancsó Piroska már nem élt: lehet, hogy nem úszta volna meg pusztán lelki sérülésekkel, mint az Orsolyával való kapcsolatot. Meg szerencséje volt abban is, hogy bele sem kezdett abba a regénybe, amelynek a megírására pályázatot nyújtott be, amely Jancsó Piroskát egy kommunista koncepciók per áldozataként mutatta volna be. A terv silány irányregényt ígért. Igaza van Keresztesi Józsefnek: „*az ötvenes évekbeli Törökszentmiklós milióijének, atmoszférájának leírása*” (Keresztesi, 235.) Rubin kivételes írói tehetségét tanúsítja. De nem csak ez: az írói nyomozás ábrázolása, a döbbenet felidézése, amikor sorra tűntek el az áldozatok, a megszólaló tanúk portréja ugyancsak briliáns írói munka. Az még akkor is, ha a keresett költői képek, a pilinszkyzmusok, az ideológiai tartalommal elnehezített metaforák sokat el is vesznek az elbeszélés hiteléből és sodrásából. Az APRÓSZEN-TEK remek torzó. De nem az évszázadok törték torzová. Annak is íródott.

Ahogy Rubin Szilárd egész életműve is. Keresztesi József kitűnő pályarajzot készített Rubinról. Csak dicsérni lehet a megírás könnyedségét, eleganciáját, amelyet nem nehezít el az anyag gazdagsága, a szakirodalom teljes körű felhasználása, a művek részletes, okos elemzése. Így is lehet és így is kell irodalmi monográfiát írni. Hosszú leírásomban megpróbáltam néhányat felidézni és a magam módján értelmezni a problémáknak, a belső ellentmondásoknak, az írói erényeknek és gyengeségeknek abból a sokaságából, amelyek Keresztesi megemlégetésében. Írásomból ennek ellenére kimaradt sok minden, aminek fontos szerepe van mind Rubin életművében, mind a róla szóló műben. Ilyen például a szexualitás szerepe. A szeretkezés részletes, felidéző erejű, de mind a pornográfiát, mind pedig a túllelkizést elkerülő leírása kivételes a magyar irodalomban. Csak érintőlegesen és némi szkepszissel írtam Keresztesi törekvéséről, hogy megfejtse Rubin és Pilinszky barátságának és írói együttműkö-

désének problémáját, és szóba se hoztam El Kazovszkij hatását Rubinra, holott erről Keresztesi hosszan és meggyőzően ír. Részletesen írtam ellenben Rubinnak a saját félzsidó származásához és a zsidósághoz való viszonyáról. Ezt Keresztesi is megteszi: pontosan látja, mekkora jelentősége van a kérdésnek Rubin életművében, és azt is, hogy ez Rubinnál nemcsak irodalmi probléma, hanem súlyos pszichikai teher is. Mégis úgy érzem, elkerüli, hogy a problémát teljes súlya szerint mutassa meg. Nem figyelmetlenségből, hanem azért, mert ha szókimondóbb lenne, kérdéssé válna az az irodalmi rang, amelyre Rubin élete utolsó éveiben és halála után felemelkedett.

Rubin „zsidóproblematikájában” két dolog fonódik össze. Egyrészt a saját komplexusa: a zsidó származása, amely lehetetlenné teszi, hogy zavartalanul azonosuljon azzal az érzéssel, amelyet Keresztesi tapintatosan „romantikus nacionalizmusnak” nevez (251.). A másik a történetfilozófiai kérdés, amelyet 1945 óta főleg a jobboldal szokott fölvetni, de amelynek a fölvetése indokolt. A kérdés az, mennyire tekinthető a zsidóság tragédiája kivételesnek, mennyire vehető össze a holokauszt más modern kori népi-irtásokkal, etnikai, nemzeti, vallási, nyelvi csoportok gyötrésével, elűzésével, osztályok likvidálásával. A kivételesség gőgje éppen úgy tudati torzuláshoz vezethet, mint legyintő eltagadása. Nem vagyok biztos benne, hogy a kérdés szép-irodalmi művek keretein belül felvethető-tárgyalható. Lehet, hogy inkább történeti és filozófiai megközelítést igényel. Rubinnál keveredik a kétféle megközelítés. Angyal Attila és Carletter Orsolya önsorsrontó összecsapása a származásuk gyűlölt és vágyott meghatározottságából következik, és éppenséggel lehet egy jelentős mű témája. De a személyes konfliktusba persze érthető és szinte elkerülhetetlen módon belekeverednek történeti kérdések a búr háború koncentrációs táboraitól a drezdai bombázásig, a török kori Buda ostromától a pfalzi örökösödési háborúig. E kérdések pedig történeti elemzésük, történeti helyük értelmezése nélkül a náci jobboldaliság határát súrolják. Moral insanity és infantilizmus – írta fentebb idézett levelében Rába György. Lehet, hogy e kettő elege tette Rubin Szilárdot érdekes emberré, és állta útját, hogy nagy író legyen.

Keresztesi József csak érintőlegesen foglalkozik Rubin ARTÚRKA című elbeszéléssel. En-

gem lenyűgözött, amikor 1976. december 5-én a *Népszabadságban* elolvastam. Lehet, hogy elragadtatásomban az is szerepet játszott, hogy a történet valamennyi szereplőjét ismertem. Rubint erősen foglalkoztatta a paraguayi jezsuita redukciók története, a motívum a RÓMAI EGYESBEN is felbukkan. Jezuista szerzetesek kommunisztikus telepeket hoztak létre az indiánok számára: a telepek lakói együtt dolgoztak, a javakat egyenlően osztották fel. Az atyák megismertették az indiánokat az európai kultúrával, az indiánok barokk templomokat építettek, és barokk operákat énekeltek. A spanyol hatalomnak azonban rabszolgákra volt szüksége, a katonaság szétverte a telepeket, az indiánok rabszolgák lettek, vagy visszasüllyedtek a kőkorszaki életbe. Rubint valószínűleg az foglalkoztatta, hogyan enyésznek el a szellem értékei, hogyan válik az egyes emberben a kultúrája, az erkölcsi tartása halott vázzá. Ahogy Angyal Attila erkölcsi kőkorszakba süllyedt, amikor gyalázkodó szövegeket tűzött ki a saját szerelméről az egyetem hirdetőtáblájára, vagy amikor az ARTÚRKA elbeszélője önmagát kellett vadembernek érezze, mert nem bírta elviselni, hogy Linda férje nem féltékeny rá. Esterházy Péter „az egyik legszebb magyar regényvégnék” nevezi a CSIRKEJÁTÉK második kiadásának mindkét befejezését. Én az egyik legszebb elbeszélésbefejezésnek érzem az ARTÚRKA utolsó bekezdését. „*Feljegyezték, a múlt század hetvenes éveiben egy angol utazó a paraguayi őserdőben bolyongva egy tisztás felől XVIII. századi olasz opera tenorszólamát hallotta. Amulva fülelt, már-már csodára gondolt. Aztán bennszülöttekre bukkant, a kőkorszak szintjén tengődő indiánokra, akik elmondták neki, hogy a dallamot atyáuktól tanulták, és az nemzedékről nemzedékre száll. Eredetéről azonban semmit sem tudtak.*”

Jegyzetek

1. Galsai Pongrác: TILL EUGÉN SZERELMEI. = Uő: ZÁRÓRA A DARLINGBAN. Magvető, 1986. 215.
2. PILINSZKY JÁNOS ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEL. TANULMÁNYOK, ESSZÉK, CIKKEK, 1–2. Századvég Kiadó, 1993. Szerkesztette, a szöveget gondozta, a mutatókat készítette és az utószót írta Hafner Zoltán. 2. kötet, 334–336. és 342–343.
3. Uo. 129.

4. PILINSZKY JÁNOS ÖSSZEGYŰJTÖTT LEVELEI. Osiris, 1997. Szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, az utószót írta Hafner Zoltán.
5. Pilinszky: TANULMÁNYOK... 1. kötet, 400.
6. A neveket, Piroska és az anyja nevét kivéve, a sajtó alá rendező Siklós Péter, illetve a szerkesztő Keresztesi József megváltoztatta: Kalocsainé válójában Komárominé; az alábbiakban a regényben szereplő neveket használok.
7. *Magyar Narancs*, 2012. 16., 17., 18. szám.
8. *Rendőrségi Szemle*, 1957. 1–3. szám, 91–103.
9. HÚSZ ÉV A NÉP SZOLGÁLATÁBAN. ÉLETELLENES BŰNCSELEKMÉNYEK. BM Tanulmányi és Képzési Csoportfőnökség, 1965.
10. Lásd: Heidi Angelika Mascher-Pichler: BADEN BEI WIEN ZUR SOWJETISCHEN BESATZUNGSZEIT 1945–1955. http://othes.univie.ac.at/6209/1/2009-07-22_9605393.pdf.
11. Lásd erről Szőnyi Tamás: TITKOS ÍRÁS. Noran Könyvesház, 2012. 2. kötet, 53–54. A Rubinról jelentő „Sárdi” ügynök Sándor András volt. Lásd erről Standeisky Éva: SZÁRMAZÁSCAPDA. *Élet és Irodalom*, 2013. december 20.
12. Gondos Ernő: MŰ ÉS VALÓSÁG. TANULMÁNYOK. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965. 83–88.
13. Földényi F. László: JULIEN SOREL KÖNNYEI. *Élet és Irodalom*, 1982. október 22.
14. Esterházy Péter: CSIRKEJÁTÉK. *Élet és Irodalom*, 1997/39. = Uő: A SZABADSÁG NEHÉZ MÁMORA. VÁLOGATOTT ESSZÉK, CIKKEK, 1996–2003. Magvető, 2003. 275–280.
15. JAMES DEAN ÉS A PÉNYES SZELEK. 2006. július 20.
16. *Élet és Irodalom*, 2010. április 23.
17. *Holmi*, 2010. május.
18. *Litera*, 2012. 7., 8.
19. EGY REGÉNY TÖMEGSÍRJA. *Magyar Narancs*, 2013. november 13.
20. RUBIN SZILÁRD ÉS AKIKNEK NEM KELL. *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 14.
21. A német kritikákat Sárosi Bogáta összefoglalója nyomán ismertettem, *Élet és Irodalom*, 2009. december 4.
22. [http://de.wikipedia.org/wiki/Konzentrationslager_\(historischer_Begriff\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Konzentrationslager_(historischer_Begriff)); <http://www.usus.org/de/articles/1999/10/bure-o15.html>.
23. Lásd: Hugh Lunghi angol–orosz tolmács visszaemlékezését. *Népszabadság*, 2013. november 2. Hétféle, 8–9.
24. http://de.wikipedia.org/wiki/Luftangriffe_auf_Dresden.
25. Rubin Szilárd: LATIN FILM – GERMÁN FILM. = Rajnai László: IGEN. 23–24. OSZK Mikrofilm tár; Keresztesi, 140.
26. Komoróczy Géza: A ZSIDÓK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON. Kalligram, Pozsony, 2012. 1. kötet, 545–546.
27. Uo. 557–562.
28. *Kortárs*, 1982. 10. szám.
29. Domokos Mátyás: SZEMÉLYES HANGON EGY „VESZÉDELMEZŐ SZENT EMBERRŐL”. *Tiszatáj*, 1999. 7. szám. Alexa

kritikája AZ ARCKÉPFESTŐ TÉVEDÉSE címmel a *Népszabadság* 1970. december 20-i számában jelent meg.

30. *Új Tükör*, 1977. szeptember 4. = Pilinszky: TANULMÁNYOK... 2. kötet, 302.

31. Pilinszky: TANULMÁNYOK... 1. kötet, 107–109.

Köszeg Ferenc

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Pór Péter: *Tornyok és tárnák.*

Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól
Kalligram, Pozsony, 2013. 320 oldal, 2900 Ft

I

RILKE TERÉBEN

Egyedül Rilke terében járhat az, aki a huszadik század során a költői teremtés szándékával tollat ragadott. Legalábbis Pór Péter tanulmánykötetének olvasása közben nem tudjuk nem ekként parafrazeálni a nyolcadik ORPHEUSZ-SZONETT tágas felütését: „Egyedül a Dicséret terében / járhat a Panasza...” (Kálnoky László fordítása.) Még akkor is, ha éppenséggel Pórtól – és persze sok más jelentős költészetszakértőtől – tudjuk azt is, hogy a modern líra összes képviselője, miként a népi-képi szakadár Nagy László alábbi fordulatait magában foglaló vers hőse, Ady is, a „gyémántos francia”, azaz Baudelaire köpönyegéből, jobban mondva, „ökörvérszínű mellényéből” bújt elő. És persze attól sem tekinthetünk el, hogy az osztrák költőt ezúttal csak egyetlenegy tanulmány tárgyalja közvetlenül; szemben például a többkötetes német Rilke-monográfia szerzőjének 2002-ben magyarul megjelentetett, LÉTED FELIRATA című, világirodalmi tárgyú tanulmánygyűjteményével, amelynek hét írása is foglalkozik Rilkével. Az új kötet viszont, a fent említett kivételt leszámítva, csakis magyar irodalmi témájú szövegeket foglal magában. Ugyanakkor nem tudom azon melegében nem idézni a jelen kötet BEVEZETÉS RILKE OLVASÁSÁBA című tanulmányát, annak is nyitó- és zárógondolatait, amelyek egyszerre pontosan és szenvedélyesen határozzák meg a választott/adatott főhős

kivételes helyi értékét a huszadik századi „*költői teremtés*” alakváltozatai között (a Baudelaire-től Celanig húzóódó költészettörténeti ívben) – úgy, hogy közben nem másvalaki/másvalami jelenik meg előttünk, mint az Apollón vagy Orpheusz mitikus alakjaival szimbolizálható (de hogy ne hangozzon túl stílustörténeti stílben, mondjuk inkább így: jelölhető), vagyis „*alakzatteremtő*” költő prototípusa: „*Egyébként a stíluskorszakok kategóriáiban gondolkodó elemzőknek is be kellett látniuk, hogy Rilke útja már eleinte is csak tétován, később pedig egyáltalán nem követte a szimbolizmus, avantgarde, neoklasszicizmus stb. nevezetű irányokat és alternatívákat.*” (31.) – „*Ha Rilke alkotása »végletes«, úgy se nem konstruktív aspektusai miatt (amelyek George és Hofmannsthal mellett esetleg a szimbolista-újklasszicista áramlat törvényhozójává avatnák), se nem dekonstruktív aspektusai miatt (amelyek az avantgarde és a posztmodern profétájává avatnák) – hanem a kettő állandó konfrontációja és egysége miatt.*” (56.)

Rilke nagyon nagy költő. Talán a legnagyobb. Vagy legalábbis egyike a legnagyobbaknak. Mégpedig egyik legelsőbbike. Ezt a bődületes (en igaz) érületi közhelyet már minden versolvasó dédelgette, kellett, hogy dédelgesse magában, rövidebb-hosszabb távon, netán életfogytig, pontosabban olvasásfogytig. Ámde nem mindenki vette magának a fáradságot, hogy analitikusan ellenőrizze is ezt az érületét, szakszerűen ápolja ezt a hitét. A jelen tanulmánykötet szerzőjének – Thomas Bernhard-osan mondva – Rilke-meggyőződése, felesleges mondanom, de azért a rend (a gondolatmenet) kedvéért mégiscsak mond: a lehető legtávolabb áll bármilyen Rilke-apológiától, annak bármiféle szaktudományos apparátussal megtámogatott formájától. Egészen egyszerűen csak az van, hogy amikor Pór történetesen Rilke-monográfiát vagy -tanulmányt ír, akkor a lehető legtárgyilagósbabban teszi a dolgát; amikor meg nem Rilkeről beszél, hanem – hogy kötetünk más költőhőseit vegyük – Adyról (kétszer is), József Attiláról (kétszer is), Beney Zsuzsáról, Tandori Dezsőről (kétszer is) vagy Petri Györgyről, akkor sem tudja nem Rilke minőségi, sőt példászerű „*alakzatteremtésének*” vonatkozásában, mintegy rilkeánusan-centripetálisan olvasni azok verseit. (Most nem beszélve a kötet nem költő hőseiről, csupán utalva rájuk, tudniillik a SORSTALANSÁG nyelvtերemő Kertész Imréről és a téképészeti pontossággal nosztalgikus Lengyel Péter-

re.) Vagyis nem a viccbeli emberről (aki ezúttal irodalomtörténész) van szó, akinek mindenről mindig csak ugyanaz jut eszébe; mert hiszen egyrészt még olyan sok más minden is eszébe jut (Baudelaire, Mallarmé, Nietzsche, Apollinaire, Benn, T. S. Eliot...), másrészt meg az ugyanaz sem mindig feltétlenül ugyanaz. Ahány helyzet, annyi Rilke. Ahány költészettörténeti-költészeti gondolatmenet, annyi Rilkétől vett vagy tőle (is) eredeztethető szempont, netán fogalom, jobban mondva metafora, például a verscímként is felbukkanó „*fordulat*” (*Wendung*). Nézzünk néhány jellemző esetet.

József Attila líráját például az elemző nem is annyira Szabó Lőrinc mozgósításával köti az avantgárd utáni „*dialogikus versszerkezet*” poétikájához, ahogyan azt újabban sokan mások teszik (a Pór által „*Kulcsár Szabó Ernő iskolájának*” nevezett körből), hanem a „*viszony*” (*Bezug*) fogalmát alkalmazó Rilke (filológiaiilag is alátámasztható) hatásával, amennyiben: „*...József Attila Rilke verseiben egy olyan, az övétől nem idegen poétikát ismert fel, amelyben a költői tudat a csak a számára létező »viszonyok« szerint alkotja meg a művet, vagyis a világot és önnön jelenlétét újra és újra megerősíti (»gewahre«, olvashatni az egyik versben, a szó nincs messze a »virrasztás«-tól).*” (152.) Ugyanakkor Rilke itt nem több, de nem is kevesebb, mint az egyik fontos továbbírója „*Mallarmé tágan kiterjesztett örökségének*”, ahová történetesen a József Attilával (Kosztolányival elentétben) nem éppen jó viszonyt ápoló Babits is tartozik. A „*tágan értett örökség*” egyik nyelvi – az irodalomtudós által kiaknázható és a SZAVAK A KOCKA HETEDIK LAPJÁN: JÓZSEF ATTILA című tanulmányban ki is aknázott – következménye, hogy Mallarmé, valamint az örökösök közé tartozó Nietzsche és Rilke egyaránt hozzájárult a dobókocka metaforájának költészeti pörgetéséhez – éppúgy, mint az ESZMÉLET szerzője („*...ingyen keresek / bizonyosabbat, mint a kocka*”). És talán az sem véletlen, hogy a MEDITÁCIÓK EGY ADY-REDIVIVUS ESÉLYEIRŐL című tanulmány írójának az Ady-költészet „*gesztus*”- és „*szándék*”-jellegéről, azaz a „*költői teremtés*” Ady-féle változatáról A PUSZTA ORSZÁG mellett a DUINÓI ELÉGIÁK jutnak az eszébe – még akkor is, ha „*Ady, mérhetetlenül látványos fellépése ellenére, nagyon nehezen találta meg az ehhez a gesztushoz tartozó költői anyagot és az érvényes versmodellt is*”. (66.) Más-képpen mondva: „*Ady befogadása ma is annak a költői szólás-gesztusnak a befogadásán múlik*”, ame-

lyet legalább olyan jól ismerhetünk és azonosíthatunk, mint a Rilke-művek emlékezetes költői-költészeti „fordulatait” vagy „átváltozásait” – még akkor is, ha Rilkenél inkább kisbetűs viszonzyszavak („mely”, „csak”, „különben”, „míg”, „majd”...) és nem nagybetűs szimbólumok („Élet”, „Ma”, „Holnap”, „Minden”, „Asszony”...) viszik végbe a „költői teremtés” munkáját, sőt tettét. Pórt a hajszálpontos viszonzyszavak rendszerével teremti Rilke nem eltávolítja a nagybetűs szavak suhogó buzogányaival mutatványozó Adytól, hanem közel viszi hozzá. Közel viszi ahhoz az olvasói helyhez, ahol a dekadens Baudelaire, az ezoterikus Mallarmé és a monomániás Nietzsche ajánlatainak nyelvi-szemléleti vonatkozásai szerint, vagyis a lehető legtulajdonképpenibb szempontok nyomán lehet Adyt értelmezni, Adyt kritizálni, de legfőképpen: Adyt olvasni.

Továbbá Beney Zsuzsa egyszerre „életrajzi” és „szibillimikus” költészetében is, például Orpheusz és Eurüdiké hagyományos témája kapcsán, olyan önmagába, pontosabban önmaga belső transzcendenciájába zárt „önmitosz” fogalmazódik, amely teljességgel „a teteles valláson kívül van”, egyáltalán bármiféle előzetesen adott jelentésségű és értékszerkezeten kívül (158.) – éppúgy egyébként, mint Rilke műveiben is oly sokszor, például az ő Orpheusz–Eurüdiké–Hermész-versében, annak (hogy Rilke és Pór egy-egy kedvelt kifejezését összevonjam) végletesen autochton voltában. És a Rilke-költeményeket „egészen egyedüli bensőséges ismerettel” olvasó és fordító Tandori is csak még inkább kiélesíti azok „morfológiai” és „szintaktikai” szinteken jelentkező „negatív értelmű tagolását”, azaz „még szaggatottabbá teszi” az eleve eltörtet – teszem azt A NEGYEDIK ELÉGIA kezdetét: „Ó élet fái, ismertek telet? / Nem vagyunk egyik. Nem vándormadári / semmi értésünk.” (Vö.: „O Bäume Lebens, o wann winterlich? / Wir sind nicht einig. Sind nicht wie die Zug- / vögel verständigt.”) (199. k.) És feltehetően éppen a Rilke-féle nyelvi-értelmi dekonstrukción iskolázott irodalomtudós versértésének igényszerűsége, továbbá éles-, sőt lényeglátása jelenik meg az egyik rövidebb tanulmány címében: MEDITÁCIÓ PETRI LÍRAI SZÓLÁSÁNAK TERMÉSZETÉRŐL, mely „meditáció” alanya végül – a PROTON című költemény rövid értelmezése után – nyomatékosan rácsodálkozik, jobban mondva rácsodálkoztat arra, hogy Petri miként „teremtett meg nem líráinak hagyományozódott elemekből egy modern és feltétlenül lírai szólást”. (254.)

„Őn a megtestesült költészet” (51.) – idézi Pór a Rilkével levelező Marina Cvetajevát; ami számára, mármint a versolvasó és irodalomtudós számára azt jelenti, hogy az életmű „páratlanul organikus jellegével nyűgözi le a hozzá közeledőt” (éppúgy egyébként, mint Adyé vagy József Attiláé) (53.), és hogy minden egyes versben „a szó és a létezés kapcsolata” nyilvánul meg (32.), hogy tehát az „életmű minden szakaszában és alakzatában költői szavának világteremtő elhívatását hirdeti”. (48.) A „torony” magányát választó Rilke és a „tárna” metaforát alkalmazó József Attila mellett sokan mások is hozzájárulnak ahhoz, hogy a TORNÝOK ÉS TÁRNÁK szerzőjének Rilke-meggyőződése minél meggyőzőbben nyilvánuljon meg az olvasó előtt. Annál is inkább, mivel Pór maga is valamiféle „toronyból”, a kívülálló helyzetéből, a hosszú évtizedek óta külföldön élő és olvasó, elsősorban német és francia nyelven értekező irodalomtudós szempontjából tárja fel a költészet „tárnait”. És ezt a kívüliséget/kívüliséget folyamatosan érzelki és érzelketi, azaz egészséges önkritikával és öniróniával szóvá is teszi – például a VITA JÓZSEF ATTILÁRÓL című írás legelején, ahol is az alábbi „captatio malevolentiae”-vel indítja az életrajzi(-hagyományos) és a poétikai(-posztmodern) megközelítések óhatatlanul egyszerűsítő kettősségének vázolatát: „Gyanítanom kell, hogy a BUKSZ szerkesztőségének megtisztelő felkérése nemcsak vélt kompetenciának, hanem extraterritoriális helyzetemnek is szól, sőt esetleg annak elsősorban.” (127.) Ráadásul az „extraterritoriális” állapot tartós érzete rendszerint együtt jár a fokozott önvizsgálattal, vagyis azzal, hogy Pór önmagát, önnön szempontrendszerét, sőt értekezői nyelvét sem tudja olykor (egy-egy hosszabb és tagoltabb mondat szerkezeten belül) nem kívülről látni – ahogyan alkatahoz képest tényleg programszerű tömörséggel meg is vallja a kötetnyitó (Szegő János által készített) interjúban: „Meg hát azt is hozzá kell fűznöm, amit amúgy is mindenki tud, hogy még magyarul is nagyon nehezen és nyakatekerten fogalmazok, hogy kevésbé önostorozóan hangozzék, ha van valamilyen tehetségem, hát az nem az esszéírók természetes vagy legalábbis természetesnek látszó (ön)ki-fejezése.” (10.) Noha azt azért fűzzük azonnal hozzá, hogy egy stílusában „nyakatekert” szak tanulmány bőven lehet kísérletező jellegű, azaz létezőmódját tekintve egyszerű (a montaigne-i esszé értelmében). Lehet, hogy triviális, de mégiscsak megemlítenéd: Pór Péter értekezői nyelv-

ve nem kevésbé idegen a köznyelvtől, mint Rilke költői nyelve. És még az is megkockáztatható, hogy ha kötetünk szerzője nem ilyen művi nyelven írna Rilke (és mások) művi nyelvéről, akkor nem is tudná ilyen mélységben és ilyen alapos-sággal megragadni azt. Vagy nem tudná a Rilke-olvasás tanulságait érvényesen átfogalmazni az Ady- vagy József Attila-olvasás kérdéskörére. Inkább nagyon bonyolultan beszél, csak hogy még véletlenül se egyszerűsítse le azt, ami nem egyszerű, noha mindenki szeretné egyszerűnek és egyszerűen látni. Van, aki egyszerűen láttatja még a legbonyolultabbat is. Pór viszont az egyszerűt is bonyolultan, vagyis az általa használt szempontok és fogalmak hálózatában, a folyamatos önreflexió gúzsába kötve véli meg (nem) ragadhatónak.

Nem csoda hát, hogy nagy-nagy beleérzéssel és elismeréssel tud írni a filozófus Vajda Mihály (a szó köznapi értelmében) esszéisztikus nyelvezetű, ugyanakkor (a szó eredeti értelmében) kísérletező jellegű kötetéről. De ugyanezt a kísérletező jelleget látja Pór a Vajdához hasonlóan szintúgy Lukács György szellemi(-fogalmi) örökségével birkózó Fodor Géza újragondolt Mozart-tanulmányában is, annak úgymond (inkább a HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKÁHOZ, SEMMINT AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOS-SÁGÁ-HOZ KÖZEL ÁLLÓ) formatanában, amely szerint „egy énekes hangszíne és a történelem folyamatának interpretációja sem nem antinomikus, sem nem egymással kiegészítendő, vagy éppen szintézisbe rendezendő, hanem ugyanazt mondják, ugyanazt »szólatat-*ják meg*”. (271.) De idekívánkozik a Lukács-iskola egykori körébe tartozó Radnóti Sándor műveiről írt összefoglaló elemzés is, amelynek vége felé Pór a saját, úgymond „*monista*” művészetfelfogásával állítja szembe Radnóti „*dualista*” látásmódját, mely utóbbi magában foglalja a „*világnézeti kritika*” és az „*esztétikai kritika*” feszültségteli együttállásának lehetőségét (amelynek példája: Radnóti kritikája Nádas Péter PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK című regényéről, amellyel viszont a Radnóti-val vitakozó Pór által idézett Vajda vitakozik). (314.) De álljon itt az eltérő álláspontok érzékeltetéseként, és egyúttal a teljes tanulmánykötetre vonatkozó érvénnyel, a dualista-ideologikus-messianisztikus megközelítéseknek kiszolgáltatott Rilke-költészetre vonatkozó alábbi mondat, amely legalább annyira magvas, amennyire – a szerző ötletről szavát idézve – „*nyakatekert*”; de én inkább úgy mon-

danám, mert úgy is gondolom, hogy: analitikus. „*Értsd: elfogadjuk, hogy Rilke megvalósította mindenkor egy-eszményét, amennyiben egy lényege és megnyilvánulásai szerint költőietlennek felismert világban, minden kötettel egyre messzebb jutva e világ átváltoztatásában-átprofetizálásában-átzeneítésében (ennyt a különböző korszakairól), egy magát állító és magát igazoló költői műalkotást, az »át-« igekötő értelmében egy »meta-«-fizikus költői univerzumot teremtett.*” (313.)

Értsd: Rilke máig ható – Ady-, József Attila- vagy Petri-értésünket is befolyásoló – érvénnyel teremtette meg azokat a zárt költői alakzatokat, amelyek immár nem szorulnak rá a hétköznapi vagy történelmi valóság megmagyarázását, megjavítását vagy megváltását célzó értelmezéskísérletekre. A gondolkodás és írás közben mindig világnézeti semlegességet gyakorló szak-tudós tényleg csak „*tornyokat*” és „*tárnákat*” lát ott, ahol tényleg csak „*tornyok*” és „*tárnák*” vannak.

Bazsányi Sándor

II

SZÜRKE, TARTÓS, KIVÁLÓ

Pór Péter magyar és világirodalmi tanulmányai-ban egyetlen harsány mondat és semmi tudomán-nyos hivalkodás nincs, semmi „*impresz-ionizmus*” és semmi „*strukturálisizmus*”, amit leírt, azt mind alaposan átgondolta – a maga tökéle-tességgigényei szerint, annyira, amennyire minu-ciózus tudása és gazdag irodalmi tapasztalata engedi –, és irodalomtörténeszi erkölce sze-rint, nagyon óvatosan, pontosságra, sőt precizi-tásra törekedve, a túlértelmezést messze elke-rülve, aggályosan megfogalmazta. Ehhez az irodalmári éthoszhoz az is hozzátartozik, hogy olyan kérdésföltevésekkel, témákkal foglal-kozik, amelyek számára elevenek, amelyek izgat-ják, és a legfontosabbnak tartja őket, ezért szö-vegei nem szárazak, egyáltalán nem akadémi-kusak és nem is tudálekosak, érződik belőlük az érdekelttség, a gondolat csöndes izzása, amit ő ugyan nem „*fejez ki*”, mert nem esszéista, és óvakodik a kimondott szubjektivitástól – sze-mélytelenségre pályázik inkább –, a stílári visz-szafogottságon azonban átúti a hitelesség víz-jele, egy kutató személyiség elhivatottsága. Az-zal együtt, hogy *hitelesség, elhivatás, megbízás* –

az ilyen eszmék azok számára, akiknek a tudata a modern költészetben edződött, kétségesek.

Pór Péter Franciaországban él, franciául és németül is ír, előző kötetében, mely 2002-ben jelent meg *LÉTED FELIRATA* címmel, olyan tanulmányok is szerepelnek, amelyeket franciáról vagy németről fordítottak magyarra. Többnyelvűsége révén szabadon mozog az irodalomban, s mivel több kultúrában otthonos, nem feszélyezik őt a magyar irodalomtörténeti és teoretizálási szokások, iskolás hagyományok és beidegződések, a szuperposztmodern szöveggyötrések, miként az itthoni irodalmi élet rossz hangulata sem. Mint professzor és kutató, Moint-Saint-Aignanban nyugodtan dolgozhat, és mivel a pályája szerencsésen alakult, lehetősége van arra, hogy azzal foglalkozzon, amit szeret.

Ez pedig a költészet. Pór Péter számára a költészet az a zóna, ahol a legfinomabban van jelen, tetten érhetően s tisztázottan, az ember benső, gyakran bensőséges, egzisztensen (tehát tépetten) metafizikai, szellemi kavardása, tájékozódása és elveszettsége, tehát az a kérdés-válasz gubanc, amit akkor érzékelünk és gondolunk el változó érvénnyel, mindig másként, amikor felmerül az „élet értelmének” gyakorta elég borzalmas, elég súlyos, néha felvillanyozó, a modernitásban mindig ambivalenciákat fodrozó-redőző komplexusa és diszkordáns érzelmi-gondolati gabalya. Az „élet értelmének” helytelen kérdése a legjobb-forma költészetben ledobja magáról a közhelyeket, és ott áll előttünk a maga tűzfészkeivel és nyugvópontjaival. A költészet iránti fogékonyság és a líra-történeti, poétikai ismeretek, e sajátos nyelvtudás és filhallás nélkül nem tudjuk kisilabizálni a verseket, és nem nyílnak meg a versszövegek. Pór Péter úgy ír irodalomtörténeti, ritkábban a kortárs magyar irodalomról szóló tanulmányokat, hogy ezáltal belesegítsen abba az olvasói munkába, melyre manapság kevesen vete-mednek.

Kevesen, mert a modern költészet (és a posztmodern is) nehéz, türelmet és odaadást kíván az olvasótól, aki cserébe semmi hasznos útra-valót nem kap, hanem arra van utalva, hogy megnyíljon, és magára eresse a saját titkait, homályait, krónikus és akut egzisztenciális megoldatlanságait. Nem lehet megérteni, miért mondja Rilke példának okáért, hogy „*olyan vagyok, mint egy üres hely*”, ha nem konfrontálódunk saját ilyetén tapasztalatunkkal. A mai di-

gitális korban kiváltképp igényeljük a gyors tájékozódást nyújtó diskurzusokat, és elveszítjük a meditáció idejét, képességét, egész rendkívüli világát. Pór Péter szövegei nehezek, sűrűk, időigényesek, épp nem szórakoztatók, és csak akkor válnak igazán izgalmassá, ha a tanulmányokat böngészve hagyjuk, hogy elragadjon bennünket a modern líra vonzása-taszítása. Ezek a tanulmányok – mind hosszú tanulmányok, nem esszék, nem kritikák – nem a tájékozódásban segítenek, nem információkkal szolgálnak (bár jegyzetanyaguk hasznos), nem is elméleti vagy történeti újdonságokkal, hanem a szó vergiliusi értelmében kalauzolnak a modern költészetben.

A *LÉTED FELIRATA* meg a *TORNYOK ÉS TÁRNÁK* elválaszthatatlan könyvek, én összeolvastam őket, és már nem tudom szétzálalni, ezért mindkettőről beszélek most. Fáradtságos, de szép utazás volt Pór Péterrel visszahajózni a múlt század fordulójára és a XX. század első felébe, a modern líra eredetének tájaira. A tudós szerző mestere az idézésnek, nagyon sok finom kis idézetet simít bele értekezéseibe, gyakran idegen nyelven, a fordítást minden alkalommal előzőkenyen mellékelve, így ez az utazás élménydús volt, és végül újra kitisztult a panoráma. Olyan ormok kerültek a helyükre, mint Baudelaire, Eliot, Rilke, Apollinaire, Breton, Ady, József Attila, Tandori Dezső. Ez a látkép persze minden olvasónál változni fog, akár csak a kutatói élmény örvényalakzatai. Mert Pórtól nem irodalomtörténetet tanulunk, és nem is dűskálunk új irodalomelméleti fogalmakban – itt nem a professzor úr kompetenciáján van a hangsúly, hanem a felidézett opusok legbensőbb drámaiságán, eszmélkedésein.

Én például Pór Péternek mindig is köszönni fogom, hogy végre beavatott Ady költészetébe, életemben először tudtam Adyt igazán olvasni (a hazai recepció eltávolított tőle). A *TORNYOK ÉS TÁRNÁK* két vonatkozó tanulmánya megvilágosító erővel hatott rám, mert elkerülte a magyar irodalomtörténet szokványos beosztásait és sablonjait, unalmas megközelítésmódjait, és a költő legmélyebb drámájára mutat rá: a szó általi teremtés és pusztítás, önépítés és önpusztítás egyidejűségére, arra, amit Pór az *(ön)kontrasztálás* kifejezésével jelez, és amit, ahogy mondani szereti, „demonstrál”. Bemutatja az önmítázó, impulzív, a saját énjébe belehabarodott Ady-diskurzus árnyékát, mely ebben a lírában

csakúgy meg van költve, a szavak „(ön)pusztító érvényét”, a versbeszéd önmegsemmisítő erejét, az én-isten vesztét és a robbanékony értelemvesztést. „Verseinek én- és világ(ön)teremtését két alapeszme határozza meg: az élet és a halál elválaszthatatlan azonossága, illetve a múlt, a jelen és a jövő szétválaszthatatlan azonossága” – írja a kutató, de ennek az értelmező gondolatnak a súlyát és dimenzióit csak akkor foghatjuk fel, ha szépen követjük a demonstrációját, és elolvassuk a felidézett és kommentált Ady-verseket.

Pór Péter eltalálta az aranymetszést irodalomtörténet és irodalomelmélet között, azaz a két diszciplína körmetszetében munkálkodik. Mind a két ágazatot a saját belátása és ízlése szerint műveli, nem tartozik semmilyen iskolához, hanem az áttanulmányozott szekunder és primer irodalomból saját maga alakítja ki az eljárásait, úgy, hogy mindig rajta van a szeme a korba ágyazott, de abból persze kiemelkedő életművön, annak poétikáján vagy poétikáin, meg egy-egy versen is. Filozófiai, esztétikai felkészültsége, műveltsége megalapozásul szolgál (hogy ezekre igenis lehet alapozni, az kiderül a munkáiból), régi s új filozófiákból egyaránt merít, következésképp legelső indítéka a gondolkodás, ami nála ráhajol kényes tárgyára, a lírára, pontosabban maga a líra veti fel – mindig másként, mint a szaktudomány, mondhatni: életszerűen, érzékien – a filozofikus problémákat.

Nem előzetes ítéletekből, nem irodalomtudományos fogalmakból, irodalomtörténeti eszmékből, nem is elméleti premisszákból indul ki, a doktrínákat, de még a divatos kritikai beszédmódokat is elkerüli. Magyarán szólva nem az érdeklő, hogy ő maga mi újat tud elgondolni, hanem hogy a költő és a vers mit gondol, na és persze hogyan, milyen formában. Úgy műközpontú elemző – a hosszabb-rövidebb műelemzések sosem maradnak el tanulmányai-ból –, hogy a szemléltörténeti kontextust is vizsgálja, fogékonyan egy-egy alkotó magán-szemléltörténetére. A biográfiai szemlélet nem érdeklő, viszont ha kell, néha megemlíti életrajzi adatokat. *A szellemi élet- és pályarajz* az, amelyre súlyt fektet, és például Rilke esetében – aki élete költője, s akiről sok tanulmánya szól, németül könyveket is írt róla – nagyszerűen felrajzolja a költő életének ezt a vonulatát, mondhatni, fejlődését, az eszmei (világképi) és lírai (poétikai) változások mélységes összefüggéseit.

Költők esetében az „eszme” persze bensőséges, érzéki, spirituális gomolygás, a versek mögötti, azokat tápláló metafizikai-gondolati konglomerátum, a gondolat pedig többnyire érzéki bőrében van náluk jelen, még akkor is, ha spekulatív. A költészetben lakozó filozófia sosem szakszerű vagy tudományos, hanem ennél eredendőbb, a gyakorlati életre/halálra kihatóan egzisztenciális érvényű. Csöppet sem kevésbé bonyolult, mint a filozófusoké, és ugyanúgy túlmegy az aktualitásokon meg a személyes pozícióban, a költői nyelv pedig évszázadokig ébren tartja – ilyen segítséggel, mint Pór Péteré, bár-mikor kapcsolatba léphetünk vele.

„Tartok tőle, hogy egyszerűen sikerült átlépnem a költészetnek kijelölt határokat” – Baudelaire e gondolatát húztam alá legvastagabban a könyvben. Bizonyára ez a modern költészet alapmondata. A korsztlusok, történeti stílusok kimúltán, a modernitás kezdetén, amikor a vallási eligazítások erejüket veszítették, fölbolydultak a teleológiák, és elpárologtak a végső célok, magyarázza a szerző – azaz nem magyarázza, ő sohasem magyaráz, hanem csak csöndesen elmond –, az örökös kérdés, a „stílusnélküliség” ideje jött el, s a jelek összezavarodtak – velük az érzelmek is. Az esztétikum soha többé nem fog a régi módon harmóniát adni, sugallni, a metafizika soha többé nem áll össze horizonttá, a versbeszéd pedig komplikálttá válik.

Nietzsche nem főszereplője Pór könyveinek, de valahogy mindenhol ott van, hiszen nála élesben és túlszigázva és frappánsan jelenik meg mindaz, ami benne lesz a kor – a *fin de siècle* –, sőt a következő századforduló levegőjében is, hiszen Nietzsche ma is érdekfeszítő, s elég tőle egy-egy rövid idézet, hogy világossá váljék, mi is tépi az idegeket meg az elmét akkor és most. („Im Glauben woran? In der Liebe vozu? In einer Hoffnung worauf?”) A létmegértés feneketlen szakadékanak, a fölfordult, kaotikus világnak vagy az elbizonytalanodó „én”-eknek, szétszóródó, széttörő eszméknek, leáldozó eszményeknek a kihívásaira a költők teljesen, a személytelenségig egyéni válaszokat adtak, ezeket Pór Péter számba veszi és „demonstrálja” – szerintem sosem elég ebből az emlékeztetésből, hiszen szellemi értelemben, de a pszichés zajlásokat tekintve is ott, a múlt századfordulón keresendő az origónk, legalábbis a költészet felől nézve. Rilke kimeríthetetlen életművében Pór pontosan követi a töréshelyek („brutális he-

lyek”) nyomvonalát és a „*genèse continue*”-t, az újrakezdések sorát, a válságokból való kilábalási kísérletek remekművekhez vezető proceszuszát. Rilke-tanulmányai bizonyára a legjobbak közt vannak az egész világon, és nem csak a szakértőkhöz szólnak, hanem mindenkihez, akinek fontos ez a líra a művészetvallásával együtt, de azokhoz is, akik csak most ismerkednének vele. Külön kiemelném a MALTE-próza remek tárgyalását, mely az előző könyvben található, s mellette a kései Rilkeről szóló tanulmány is megvilágító erejű. Pórnak nincs „saját” Rilkéje, nem alakítja őt a maga képére (mint Tandori az „elfordításaival”, erről is szól egy tanulmány), hanem az egyszeri Rilkét, azt a valóban létezett Rilkét mutatja be és teszi egyre jobban megközelíthetővé számunkra. Én nagyon méltányolom a közvetítő funkciót, amit Pór Péter vállal, amikor szintetikus látásmódjával, de aprólékosan kutakodva, versszeretének Airadné-fonalára hagyatkozva újra meg újra visszakísér bennünket a modernség „törvényhozóihoz”, akik bizony költők voltak.

A diszkordancia, a dekompozíció, a defiguráció, a dekonstrukció, az abszurd, a groteszk, a kontrasztálás, az ambivalenciák és paradoxonok és ezek feloldási, megoldási, kipattintási kísérletei azok a jelenségek, amelyekre Pór (fel) figyel a Baudelaire utáni költészetben. A Rilkéé mellett áttekinti Eliot, Mallarmé, Apollinaire, Breton stratégiáit, azaz poétikáit. Első, még itthon írt könyvében – KONZERVATÍV REFORMTÖREKVEK ÉS SZÁZADFORDULÓ IRODALMÁBAN – JUSTH ZSIGMOND ÉS CZÓBEL MINKA NÉPIESSÉGE – ezeknek egyik kifejezetten provinciális magyar változatát mutatja be, a korabeli magyarosan keresztény, nacionalista, idealista illúziókat meg az „érzelmi irodalmat”, és ez a munkája is felettből érdekes, tanulságos (és olvasmányos), kiváltképp ma, amikor az országos kultúrpolitika irányítóinak épp a magyar irodalom nem ismeretét kell feleltetni. „*A magyar századvég költészete [...] a népnemzetiség teleologikus eszményrendszerével is terhelt, különösen megszenvedte e tétováságot: az enervált sorokat, nem kevésbé disszonáns hatást keltően, vélt megoldásuk gyanánt a Hazáról, a Szeretetről vagy az Istenről szóló általánosságok követik.*” A Justh–Czóbel-könyvecske (melyet újra ki kéne adni) nemcsak a két kevésbé olvasott szerzőt mutatja be részletesen és kritikusan, hanem a magyar provincializmus egyik máig élő mentális formációját is.

A népieskedő arisztokratákkal szemben Ady és József Attila máig (örökké) élvezhető és csodálható költői feleleteket adott az „újkori elveszettség” nagyon fontos, ma is égető kérdéseire. Az új kötetben található József Attila-tanulmányok nem annyira revelatívak, mint az Adyról szólók, de az élet/mű lényegét, azaz a lírai tisztaságot szülő tragikumát, tragikus következettségét vizsgálni kemény dió, és ehhez néhány fontos szempontot kínálnak, szerencsésen elutasítva a biográfiai-pszichológiai és a rigiden analitikus-műközpontú szemlélet, a két magyar iskola rivalizálását. A szórakozott posztmodern elveszettség lírai fenomenológiáját pedig Tandori Dezső költészetében mutatja fel Pór, a hatalmas anyagból kimazsolázva a legjobb „poénokat” (persze, hogy Tandorinál mi a „poén”, külön tanulmányt érdemelne), és rámutatva az egész életmű valóban lényegi karakterisztikumaira, parafrasztikus és metafizikai, metaszemantikai és metaszemiotikai ihletettségére, a művész szeriális-variatív és zseniális darabokat produkáló tehetségére, dekomponáló, defigurációs, kontra-szintaktikus és kontra-retorikus, redukációs eljárásaira, nem utolsósorban arra a *szarkazmusra*, mely játékos szellemében munkál. Egyik legfontosabb megállapítása „*a múlt elképesztően kiterjedt autenticitása és végső teljes érdek telensége*” Tandorinál, aki, miközben a defigurációban és a szemantikai kioltásokban, szemiotikai határátlépéseken keresztül utazik, az univerzális disszemináció közepette egy elhalált „mégis”-sel teszi érvényessé a költészetet, nem kérdőjelek (és egyéb jelek) nélkül, hanem elvergődve az „eszmélés-se pont”-ig. A DEASZÓJELEK MI HELYETT? című hosszú tanulmány rávezeti Tandorira azt is, akitől ez a költészet, mely szándékosan megakasztja a befogadást, és nem nagyon hagy meghatódni, idegen.

Kollégái közül Pór Péter választása Vajda Mihály, Fodor Géza és Radnóti Sándor filozófusi, kritikai életművére esett, és ugyanolyan alaposággal foglalkozik könyveikkel, mint a nagy költőkéivel. Az esztétika és az etika összefüggései különösen foglalkoztatják – amiként e szerzőket is –, ezeket ma nem mulaszthatjuk el újratárgyalni: a „humanióraértékekről”, a *Bildung* jelentőségéről, egyszerűen a filozófiával és irodalommal és művészetekkel foglalkozó gondolkodóknak meg „*a művészet makrokozmoszának*” éthoszáról van szó. Ezek a kérdések egészen másként vetődnek fel a tudósok, teo-

retikusok, filozófusok esetében, mint a költészetben, a két szféra azonban nem csak Pór könyvében találkozik.

Pór Péter könyveit a kritikusokon kívül nem sokan fogják ától cettig elolvasni, hanem akkor veszik majd elő, ha az említett költőkkel, valamint Petrivel, Kertész Imrével vagy a monarchikus századfordulóval foglalkoznak. Rilkéhez, Adyhoz, Tandorihoz elengedhetetlen lesz előkeresni az itt kiemelt nagyszabású, de pontos és eredeti meglátásokat kínáló tanulmányokat. A kötet jelentőségét emellett abban látom, hogy visszahozza látókörünkbe a modern költészet forrásvidékét, és az már önmagában is felemelő szerintem, ha nem és nem tudunk tágitani e klasszikusainktól, és ha újra meg újra megpróbáljuk átgondolni a költészet felismeréseit és a líratörténet életre/halálra szóló tanulságait.

Nem néztem volna ezt ki az irodalomtörténetből, ha Fogarassy Miklós nem hívta volna fel rá a figyelmemet. Az ő hagyatékából maradtak rám Pór Péter könyvei. Írni készült róluk, de közbenjött a halál. A TORNÝOK ÉS TÁRNÁK meg a LÉTED FELIRATA átkerült az én asztalomra, és ott is marad. Egy másik könyvet is sokat emlegetett a halála előtti hónapokban, valami FEKETE című esszékönyvet (Michel Pastoureau: A FEKETE – EGY SZÍN TÖRTÉNETE). Viccelődött, hogy el tudna képzelni egy ilyen könyvet a szürke színről is. Ő valóban élethossziglan a „szürke” tartalmait és értékeit hangsúlyozta a hiúság vásárán, és csitított.

Egy Baudelaire-idézzel szeretném befejezni ezt a rapszodikus recenziót, ezt is Pór Péternél találtam persze: „Így, amikor egy civilizáció kihal, elegendő, hogy egy sajátos műfajú költeményt találjunk ahhoz, hogy képzetünk legyen az eltűnt analógiákról, és hogy a kritikai szellem nélkül visszaállíthassa a nemzedékek láncát.” Azt hiszem, a mostani civilizációváltás közepette, az írásos (bookish), a politikai és az erkölcsi kultúra válságában ilyen költők és ilyen kritikái szellemek is vannak még nálunk s a határon túl, és nem szakad vége a folytonosságnak, a „tornyok” és „tárnák” – a mellőzhetetlen vertikálitás, amiből a költészet nem enged – legalábbis meg vannak örökítve. Pór Péter könyveiből világos, hogy a költészet, lett légyen bármily szakításra hajlamos és újító, csakúgy a saját történetét faggatja, újra újra s tovább, mint a filozófia, és erudíció nélkül nincs versolvasás.

Radics Viktória

RANGREJTETT MONOGRÁFIÁK

Fodor Géza: Mi szól a lemezen?

II. Operafelvételek – Verdi és Wagner Szerkesztette Várady Szabolcs, a diszkográfia, a tárgy- és névmutatót összeállította Várady Éva Typotex, 2012. 555 oldal, 5600 Ft

Fodor Géza: Mi szól a lemezen?

III. Operafelvételek Offenbachtól Henzéig Szerkesztette Várady Szabolcs, a diszkográfia, a tárgy- és névmutatót összeállította Várady Éva Typotex, 2013. 386 oldal, 4200 Ft

Minden életmű kétszer méretik meg: létrehozója jelenlétében és távozása után. Mindkét megmértetés rejthet magában problémákat, a mi tájainkon főként a második – azzal, hogy elmarad. A magyar szellemi élet betegségeinek egyike, hogy nagy művészek, tudósok, esztéták (a sor folytatható) teljesítménye haláluk után a diskurzus teréből hirtelen a feledés ürességébe zuhan, és csak a véletlen szerencsén múlik, hogy visszakerül-e méltó helyére valaha. Fodor Géza ritka gazdagságú életműve szerencsés kivétel: nem csak a kortársak értékelték tényleges árfolyamán, de a nagy hatású esztéta-dramaturg-szerkesztő-filológus-pedagógus-kritikus munkásságának feldolgozása, könyv alakban publikálatlan írásainak összegyűjtése, rendszerezése és kiadása fájdalmasan korai távozását követően azonnal megkezdődött. Az operafelvételekről született kritikák háromkötetes gyűjteményének első tagja (MI SZÓL A LEMEZEN? I. – OPERAFELVÉTELEK MONTEVERDITŐL LISZTIG) 2012-ben jelent meg, Pintér Tibor írt róla recenziót a *Holminak* (PUBLIKUS MAGÁNSZÍNHÁZ – 2012. július). Most, hogy a trilógia Verdi- és Wagner-felvételeket értékelő, vaskos (az elsőnél sokkal terjedelmesebb) második és az Offenbachól Bizet-n és Massenet-n, Puccinin és Debussyn át Schönbergig, Bergig, Sosztakovicsig és Henzéig terjedő későbbi repertoárt tárgyaló, valamivel ismét karcsúbb, de még mindig igencsak tartalmas harmadik tagjáról ugyanezek a hasábokon szólhatok, nemcsak az illő udvariasság készítet arra, hogy Pintér korábbi kritikáját megemlítem, hanem az is, hogy mozgásteremet az ő cikke mintegy kijelöli és behatárolja: Pintér Tibor írásában több olyan nagy, általános érvényű probléma is meg-

említetik, melyet Fodor operafelvétel-kritikáinak első gyűjteményes kötete exponál (ezek természetesen főleg a másodikban és a harmadikban is hatnak), magam tehát úgy érzem helyesnek, ha a további két kötetet tárgyalva magáról a jelenségről, Fodor Géza kritikusai gondolkodásmódjáról, munkamódszeréről és beszédmódjáról igyekszem szólni.

(Rangrejtett monográfiák) Kezdjük mindjárt egy olyan gondolattal, melyet cikkében Pintér Tibor fogalmaz meg, s melyet a közreadók is fontosnak tartottak, hiszen odakerült ajánlószöveggé a trológia második tagjának hátlapjára: „Fodor Gézának le kellett mondania a monografikus írás lehetőségéről, noha minden képessége, erudíciója és szorgalma meglett volna arra, hogy egy átfogó, nemzetközi viszonylatban is mértékadó operaesztétikai könyvet írjon.” Ez a megállapítás a szó formai értelmében természetesen igaz, de recenziója konkrét tárgyról szólva pár sorral alább maga Pintér is szükségesnek érzi árnyalni a képet: „a kötet összességében személyes operatörténetként és személyes operaelőadóművészet-történetként is olvasható”. Vagyis ha mozaikszerűen széttagolva is, mindjárt két „rangrejtett monográfia” tárul elénk az operafelvételeket Monteverditől Mozartig tárgyaló kötet lapjain. Az egyik nagyszabású narratíva azt árulja el, miként gondolkodik Fodor Géza a műfaj fejlődéstörténetének egy meghatározó szakaszáról, a másik azt, hogyan rajzolja meg a műfaj e szakaszának *interpretációs* fejlődésvonalát. Nos, ez a sajátos és paradox „monográfiaélmény” a Verdi–Wagner-kötet kezé véve még sokkal élénkebben megkísérti az olvasót. Egyfelől valóban kritikákat, recenziókat, elemzéseket olvasunk, alkalomszerűen, más-más időben és eltérő orgánumok (de főleg a *Muzsika*) számára fogalmazott írásokat, másfelől azonban a két nagy téma, Verdi és Wagner művészete, mint két mágneses erejű pólus, magába szívja az írások gondolati energiáját, és két súlyos-tartalmas tömböt alakít ki. A Verdi- és Wagner-kritikákból plasztikusan kirajzolódik nemcsak az, amit Fodor Géza e nagy operák és zenedrámák előadópraxisáról, de az is, amit e praxis tárgyról, a két nagy oeuvre-ről gondolt. Fodor Verdi- és Wagner-képe a maga komplexitásában ott rejlik a kritikákban, még ha ezt a képet nekünk magunknak kell is összeraknunk, mint az IKEA-vásárlóknak a lapra szétszerelt bútort a haza-

szállítás után. Ez így kissé talán fáradságos – de annál termékenyebb, mert így a cikkek az olvasó szellemi aktivitásának motorját is beindítják.

(„Aprópénzre váltott” zenetudomány) A „monográfiaélmény” értelemszerűen hívja elő a tudomány, a tudományosság fogalmát. Fodor Géza a *MI SZÓL A LEMEZEN?*-trológiában kritikusként lép elénk, de e körülmény nem feledtetetheti szellemi személyiségének rétegezetttségét. Gyakorlati színházi emberként gondolkodott az előadásokról, mérlegelve a pillanat erejét, interpretációs szándék és mű találkozásának hitelét, az előadói teljesítmény hatását, ám a mű elemzőjeként teljes filológusi apparátusát mozgósította, s mindezek mögött egy tudós felkészültsége és olthatatlan ismeretszomja rejtett: a vágy, mely minden érdemleges ismerni akar, amit valaha is a műről írtak, s találkozni óhajt valamennyi fajsúlyos előadással, megteremtve azok egymáshoz való viszonyításának és esztétikai értékelésének érzékeny hajszálerrend-szerét.

Mindkét jelenségre idézhetek példát a trológia harmadik kötetéből: egyedülálló az a szenvedélyesen körültekintő alaposság, mellyel Fodor Géza *HALLGATJUK ÉS CSODÁLKOZZUK* című írásában nagyító alá veszi és értékeli az általa ismert összes (tizenhárom) *KÉKSZAKÁLLÚ*-előadást (*MI SZÓL A LEMEZEN?* III., 238–252.). És zavarba ejtő az az elfogulatlanág, mellyel a (Balzacot idéző) *LE CHEF D’OEUVRE INCONNU* című kritikái esszéiben (*MI SZÓL A LEMEZEN?* III. 38–49. – az *oeuvre* szó mind a cikk első oldalán, mind a *TARTALOMJEGYZÉK*-ben hibás helyesírással, *oeuvre*-ként, szerepel, egy esetleges utánnomáskor érdemes lesz javítani) a legtöbbször által csupán afféle „szép dal-lamok gyűjteménye” gyanánt (le)kezelt „romantikus operasláger”, a *HOFFMANN MESÉI* négy felvételét elemezve eredendően *filológiai* alapál-lásból indul ki, megismertetve az olvasóval a mű különféle alakjainak és kiadásainak történetét, az azok közti eltérést s azt a kritikai kiadást, Michael Kaye munkáját, amelynek ismeretében immár minden korábbi dokumentum mérlegre tehető. Az pedig már a hajthatatlanul következetes kritikus magatartás szép ráadás, hogy mindent átlátva és mindent tekintetbe véve sem tehet egyebet, mint azt, hogy kimondja (mert ebben az esetben minden tet-szetős *határozott állásfoglalást* mellőzve ezt kell

kimondania): „a HOFFMANN MESÉI 1907-ből származó standard változata érvénytelen; másrészt az előadási gyakorlat számára nem létezik kész darab, elvileg minden magára valamit is adó operai vállalkozásnak, amely előadását megkísérli, el kellene készítenie a maga változatát. A HOFFMANN MESÉI, az operairódalomnak ez az egyik alapműve tehát »ismeretlen remekmű«, sőt: nem is létezik – csak az interpretációtörténete.” Mindezt alighanem joggal nevezhetjük a szó legjobb értelmében „aprópénzre váltott zenetudománynak”. Érdemes felfigyelni arra is, hogy Fodor a HOFFMANN MESÉI-t magától értődő gesztussal nevezi „az operairódalom egyik alapművének”. Kétségtől az – de hány zenetörténész merete annak minősíteni az elmúlt fél évszázadban?

(A kritikus beszédmód demokratizmusa) Fodor Géza tehát apparátusában és mentalitásában egyaránt vérbeli tudós kritikus volt. De vajon ambicionálta-e kritikai írásaiban a tudósi magatartásformát is? Úgy hiszem, nem, sőt az írások számos-számtalan részlete mutatja, hogy a tudományos írásmódot (amelynek külsőséges eszközökkel történő fitogtatása manapság nem egy önmagát felstilizálni igyekvő fiatal hetilap- és havilapkritikus írásait teszi tetszelgővé s végző soron önleplezővé) kifejezetten kerülte. „Verdimél nem lehet tartósan manőverezni, driblizni, nála bizony elő kell jönni a farbával” – fogalmaz a nagy Verdi-szerepek komplex követelményeiről (bel canto-kultúra, drámai kapacitás, nagy hangterjedelem) tőprengve egy széles fesztávú TRAVIATA-elemzésben (VERDI-ELŐADÁSOK A TECHNIKAI REPRODUKÁLHATÓSÁG KORÁBAN [1] TRAVIATA – MI SZÓL A LEMEZEN? II. 67–75.). Nagy kritikusok közül kevesen akadtak-akadnak, akiknek oly tökéletesen sikerült megnyilvánulniuk egy, a tudományostól teljesen eltérő, demokratikus beszédstílusban, mint Fodor Gézának. Hamarjában a Szabolcsi-tanítvány Kroó György neve kínálkozik analógiaként: neki, a jelentős tudósnak valóban sikerült ez; ő mesterét követve az értékközpontú, lehetőleg dicsérő, „poétikus zenekritika” műfaját művelte (a „lehetőleg dicsérő”-t úgy értem: tudatosan azokat az alkalmakat kereste, amikor a jóval találkozhat, s arról mondhat elismerőt), fényoszlopként értelmezett, nagy teljesítmények szószólójaként. Fodor Géza, Kroóval ellentétben, írásaiban (én legalábbis úgy érzem) minden volt, csak költő nem: ő egy rendkívül magasrendű és hallatlanul ro-

konszenzes kollokvialitás hangnemében ültette képzeletben maga mellé olvasóját, s beszélgetett el vele, mint egyenlő az egyenlővel, a teljes tudományos felkészültség apparátusát maga mögött tudva – de maga mögött is hagyva, s helyette egy közvetlen, olykor tőprengő tónust választva. Hallatlanul hasznos, mélyen humánus magatartás volt ez, amely – s ezt a zeneélet legkülönbözőbb szereplőivel beszélgetve, évtizedeken át tapasztaltam újra és újra – rendkívül sok hívet szerzett Fodor Gézának. Azon kevesek egyike volt, akiknek bírálatait minden művész elolvasta, érdeklődve várta, és a korábban negatív bírálatban részesültek is örömmel vették, ha ismét a kritikus látóterébe kerülhettek. Sőt: várták, hogy ismét odakerülhessenek.

(Alkat és lépték) Fodor Géza tehát beszélgetőpartnerünk volt kritikáiban. Milyen lélegzetvétel jellemezte kritikus beszédmódját? Epikus. Az ő műfaja a kritikai esszé volt, a tanulmány-méretű és –mélységű, elemző kritika. Személyiségéhez, alkatához, sőt tegyük hozzá: szakmai és emberi etikájához is a jelentős lélegzetű írások illettek, mert ezekben hódolhatott szenvedélyes részletező hajlamának; annak a késztetésnek, hogy tárgyát minden oldalról figyelmesen szemügyre vegye, ütköztesse a felvetődő érveket, ellenérveket, megfelelően saját, kivételesen fejlett kritikus lelkiismeretének, mely minden egyes alkalommal azt követelte tőle, hogy a lehető legalaposabban járjon a végére a dolgoknak. A dolgok végére járásnak, a szálak felfogólyólításának ez a szándéka lehetett az, amely Fodor Gézát elvezette egyik legsajátabb kritikai műfajához, azokhoz a nagyszabású, terjedelmes esszékhez, amelyek az „összehasonlító kritikai zenetudomány” (imaginárius) műfajának törvényei szerint egy-egy nagy mű több előadását vették górcső alá, és a különféle interpretációs felfogásokat ütköztetve engedték, hogy az olvasó előtt maga az alkotás is kirajzolódjék. Ezekből a nagyszerű „kritikai kisenciklopédiákból” a Verdi-Wagner-kötetben is jócskán akad. Személyes kedvenceim közül említhetem a trilógia II. kötetéből a VERDI-OPERÁK DVD-N tízrészes (!) tanulmányosorozatának DON CARLOS-fejezetét (MI SZÓL A LEMEZEN? II. 218–231.) – azért éppen ezt, mert itt természetesen találkozik a mű problematikus volta és a benne megjelenő figurák zenei-jellemi problémagazdagsága – az ilyen

kompozíciók azok, amelyek elemzőként leginkább „helyzetbe hozták” a problémákra kivételesen fogékony gondolkodású Fodor Gézát. Nem állhatom meg, hogy ne idézzek a cikk végéről egy passzust, melyben egy általa különlegesen nagyra tartott énekesnő alakítását jellemzi. Példája lehet ez a néhány szó annak, mikor egy nagy kritikus egy nagy művészi teljesítmény komplexitását páratlan érzékletességgel, sűrítvényként tárja elénk: „*Waltraud Meier Eholija lehet, hogy valamikor főülműlható, de eddig elképzelhetetlenül komplex és nagyszerű, váratlanul ő az egész előadás (a darab?) legbonyolultabb, legizgalmasabb figurája. Egyszerre kiszolgáltatta az úrnője iránti szeretetnek és a Carlos iránti szerelemnek, egyfelől a hercegnői vér nemessége és a női nagyság, másfelől az érzelmi függés kicsinysege között hányódva, a királyné után az udvari élet centrumaként meghatározón, máskor szánalmasan kémkedve és tolvajja alacsonyodva, Carlost meghódítani próbálva és a király szeretőjévé alázkodva, magát kiadva és a háttérből intrikálva, fellelkesülten, féltékenykedve, büszkén és vad önváddal, gyűlölködve és nagylelkűen, elementáris érzelmi viharoként és drámai aktivitásként száguld együtt a cselekménnyel, s Meier ennek a sokfélelegnek minden erupcióját és árnyalatát győzi női zsenialitással, művészi eszközzel, orgánummal és énektudással (valamennyi csúcshangot diadalmasan föllángoltatva, s ha kell, kitartva) s kontrollált muzikalitással – óriási alakítás.*”

Fodor Géza alkatához tehát kétségkívül a nagy lélegzetű kritikai esszé illett. A sors azonban úgy hozta, hogy pályafutása végén kipróbálhatta magát a rövid lélegzetű, öt-hatezer karakternyi terjedelmű hetilapkritikákban is, az *Élet és Irodalom* hasábjain. A MI SZÓL A LEMEZEN? itt-most tárgyalt mindkét kötetének előnyös adottsága, hogy a hosszú írások mellett ott vannak a rövid *És*-kritikák is – ilyenekből a II. kötetben kevesebb van, a III.-ban több. Nyilvánvalóan az in *der Beschränkung zeigt sich erst der Meister* kihívását jelentette Fodor Géza számára, hogy szigorú terjedelmi keretek között is képes legyen önmagához illő mélységben megfogalmazni gondolatait. Kétségkívül mások ezek a kritikák, mint a terjedelmes tanulmányok, mások mindenekelőtt mondatszerkezeteikben, gondolatritmusukban, olykor talán szóhasználatukban is és érvelési technikájukban is. De ez a másság üdítő és felvillanyozó: megtapasztaljuk, hogy a nagy esztéta és elemző erre is képes volt, a tömörítés művészetére – nem hiába volt

dramaturg, tudta, mit kell elhagyni ahhoz, hogy a lényeg annál inkább kidomborodjék. A MI SZÓL A LEMEZEN? II. kötetéből az olvasó figyelmébe ajánlanám – de valóban csupán a példa kedvéért, mert sok egyebet is említhetnék – Fodor *És*-beli STIFFELIO-kritikáját, amelyben nemcsak egy figyelemre méltó DVD-t elemez, de sikerrel teljesíti azt a feladatot is, hogy felvillantsa a közönség előtt egy ismeretlen Verdi-opera érdekességét és értékeit (BÜN–BÜNHÖDÉS–MEGBŐCSÁTÁS? MI SZÓL A LEMEZEN? II. 156–158.).

(„**Emberi dolgok**”) Mások által már pengetett hurokat érintek Fodor Géza lelki beleérző és azonosulóképességéről írva, hiszen búcsúztatójában Kornis Mihály „empatikus zseninek” nevezte őt. A művészbártaí munkáját megértve elemző magánember empátiáján túl azonban nyilvánvalóan hangsúlyozni kell a nyilvánosság előtt megszólaló kritikus empátiáját is, amelynek speciális funkciója, amikor az énekes-színész privát alkatának felvázolása-megértése segíti a kritikust abban, hogy megértse és a maga keretei között értelmezze az alakítást is: vagyis ne várjon tőle lényegileg mást, mint amit a bőrből kibújni képtelen művész adhat. Jó pedagógus így gondolkodik, s a kritika mindig pedagógia is. *Funkcionálisan* persze nem mindig az, hiszen Luciano Pavarotti, Roberto Alagna, Renata Scottó vagy Bryn Terfel az idő- vagy térbeli távolság, illetve a kultúrák közti közlekedés hiánya miatt soha nem értesült s nem is fog értesülni Fodor Géza véleményéről – annál inkább értesült viszont minden kortárs magyar operaénekes, akiről írt, és sokuk művészi fejlődésében szerepet játszott Fodor Géza sohasem elnéző, de mindig megértő és humánus, a szó kompromittálatlan, nemes értelmében *építő* kritikája. Egy CARMEN-elemzés lapjain mindjárt kettős portrét kapunk két énekesről, de úgy, hogy azt is érzékelhetjük, hogyan válnak saját személyiségjegyeik a szerep, az alakítás fontos alkotóelemeivé: „*Baltsa Carmenjának csakugyan a diadalmas, kifelé indifferens, de rabul ejtő, mégis önmagában beteljesedő női szuverenitás a lényege. Ez a benyomás azonban kiegészül azzal a fontos tapasztalattal, hogy ebben semmiféle szerepet nem játszik a külső, egyszerűen szólva: a női szépség. Baltsától a »csinoságnak« minden olyan képzete távol áll, amelyet azért valamilyen fokon mégiscsak társítani szoktunk Carmen figurájához. Nőisége, lenyűgöző vonzereje kizárólag belső energia, pontosabban [a] belső*

energia külsővé válásának a következménye. Ennek a szikár, csontos, erős vonású nőnek hihetetlen érzéki ereje van. S ez az erő megajándékozta egy élménynyel, amiről nem is érzi, hogy csak élmény, nem pedig valóság: a szabadságéval. Carreras Don Joséja is kiteljesedik a színpadi látvány révén: eleinte a kisfiús báj és az anya iránti szeretet hitelessége még elfedi a függőségre való hajlamot, a belső bizonytalanságot és megkötöttséget-görcsösséget, aztán lépésről lépésre követhetjük az önkontroll elvesztését, egy jóra való ember kifordulását önmagából és száználmas férfiatlanná válását.” („A NAGY CSATATÉREN” – BIZET: CARMEN. MI SZÓL A LEMEZEN? III. 50–64.)

Mivel e szakasz címe „Emberi dolgok”, itt szeretnék szólni a számomra legkedvesebb Fodor Géza-i magatartásformák egyikéről, melyet a magam használatára „az önmagával vitatkozó zenekritikus” jelenségének nevezek. Ha jól emlékszem, írtam erről futólag annak idején, a *Holmi* Fodor Géza-émlékszámban is, de nem baj, most is szóba hozom, tanuljanak belőle a túlságosan is magabiztos kritikusok. Fodor Géza írásaiban – részben nyilván azért, mert e pillanatokban filozófiai műveltsége és a dialektika iránti vonzalma lép működésbe – gyakran tetten érhető, hogy a belső kételyeket nem mindig dolgozza fel és simítja el, néha a feldolgozás módja éppen az, hogy a kételyt kendőzetlenül elének tárja és *belekomponálja a kritikába*. A MI SZÓL A LEMEZEN? II. kötetében, egy már idézett írásban (VERDI-ELŐADÁSOK A TECHNIKAI REPRODUKÁLHATÓSÁG KORÁBAN [1] TRAVIATA) olvassuk a következőket (72–73. oldal): „*És még sincsen, nem lehet igazam. Mert nem lehet, hogy én Budapesten, a magam kammersz technikai apparátusai közvetítésével jobban tudom megítélni az 1994-es londoni előadást, mint a Covent Garden közönsége és azok a kritikusok, akik a tanúi voltak. Nem lehet, hogy – bármennyi manipuláció van is a „sztárcsinálásban” és egy világsiker felépítésében – mindenki tévedett, s csak nekem van igazam. Itt valami veszendőbe ment,*

ebben az előadásban és Gheorghiu alakításában lehegett valami, ami nem jön át a hang- és a képfelvételre, ami illékonyabb, mint más előadások titka és varázsa, melyek megítélésében nem szokott ekkora távolság lenni az általános értékelés és a magam benyomása között. Nem tudom, mert a dolog természetéből következően nem tudhatom, hogy mi az. Mindenesetre: ezúttal a kötelező fenntartásokon túl sem hiszek a CD-nek és a videónak – no meg magamnak.”

Mi pedig megtehetjük, hogy hiszünk annak, akiben ennyi termékeny kétely munkál.

E cikk elkészültének napjaiban néhány bekezdést írtam abba a könyvbe, melyben a hatvanéves Schiff András köszöntik itthoni tisztelői. Ebben többek közt azt üzentem az ünnepeltnek, hogy játékát sok egyéb mellett azért tartom nagyra, mert benne nem pusztán a gyönyörködtetés szándéka nyilvánul meg „szép hangok özöne” által, de a művészet erkölcschordozó erejébe vetett (ódivatú?) hit is mindig érvényesül. Fodor Géza kritikus művészetét pedig (talán nevezhetjük így) azért becsülöm legkivált, mert benne csak látszólag van szó előadásokról, rendezésekről, karmesterekről, tenorokról, szopránokról, Carmenről, Traviatáról, Taminóról és Parsifalról – az összes okfejtés és érvelés, az egész intellektuális és esztétikai konglomerátum mindig azáltal nyer értelmet, hogy a gondolatmenet végén ott az ember (vagy az Ember, kisbetűvel vagy naggyal, mindegy). Az operahallgatás és -nézés arra való, hogy megtudjunk egyet-mást magunkról, a társunkról, apánkról-anyánkról, fiunkról-lányunkról vagy a szomszédról. A boltban, a bankban, a metróban, az utcán operahősöket látok magam körül. Erről van szó. Hatalmas ismeretanyaga és imponáló éleslátása mellett Fodor Géza ezt az egyszerű igazságot is birtokolta, és a MI SZÓL A LEMEZEN? II. és III. kötetének minden lapján működik ez a tudás.

Csengery Kristóf

JANCSÓ MIKLÓS HALÁLÁRA

1921–2014

Amikor hetvenedik születésnapjára tanulmányt írtam róla, azt reméltem, hogy ez a nap, ez a mai nagyon sokára következik csak el. Hálásak lehetünk a sorsnak: huszonkét év telt el azóta; ezalatt nyolc játékfilmet, négy dokumentumfilmet és egy kétrészes rövidfilmet készített. Több ez, mint sok kollégájának az egész életműve, ami önmagában semmilyen módon nem értékítélet, csupán azt mutatja, micsoda életerő és nyitottság volt benne az utolsó pillanatig. És még voltak filmtervei is.

Jancsó életműve maga volt a kiszámíthatatlanság, hatalmas váltások színes sorozata. Az első hét évben csak híradófilmeket készített, aztán egy elég rossz, majd egy nagyon jó játékfilmet, amely először hozta be a nyugati modern filmművészet szelét Magyarországra. Ezt követően pedig sorozatban olyan filmeket, amelyeket még senki sem látott, és egy cseppet sem hasonlítottak a korábbi filmjeire, de az egész világ elámult rajtuk. Ez a siker nagyon hangos volt, és nagyjából tíz évig tartott, de aztán leáldozott annak a kornak, amely az ilyenfajta filmeket nagyra értékelte, az újdonság megkopott, és az egykor eredeti stílus sokszor gúny tárgyává vált. De Jancsó már ott volt a modern filmművészet legnagyobbjai között. Aztán elérte a nyugdíjkorhatárt, és mindenki azt gondolta, korának más nagyjaihoz hasonlóan ő is bevonul majd a panteonba. De nem így történt. Olyasmit kezdett el csinálni, amit még sohasem: megnevette a közönséget. És a nyolcvan felé járó mester most egyszerre huszonéves fiatal moziba járók kedvence lett. Valamikor a kétezres évek elején összefutottam vele a Sziget-fesztiválon, ami már önmagában is sok mindent elmond róla. És amíg leálltunk trécselni, a fiatal gyerekek, akik elmentek mellettünk, felismerték, és összesúgtak a háta mögött. A népszerűségnek ezt a fokát rajta kívül egyetlen magyar filmrendező sem érte el. Jancsó Miklóst nagyon sokan ismerték, és senkit nem ismerek közülük, aki ne szerette volna. Végtelenül szelíd, barátságos, nyitott lénye mindenkit levett a lábáról, és akivel szóba állt, úgy érezhette, közel áll hozzá. Nem volt semmi karcos, semmi görcsös vagy kellemetlen a személyiségében, nagyvonalú és levegős volt, és a filmjeiből éppen ez a tágkeblű nagyvonalúság áradt még a legszigorúbb korszakában is.

A meglepetés és a váratlanság nemcsak életműve nagy szerkezetének sajátja, hanem filmjei mikroszerkezetének a lényegéhez tartozik. Antonionit tekintette mesterének, de ebben mégis inkább Fellinihez hasonlított. Újra itt-ott belenézve filmjeibe, az a gazdag változatosság ütött meg, ami a SZEGÉNYLEGÉNYEK óta minden filmjének variációs elvét jellemzi. Az első néhány nagy filmjében ezt még szigorú korlátok közé szorította, azaz a motívumtára zárt és főként homogén volt, még ha bizonyos apró anakronizmusokat megengedett is magának, mint például az 1860-as évek csendőreinek kalapján. De később, főleg, ahogy a tánc mint mozgás- és kifejezésforma a filmjei egyik fő motívumává vált, szép lassan feloldódott a motívumvilág homogenitása, majd – a nyolcvanas évek végétől – a motívumok színes kavalkádja lett jellemző a filmekre, melyek bármely kor bármely stílusú tárgyát, beszédmódját, ruházatát, zenéjét, díszletét egybekomponálták. E filmekben minden fél percben valami váratlan és meglepő történik. A váratlanságot és meglepetést a motívikus eklektika csak felfokozta, de valójában ez az összes Jancsó-film alapvető hatóanyaga. Jancsó korai nagy filmjei azért igazán na-

gyok, mert ezt a hatást stilisztikai és motivikus eklektika nélkül egy szigorú és homogén motívumrendszerrel érték el. Nem emlékszem, ki mondta Mozarttról, hogy nála az ember mindig érzi, mi fog következni, de mindig jobb jön. Ugyanezt érzem Jancsónál is. Ott vannak a vezérmotívumok, a visszatérő témák, ott van egy jól körülírható gondolatvilág, mégis, konkrétan sosem lehet előre látni, a következő fél percben mi fog történni.

Nemcsak arról van szó, hogy az állandó meglepetés, a „mindig jobb jön” hatása minden nagy művészet titka, hanem arról is, hogy Jancsónál a meglepetés és az előre-láthatatlanság konkrétan a filmek fő témája. Ez a titka annak is, hogyan válhatott egy szigorú és absztrakt stílusvilág ironikussá, sőt bohózszerűvé úgy, hogy közben a stilisztikai eszközök alig változtak. A váratlan meglepetés általában megnevetet, de a nevetés legátlódhat a szorongás, a rémület vagy a feszült várakozás által. Rögtön a SZEGÉNYLEGÉNYEK (1965) első jelenete egy ilyen abszurd meglepetéssorozat, amin nevetni is lehetne, ha a téma nem lenne szorongatóan komoly. Zuhog az eső, egy zsandár kiválaszt egyet a sáncudvarba terelt rabok közül, és a fejével int, hogy menjen vele. Átmennek egy másik udvarba, amely üres, és amelynek az egyik oldalát ajtók sora szegélyezi. Az egyik ajtó nyitva van. Azt várnánk, hogy a rabot zárja oda, de inkább ő tűnik el, és maga után behúzza az ajtót. Ez az első meglepetés. A rab tanácstalanul próbálja nyitogatni az ajtókat, de egyik sem nyílik. Feladja, és elindul az udvar ellenkező oldala felé, amely több méter magas, fehérre meszelt sima falfelület, csak egy nagy kereszt van ráakasztva. Körülnéz az üres udvaron, majd visszafordul az ajtó sor felé, és elindul visszafelé. A kamera követi, és csak egy idő után látjuk meg, hogy az egyik ajtó – nem az, amelyiken a zsandár bement – nyitva van. Ez a második meglepetés. Nem volt senki az udvaron, tehát csak belülről nyithatták ki, de a zsandár egy másik ajtón ment be. A rab benéz az ajtó mögött tátongó sötétbe, és már belülről látjuk, hogy be is lép. Ekkor jön a harmadik meglepetés: az ajtó határozottan becsapódik mögötte, mintha csak magától járna, hiszen továbbra sincs senki más az udvarban. A rab körülnéz a sötét helyiségben, amely egy még sötétebb járatban végződik, ahol nincs semmi és senki. Leveszi a vizes zubbonyát és ingét. Ebben a pillanatban a sötét járat kivilágosodik, és kiderül, hogy annak a végén is van egy ajtó, amit most kinyitottak, csakhogy már nem esik az eső, hanem süt a nap. A rab visszaveszi a ruháját, kimegy a napvilágra, ahol egy másik zsandár várja egy másik udvaron. Int a fejével, hogy kövesse, majd kitarja a sánc kapuját, és kimegy a szabad pusztába, nyomában a rabbal. Ebben a három percben legalább öt olyan esemény van, amely teljesen váratlan vagy egyenesen abszurd, és nemcsak azért, mert a szereplővel együtt mi sem tudjuk, mi folyik itt, hanem, mert irracionális és megmagyarázhatatlan.

A késői filmek is ugyanezre a rugóra működnek, csak itt a szorongás és a megrendülés helyét átveszi a bohózat, a nevetés. Ennek nyilvánvaló oka, ahogy Jancsó maga is mondta egy interjúban, hogy ezekben a filmekben nem a történelemről, hanem a jelen állapotáról van szó, ezt pedig nem lehet ironia nélkül szemlélni. Az ő alapvetően abszurd gondolkodásmódja azonban semmit sem változott, csak a drámai abszurdból lépett át az abszurd bohózatba. Talán ennek köszönhető, hogy ezeknek a filmeknek az elején gyakran gyerekek énekelnek mintegy figyelmeztetésképp a hangütés játékosságára. Mondhatnánk, hogy játékos volt akkor is, amikor komolynak és szigorúnak tűnt, és azt is, hogy komoly volt akkor is, amikor látszólag bohózatokat csinált. Meg azt is, hogy mintha a nyolcvanas évek végétől kezdve felszabadult volna a modernizmusban kötelező halálos komolyság alól, ami nála már akkor sem volt teljesen komoly. Abban az időben, amikor a „lét abszurditása”, az „ontológiai negativitás”, a „tragikus pátosz”, a „történelemfilozófia” voltak a hívószavai a Jancsóról és általában a művészetről való beszédnek, Jancsó kívül is és belül is volt ezen a beszédmódon. Ő maga ilyen szavakat sohasem

ejtett ki a száján, és ha ilyesmiről kérdezték, csak ravaszul mosolygott. Mindig ott volt a lehetőség, hogy éppen ő nevesse ki azokat, akik a filmjeit értelmezik, de ezt mégsem tette soha. Mindig nagy érdeklődést tanúsított az iránt, hogyan magyarázzák a filmjeit, de az önmagyarázattól mindig távol tartotta magát. Sosem adott kulcsot a „komoly” értelmezésekhez, és ha valaki nem vette komolyan valamelyik filmjét, ő azt is ugyanúgy elfogadta, és távol állt tőle, hogy ezen megsértődjön.

Ennek a kettősségnek a gyökere szerintem abban az ambivalenciában van, ahogy ő a történelmet és a politikát szemlélte. Jancsó velejéig elkötelezett politikus művész volt, akit a SZEGÉNYLEGÉNYEK-től, sőt talán már az ÍGY JÖTTEM-től (1964) kezdve egyetlen dolog érdekelt, a politikai hatalom manipulatív és szabadságtipró természete. Ebből a szempontból gondolkodásmódja mélyen gyökerezett a hatvanas évek újbaloldali-anarchista szemléletében. Ez adta mindig is filmjei komolyságát. Ugyanakkor az ő látásmódjában az egyénnek a politikában és a történelemben nem igazán van szerepe, csak pozíciója. Így mindazok, akik ezekben a pozíciókban ágálnak, és pillanatnyilag élet-halál urai, valójában marionettfigurák vagy bohócok, akik túl komolyan veszik magukat, hiszen egy pillantás alatt más kezébe kerülhetnek a szálak, és másképp kezdenek el mozogni, vagy fenékre ülhetnek, és kinevetjük őket. Tehát ezt az egyfelől komoly dolgot, ami a politika és történelem, másfelől mégsem lehet teljesen komolyan venni. Az ő szabadság iránti töretlen, sokszor pátosszal teli elkötelezettsége egy ellenpontoszó ironikus és rezignált látásmóddal párosult. Tökéletes példája ennek az ambivalenciának a SZERELMEM, ELEKTRA (1974) vége. Törőcsik Mari hangja patetikus, költői mesét mond egy „tűzmadárról”, amely a szabadság és a boldogság vágyképe az emberek számára, és amely mindennap meghal, aztán újjászületik, és felszabadítja az embereket a rabság, az elnyomatás és a kizsákmányolás alól. A mese vége ez a mondat: „*Aldassék a neved, forradalom.*” Eközben egy vörös helikopter köröz a puszta fölött, majd leszáll, és lovasok és táncoló emberek veszik körbe. A vörös helikopter nyilvánvalóan megtestesülése a forradalom szimbólumának, a tűzmadárnak, gépiessége, zajossága mégis éles ellentmondásban van azzal a mitológiai pátosszal, amely a szövegből és a megnevezésből árad. Ezzel Jancsó vissza is vonja azt a forradalmi pátoszt, amit a szövegben megszólaltat, és amit a vörös helikoptert körbetáncoló „nép” képe keltene. Nem tudom, hányan nevettek 1974-ben a moziban, meglátván ennek a magyar népi viseletben előadott ókori történetnek a végén a vörös helikoptert, de mai szemmel kifejezetten viccesen hat, annyira elüt az autentikuságnak és a költőiségnek attól a pátosztól, amit a népi tánc, a ruházat, a pusztai környezet sugároz. Mert hát mi más is lenne Jancsó szemével a forradalomnak, a szabadság és boldogság ígéretének intézménye, amely leszáll az emberek közé, akik körül táncolják, mint egy másik zajos és embertelen gépezet?

Jancsó szabadsága éppen ez az ambivalencia volt. Mindig és mindenben azt kereste, hol intézményesül az elnyomás, hol gondolja valaki magáról azt, hogy mindenható, és próbál ennek megfelelően viselkedni, milyen utakon és eszközökkel telepszik rá az elnyomó gépezet az egyénre, és hogyan tiporja el. De az ő számára mindez csak annak a pátosztalan örök rítusnak az újra bemutatása volt, amely minden korban, minden történelmi helyzetben lényegében változatlanul zajlik, és amelyben a részt vevő személyek nem számítanak, és minél komolyabban veszik magukat és a hatalmukat, annál szárnalmasabbak és nevetségesebbek. A mindenkori hatalmasok, ha megértették is, nem tudták megfogalmazni, mi olyan kínos nekik ebben, mert egyik diktátor vagy diktátorjelölt sem tudja felfogni, hogy a keze ugyan véres, de ennek ellenére csak egy Übü király. Ezt látta Jancsó nagyon pontosan. És senki nem tudott ilyen belső szabadsággal az elnyomásról beszélni úgy, ahogy ő.

Kovács András Bálint

VIOLA JÓZSEF

1927–2014

Viola József Kispesten született. Sok mindent próbált: volt színházi titkár, csendéletfestő, filmhívó, segédmunkás, árumozgató, fröccsöntő bedolgozó, talajfúró, moziportás, figuráns és kézirat-előkészítő az Európa Könyvkiadónál. „*Tíz évig voltam rabja időpocsékoló szenvedélynek – írta első verseskötete fülszövegében, ötvenévesen –, és tizenhét éven át hevertem a magány pincéjében. Amikor elindultam valamerre, anyám megbénult. A mankója lettem. Tizenkét éve ennek is.*” Az Európánál ismertem meg közelebbről mint kollégát, de találkoztunk már előbb is, együtt indultunk 1974-ben a NE MONDJ LE SEMMIRŐL című antológiában. Verseit Lator László mutatta be itt. Nem a híres pályatárs semmire sem kötelező jóindulatával, hanem a nem könnyen szerethető, de felfedezni érdemes költőnek kijáró kíméletlen pontossággal. „*Van benne valami Kalibán-szerű. A versei göcsörtösek, tüskések-gubancosak, mint a drót- és fémforgács-bozótok a kültelkek sivár szeméttelpein. [...] Nem tud jól fésülni, csinos-arányos műveket írni. Jobban hasonlítanak a kifakadt keléshez, mint egy illatos májusi rózsához. De hogy rugódozhatna az Úr ösztökéje ellen? Mit csináljon ormóttan, súlyos élményeivel? Mit tegyen az ormóttan élmények sugallta ormóttan képekkel, formátlan szavakkal, szöszörnyekkel? Tehet-e róla, hogy évek óta együtt kell élnie a könyörtelen testi romlás ijesztő jegyeivel? Hogy mindennapos élménye az esendő ember kivédhetetlen veresége? [...] Alapélménye a mindennapok kiüttalan egyformasága, egy csupa nyűg, csupa fal életforma gyötrő szoritása. A rövidlátóan érzékelt, ijesztően felnagyított részletek lidércnyomása. Nála a »mindennap újra kell kezdeni« közhelyes tartalma kínosan kézzelfogható teher. S ha ez el tudja hitetni, a közhely máris megszűnik közhely lenni. Olvassuk csak Az EGÉR LEHETŐSÉGEI-t.*

*Testszűk folyosók lövészárak zeg-zugai.
Fojtógáz tanácstalanság. Egy-egy
óvatlan pillanatban orv rekeszek
ordítás csapóajtaja. Hiába hasogat
a fejsze emlékezet. Az iszap tudás
kibuggyant gennytüsző.*

A szaggatottan lüktető-ziháló, nyomasztó álomképsor [...] Violánál egy köznap – neki nagyon is köznap – élménysort takar. Olyan csupa feszültség jelenetsort, amely hevével megpörköli, összezsongorítja a szavakat, hézagokat szakít az összefüggő beszédbe. Ezek a meghökkentő szóösszetételek, szöszörnyek egy csömörig szemlélt világ vaskosan valóságos részleteihez, kallódó apróságaihoz kötődnek. [...] Viola József egyenetlen költő. Olykor formátlan, zavaros. De úgy zavaros, ahogy a hirtelen áradások. Ahogy a hirtelen felfakadó iszapvulkán. [...] Nemegyszer nyersen, emésztetlenül böffen fel belőle a naponta keservesen, rágatlanul nyeldekelt anyag. De verseit éppen ez a sűrű matéria élteti.”

Negyven év telt el azóta, s bár Viola József nem tétlenkedett, írt versesköteteket, regényeket, novellákat, fordított verseket sokféle antológiába, és egyéb prózák mellett egy nagyszabású tudományos művet, Gerhard J. Bellinger NAGY VALLÁSKALAUZ-át az Akadémiai Kiadónak, amely, alcíme szerint, 670 vallás, egyház és kultusz, világnézeti-vallási mozgalom és társaság, valamint vallásfilozófiai iskola lexikona, költői világának alapvonásai azóta sem változtak lényegesen. Mélységesen hitt az asztrológiában, és

amikor magát kellett jellemeznie, fontosnak tartotta beiktatni ezt az idézetet: „*Saturnus: a korlátozás, elhatárolódás... ellenállás, keménység, az öregség eszményképe... az »idő istene«... a gátlást jelenti, a gondot, a kötelességet, a kemény munkát vagy egyenesen a minőségi próbát. Ő a magányosság szimbóluma – belsőleg mint elhagyatottság, külsőleg mint elválás – az elkülönülés a Te-től... (H. A. Löhlein).*”

Verseiben meggyászolta anyját, megírta „*egy villámszerelem természetrajza*”-t, majd visszatemetkezett a magány pincéjébe. Három verse jelent meg a *Holmiban*. A harmadik így végződött, 1997 szeptemberében:

*„Én. Akiről az idő levásott.
Nem láthat szem, csak képzelet.
Árnyéket hizlal, hisz árnyék.
Akiben múmiák lélegzenek.”*

Váradly Szabolcs

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti Kulturális Alap

